

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

- 80 DE ANI DE LA MAREA RĂSCOALĂ A ȚĂRANILOR DIN 1907
1907 – MOMENT DE RĂSCRUCÉ ÎN ISTORIA ȚĂRĂNIMII
MIRCEA IOSA
- RĂSCOALA DIN 1907 ȘI SENSURILE ISTORIEI MODERNE A ROMÂNIEI
DAMIAN HUREZEANU
- CALCULATOR ELECTRONIC ȘI INFORMAȚII NENUMERICE.
DESPRE EVOLUȚIA CLASEI MARILOR PROPRIETARI FUNCIARI
ÎN ROMÂNIA (1857–1918)
VASILE LIVEANU, IRINA GAVRILĂ
- CARACTERISTICI ALE VECHILOR STRUCTURI SOCIALE. O ABORDARE
SOCIOLOGICO-ISTORICĂ (UN STUDIU DE CAZ)
IANCU FILIPESCU
- ★
- DIN NOU PE URMELE VECHILOR TRATATE ALE MOLDOVEI ȘI ȚĂRII
ROMÂNEȘTI CU POARTA OTOMANĂ
MIHAI MAXIM
- UNIREA PRINCIPATELOR – EDIFICAREA STATULUI MODERN
ÎN PERSPECTIVA DEZVOLTĂRII NAȚIUNII ROMÂNE (1856–1866) (II)
GRIGORE CHIRIȚĂ
- PRELIMINARIILE DIPLOMATICE ALE SEMNĂRII TRATATULUI DE
PĂCE DINTRE ROMÂNIA ȘI NAȚIUNILE UNITE
TRAIAN UDREA
- CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE
CARTEA ROMÂNEASCĂ
ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

2

TOMUL 40

1987

FEBRUARIE

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (*redactor șef*), ION APOSTOL (*redactor șef adjunct*); NICHITA ADĂNILAIE, LUDOVIC DEMÉNY, GHEORGHE I. IONIȚĂ, AUREL LOGHIN, ȘTEFAN OLTEANU, POMPILIU TEODOR (*membri*).

Prețul unui abonament este de 180 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ROMPRES-FILATELIA Departamentul Export-Import-presă P. O.

Box 12—201. Telex 10376 prsi r — București, Calea Griviței nr. 64—66.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de Redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”.

Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacției:

www.dacoromanica.ro

71247 — București, tel. 50.72.41.

REVISTA DE ISTORIE

TOM 40, NR. 2

Februarie 1987

SUMAR

80 DE ANI DE LA MAREA RĂSCOALĂ A ȚĂRANILOR DIN 1907

MIRCEA IOSA, 1907 — moment de răscruce în istoria țărănimii	109
DAMIAN HUREZEANU, Răscoala din 1907 și sensurile istoriei moderne a României	119
VASILE LIVEANU, IRINA GAVRILĂ, Calculator electronic și informații nenumerate. Despre evoluția clasei marilor proprietari funciari în România (1857—1918)	134
IANCU FILIPESCU, Caracteristici ale vechilor structuri sociale. O abordare sociologică istorică (un studiu de caz).	147

MIHAI MAXIM, Din nou pe urmele vechilor tratate ale Moldovei și Țării Românești cu Poarta otomană	157
GRIGORE CHIRIȚĂ, Unirea principatelor—edificarea statului modern în perspectiva dezvoltării națiunii române (1856—1866) (II)	173
TRAIAN UDREA, Preliminariile diplomatice ale semnării Tratatului de pace dintre România și Națiunile Unite	193

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

Sesiunea de comunicări a „Complexului muzeal Golești” (<i>Apostol Stan</i>); Sesiunea științifică anuală din 1986 a Societății de științe istorice organizată la Călărași (<i>Constantin Mocanu</i>); A XII-a întâlnirea științifică a Comisiei mixte româno-sovietice de istorie (<i>Gh. I. Ioniță</i>); Congresul internațional organizat de Institutul Monumenta Germaniae Historica (<i>Eugen Glück</i>)	204
--	-----

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

* * * <i>Documente privind marea răscoală a țăranilor din 1907</i> , vol. IV, Edit. Academiei, București, 1986, 453 p. (<i>Natalia Tampa</i>).	209
ISTVÁN IMREH, <i>A törvényhozó székely falu</i> (Satul secuiesc—alcătuitor de statute comunale), Edit. Kriterion, Bukarest, 1983, 548 p. (<i>Ludovic Demény</i>)	210
FLORIN CONSTANTINIU, <i>Constantin Mavrocordat</i> , Edit. militară, București, 1985, 195 p. (<i>Nagy Pienaru</i>).	212
* * * <i>Études d'historiographie</i> , sous la direction de Lucian Boia, Tipografia Universității București, 1985, 272 p. (<i>Ovidiu Bozgan</i>)	215

REVISTA DE ISTORIE

TOME 40, N° 2

Février 1987

SOMMAIRE

80 ANS DEPUIS LE GRAND SOULÈVEMENT DES PAYSANS—LA RÉVOLTE DE 1907

MIRCEA IOSA, 1907 — moment crucial dans l'histoire de la paysannerie	109
DAMIAN HUREZEANU, La révolte de 1907 et les caractères de l'histoire moderne de Roumanie	119
VASILE IVEANU, IRINA GAVRILĂ, Calculateur électronique et informations non-numériques. À propos de l'évolution de la classe des grands propriétaires fonciers en Roumanie (1857—1918)	134
IANCU FILIPESCU, Caractéristiques de anciennes structures sociales. Un approche socio-historique (une étude de cas)	147

★

MIHAI MAXIM, De nouveau sur les traces des anciens traités ou „Capitulations” de la Moldavie et de la Valachie avec la Porte Ottomane	157
GRIGORE CIIRIȚĂ, L'union des principautés — l'édification de l'État moderne dans la perspective du développement de la nation roumaine (1856—1866) (II)	173
TRAIAN UDREA, Les préliminaires diplomatiques de la signature du Traité de paix entre la Roumanie et les Nations Unies	193

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

La session de communications de „L'ensemble muséal de Golești” (<i>Apostol Stan</i>); La session scientifique annuelle de 1986 de la Société des sciences historiques organisée à Călărași (<i>Constantin Mocanu</i>); La XII ^e réunion scientifique de la Commission mixte roumano-soviétique d'histoire (<i>Gh. I. Ioniță</i>); Le Congrès international organisé par l'Institut Monumenta Germaniae Historica (<i>Eugen Glück</i>).	204
---	-----

LE LIVRE ROUMAIN ET ÉTRANGER D'HISTOIRE

* * * <i>Documente privind marea răscoală a țăranilor din 1907</i> (Documents touchant la grande révolte des paysans de 1907), vol. IV, Edit. Academiei, București, 1986, 453 p. (<i>Natalia Tampa</i>)	209
ISTVAN IMREH, <i>A lörvényhozó székely falu</i> (Le village sicil constituant de statuts communaux), Edit. Kriterion, Bukarest, 1983, 548 p. (<i>Ludovic Demény</i>)	210
FI ORIN CONSTANTINIU, <i>Constantin Mavrocordat</i> , Edit. militară, București, 1985, 195 p. (<i>Nagy Pienaru</i>)	212
* * * <i>Études d'historiographie</i> , sous la direction de Lucian Boia, Tipografia Universității București, 1985, 272 p. (<i>Ovidiu Bozgan</i>)	215

www.dacoromanica.ro

1907—MOMENT DE RĂSCRUCE ÎN ISTORIA ȚĂRĂNIMII

MIRCEA IOSA

Se împlinesc anul acesta opt decenii de la marea răscoală a țărănilor din 1907 — moment de răscruce în destinele țărănimii, al luptei ei pentru dreptate și progres social, și care a rămas adânc încrustat în conștiința poporului român.

Ridicarea la luptă a țărănimii în primăvara anului 1907 a reliefat, cu o deosebită forță, curajul, cutezanța, spiritul de sacrificiu al „truditorilor ogoarelor” pentru libertate și dreptate socială, hotărîrea lor de a înlătura exploatarea, năzuința de a-și făuri o viață demnă. Prin proporțiile și intensitatea ei, răscoala țărănimii din 1907 a scos în evidență necesitatea imperioasă a rezolvării problemei agrare. Ea a dezvăluit marile energii revoluționare ale țărănimii, reprezentînd „una din paginile glorioase ale luptei sociale a poporului român”.¹

Răscoala din 1907 nu a apărut spontan, nu a fost o întîmplare, ci produsul contradicțiilor societății românești în epocă, expresia setei de libertate a țărănimii. A fost consecința unui regim ce se cerea înlăturat odată pentru totdeauna. Secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, vorbind despre însemnătatea memorabilului eveniment din 1907 sublinia: „Unul din momentele istorice de neuitat, care va vorbi peste veacuri de uriașa energie revoluționară a țărănimii este anul 1907, anul ce a făcut să se cuturemure clasele exploatoare din România”². Marele nostru istoric Nicolae Iorga, la debutul său în Parlament, în toamna anului 1907, vorbind despre ridicarea la luptă a țărănimii spunea: „...țărănimea aceasta, dacă s-ar fi resemnat a trăi în această stare (se referea la starea de mizerie în care se zbătea țărănimea — M.I.), lucrul ar fi fost foarte satisfăcător pentru ordinea publică, dar nu și pentru viitorul României, căci viitorul României nu se poate răzima — după cum nu se poate răzima viitorul niciunei țări — decît pe mulțămirea celei mai mari părți dintre locuitorii pămîntului național...”; cu alte cuvinte, el reliefa însemnătatea luptei țărănimii din primăvara anului 1907 pentru mersul înainte al societății românești.

Pe măsura scurgerii timpului, lupta țărănimii din 1907 își dezvăluie cu și mai mare forță semnificația; ea ne apare ca un grandios act de justițe al „oamenilor pămîntului”, în încheștare cu exploatareii lor din totdeauna.

★

Marcarea acestui memorabil eveniment, care a impresionat prin dramatismul lui, ne prilejuește, totodată, evocarea bogatelor tradiții revoluționare ale luptei țărănimii, evidențierea rolului său în desfășurarea mai tuturor momentelor cruciale care au purt cursul istoriei noastre

naționale, asigurând prin forța ei permanența națiunii noastre neclintite pe pământul strămoșesc.

În decursul buciumatei istorii a poporului nostru, țărănimea s-a manifestat ca o prezență activă, afirmându-se, de-a lungul veacurilor, drept cea mai însemnată forță motrice a procesului complex de emancipare socială și națională. Ea și-a dovedit dragostea fierbinte pentru apărarea pământului, moștenit de la înaintașii ei, de care era legată, „făcându-l — cum recunoștea un om politic contemporan evenimentelor din 1907 — să fecundeze, răscolindu-l cu plugul, udându-l cu sudoare și stopindu-l adeseori cu lacrimile și cu sîngele ei”³.

Năpăstuită de stăpînitorii de pămînt, de boieri și moșieri, țărănimea și-a afirmat cu tărie setea de dreptate și libertate înscriind memorabile pagini de luptă împotriva exploatării, a nedreptăților sociale și a asupririi naționale. Iată de ce, cu deplin temei în *Programul Partidului Comunist Român* se subliniază că: „Întreaga istorie a poporului român se înfățișează ca istoria unor necurmate lupte de clasă, a bătăliilor purtate de masele populare pentru libertate și dreptate socială, pentru apărarea ființei naționale și neatîrnare, pentru progres și civilizație”⁴.

În întreg evul mediu românesc, țărănimea — imensa majoritate a națiunii române — a constituit forța socială principală a dezvoltării economico-sociale făuritoare a tuturor bunurilor vieții materiale și spirituale, „factorul fundamental al transformărilor sociale și al înaintării poporului nostru pe calea progresului social și al eliberării naționale, constituind, totodată, „factorul militar hotărîtor în bătăliile pe care poporul român a trebuit să le ducă pentru apărarea entității naționale, a integrității patriei, a dreptului său sacru de a trăi liber”⁵. Marile victorii obținute de Mircea la Rovine, de Ștefan cel Mare la Vaslui și Războieni, de Mihai Viteazul, la Călugăreni și Giurgiu, s-au datorat în cea mai mare parte țărănimii, care constituia oastea acestor iluștri conducători și voievozi. Pătrunsă de o profundă dragoste pentru glia strămoșească, ea a apărut cu pieptul ei pămîntul străbun. „Și dacă țările române — Moldova, Țara Românească, Transilvania — s-au bucurat de independență și de autonomie, păstrîndu-și identitatea statală în secolul al XV-lea pînă la mijlocul veacului al XIX-lea, cînd statul român și-a cucerit independența deplină, aceasta s-a datorat tocmăi puterii de rezistență și eroismului țăranului român pe multiple plauuri: ca muncitor-plugar al pămîntului, ca ostaș al țării, păstrător și creator al bogățiilor spirituale”⁶.

De aceea — se poate afirma, fără a exagera cu ceva, că satul românesc a fost în perioada evului mediu românesc și mai tîrziu, izvorul vieții economice, politice și spirituale a poporului român, elementul de statornicie și de progres al întregii societăți românești.

Țărănimea s-a afirmat cu putere ca o clasă socială revoluționară în nenumăratele răscoale pe care le-a dus împotriva dominației feudale. Sînt bine cunoscute luptele sociale pline de intensitate și dramatism din perioada feudalismului, începînd cu răscoala țărănilor de la Bobilna, din anii 1437—1438, determinată de agravarea situației țărănimii iobage, a abuzurilor și silniciilor de tot felul la care era supusă. Alături de iobagii români, la răscoală au participat și țărani maghiari, secui și sași. Deși înfrîntă, datorită forțelor unite ale celor trei națiuni ale nobilimii maghiare, secuiești și săsești, constituite în acea uniune de tristă faimă — *Unio Trium Nationum*, răscoala de la Bobilna a demonstrat — cum arăta secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, în cuvîntarea

ținută la Cluj, în toamna anului 1974, că „cei asupriți au înțeles de mult că trebuie să se unească și să lupte împreună pentru a-și putea făuri o viață liberă, pentru a putea fi pe deplin stăpini pe destinele lor”⁷.

Lupta țărănimii împotriva exploatării feudale a continuat în deceniile următoare, marcând un moment de vîrf în timpul războiului țărănesc din 1514, condus de Gheorghe Doja. Răscoala, care a cuprins o arie mare de răspîndire în Transilvania, manifestîndu-se în forme diverse și intensități diferite, de la o perioadă la alta, a avut drept cauze tendințele de aservire a țărănimii libere și intensificarea exploatării ei de către nobili, cler și puterea centrală. Deși slab înarmată și pregătită, țărănimea a săvîrșit, în confruntarea cu exploătorii, fapte de eroism rar întîlnite pînă atunci, fiind înfrîntă numai datorită unităților militare conduse de Ion Zapolya, chemate în sprijin de forțele unite ale nobilimii.

Țărănimea din Transilvania, nemaiputînd îndura „multe mizerii, nelegiuiri și silnicii comise de fruntași față de comunitate”⁸, se va ridica din nou la luptă în 1562, incendiînd și nimicind conacele nobililor. Alături de țărani secui, care au constituit majoritatea răscoailor, s-au aflat și țărani români. Un moment semnificativ al luptei înfrățite a iobagilor români și secui este și cel din 1595, strîns legat de epopeea eroică a lui Mihai Viteazul și care s-a desfășurat sub semnul luptei pentru independență și unitate.

Ca urmare a creșterii obligațiilor feudale în muncă, în natură și în bani, a legăturii țărănilor de pămînt, și, în general, a sporirii obligațiilor țărilor române față de Imperiul otoman, țărănimea se ridică cu putere, către sfîrșitul secolului al XVII-lea, lupta ei îmbrăcînd nu numai un caracter social, dar și național, de împotrivire față de dominația străină. Este caracteristică, în acest sens, răscoala seimenilor din secolul al XVII-lea, care a cuprins Moldova, Țara Românească și Oltenia la care au participat atît țărani dependenți, cît și țărani liberi, oșteni și, în general, păturile sărăcite de la orașe și sate.

Cea mai însemnată mișcare revoluționară la hotarul dintre perioada evului mediu și începutul epocii capitaliste, al epocii moderne, la care țărănimea și-a adus contribuția, a fost mișcarea revoluționară din 1784 condusă de Horea, Cloșca și Crișan. Răscoala, care se înscrie în șirul luptelor comune ale țărănimii exploătate, a depășit trăsăturile unei simple răscoale, deosebindu-se de cele precedente nu numai prin întinderea ei, dar și prin formularea pe parcursul desfășurării ei a unui program de acțiune concret de reforme sociale și naționale. În timpul acestei mișcări revoluționare, pentru prima dată, alături de revendicări sociale, se cereau și libertăți naționale. Deși înfrîntă, mișcarea revoluționară condusă de Horea, Cloșca și Crișan, a lovit puternic clasa stăpînitoare, a zguduit întregul edificiu al sistemului feudal..., contribuind la întărirea conștiinței de sine a românilor transilvăneni. Ea a obligat Curtea de la Viena să țină seama de realitățile sociale din Transilvania”⁹. Nicolae Bălcescu a apreciat această mișcare revoluționară, văzînd între răscoala din 1784 și revoluția de la 1848 o strînsă legătură.

Rolul și potențialul revoluționar al țărănimii se afirmă într-un grad și mai înalt în alte două momente cruciale din istoria noastră națională: revoluția din 1821, condusă de Tudor Vladimirescu — socotită drept început al istoriei moderne a României — și, mai ales, revoluția de la 1848.

Țărănimea, — interesată să scape de clacă, de obligațiile de tot felul, nutrinđ, totodată, speranța că, odată cu izbînda acestor evenimente re-

voluționare se va schimba și situația ei —, a participat în proporții de masă la luptă pentru eliberarea socială și națională. Încă de la începutul veacului al XIX-lea, acțiunile revoluționare ale țărănimii se amplifică, vizînd atît îmbunătățirea condițiilor ei de viață și de muncă, cît și libertăți politice, dar și apărarea și independența țării, întărirea și afirmarea ei în rîndul statelor moderne europene. Avînd această conștiință, ea s-a înrolat sub steagul forțelor progresiste ale societății fiind prezentă la Padeș, la Izlaz, ca și pe cîmpia Libertății de la Blaj, constituind baza socială de masă mai ales a revoluției de la 1848, pe stindardul căreia erau înscrise lupta pentru unire, pentru libertate și independență.

Problema țărănimii reprezenta, la mijlocul secolului trecut, cea mai arzătoare chestiune care frămînta masele largi ale „truditorilor ogoarelor” și care se cerea imperios rezolvată. Nicolae Bălcescu, cu clarviziunea care-l caracteriza, a sesizat strînsa legătură care exista între problema agrară și problemele ridicate de revoluția de la 1848. În studiul său *Despre împrăștierea țăranilor* el evidențiază faptul că „pentru a avea o patrie, spre a o putea apăra și a apăra naționalitatea noastră, este de neapărată trebuință a face pe țăran proprietar. Fără aceasta nu e viitor, nu e naționalitate și care e omul, care e românul, care este nobilul care să nu voiască o patrie, care să nu aspire la o Românie?”¹⁰.

Un alt moment hotărîtor din istoria modernă a României, în care rolul țărănimii s-a afirmat cu putere, l-a constituit *Unirea din 1859*, Masele țărănești au sprijinit lupta pentru unire, nădăjduind că, odată cu înfăptuirea ei, vor primi pămînt, își vor îmbunătăți situația materială. Încă în adunările ad-hoc — adunări reprezentative ale poporului la nivelul acelei epoci, deputații țărani și-au afirmat adevărul deplin la actul unirii, punînd, cu acel prilej, în discuție problema eliberării lor de clacă cum au făcut-o, de pildă, moș Ion Roată în divanul ad-hoc al Moldovei, sau Constantin Tănase în cel al Țării Românești. Pentru țărani *Unirea* însemna spiritul de dreptate și de înlăturare a oricărei opresiuni fie dinăuntru, fie din afară. Patriotismul ei, dragostea față de pămîntul pe care trăia, gîndul la un viitor mai bun, sentimentul că odată cu Unirea își va căpăta demnitatea, libertatea și dreptatea socială, toate acestea au făcut din țărani o forță social-politică activă a înfăptuirii Unirii. Ea a înțeles necesitatea luptei pentru Unire, însemnătatea istorică a unirii tuturor românilor pentru libertate, cum, de asemenea, a înțeles să sprijine cu toată puterea ei cîștigarea independenței depline a țării, aproape zece mii de țărani vîrsîndu-și sîngele în marile bătălii de la Plevna și Smîrdan, cîștinși fiind că jertfa lor va fi, spre binele patriei, în același timp, hărăzindu-le și lor o soartă și o viață mai bună și demnă. Contribuția hotărîtoare a țărănimii pentru dobîndirea independenței, patriotismul ei au fost recunoscute și afirmate de la tribuna Parlamentului chiar de unii oameni politici ai vremii. Legați de pămînt prin zeci de veacuri, acolo unde își aveau averea, familia, străbunii, interesele și tradițiile — afirma C. Dobrescu Aigeș, — ei și-au dat viața pentru dînsul și „istoria este de față ca să dovedească cum că elementul cel mai puternic care a contribuit la conservarea naționalității noastre a fost elementul țărănesc. Acum 70 de ani sînt țărani care au ridicat națiunea, domnia sa națională și, în fine, la 1878, sînt tot ei care au dat și au consacrat independența statului nostru modern”¹¹.

*

Deși țărănimea a avut o contribuție majoră la desfășurarea mai tuturor momentelor care au asigurat poporului nostru permanența neclintită pe

aceste meleaguri, progresul țării, clasele dominante i-au hărăzit o viață de robie și de mizerie. Lipsa de pământ s-a accentuat, iar între țărani și proprietarii de pământ s-au stabilit relații care au agravat continuu condițiile de existență ale „truditorilor ogoarelor”, aducându-le multiple și variate suferințe, a căror bază generatoare se datora nedreptei repartizării a pământului. După cum se cunoaște, după reforma agrară de la 1864, care a constituit una dintre cele mai radicale transformări sociale realizate după 1848 și în urma creerii statului român modern, situația social-economică și politică a țărănimii nu numai că nu s-a îmbunătățit, dar a cunoscut un proces de continuă înrăutățire.

Frământările și nemulțumirile țărănimii au obligat Partidul Național Liberal și guvernul său — care, în preajma declanșării războiului pentru independență, promisese pământ țăranilor să treacă îndată, după răsunătoarele victorii de pe câmpul de luptă și la insistențele unor deputați, la aplicarea art. 5 și 6 ale legii rurale din 1864, împroprietărind un număr de 48 342 de familii de însurăței și alți țărani care nu primiseră pământ. De asemenea, guvernul au votat în 1881 legea pentru vânzarea de loturi de pământ din moșiile statului, extinzând acest sistem și în anii 1884 și 1886. Totodată, în 1882, ei au adus modificări legii „învoielilor” agricole, toate aceste măsuri dovedindu-se, însă, insuficiente pentru a potoli setea de pământ a țărănimii, pe de o parte și a creea condiții mai avantajoase, pe de altă parte, la obținerea pământului în arendă de la moșieri și arendași. Dimpotrivă, unele din aceste măsuri au fost în avantajul stăpînitorilor de pământ și al arendașilor. Gr. Păucescu, om politic conservator, referindu-se la sistemul vânzării de pământ în loturi la țărani, afirma că de pe urma acestuia nu a beneficiat țărănimia săracă, care constituia majoritatea, ci cea bogată. „Cei bogați cumpără, aceia ce au deja pământ. Cei săraci, cei nevoiași adică tocmai aceia de care trebuie să ne îngrijim, rămân tot pradă sărăciei”¹².

Mișcarea muncitorească și socialistă, preocupată de situația tot mai grea a țărănimii, a situat în centrul preocupărilor sale fundamentale sprijinirea luptei păturilor sărace ale țărănimii pentru îmbunătățirea condițiilor ei de viață și muncă. „Mișcarea socialistă din România — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu — a fost preocupată încă de la începuturile ei de îmbunătățirea situației materiale și eliberarea socială a țărănimii. Pe măsura dezvoltării și maturizării clasei muncitoare, atitudinea socialistilor față de problema agrară se contura tot mai clar; ei aratau că singura soluție de izbăvire a țărănimii este lupta pentru exproprierea marilor proprietari de pământ”¹³.

Frământările sociale de la sate de după dobîndirea independenței s-au concretizat în numeroase răscoale cu caracter izolat, spontane (între anii 1877—1888 avînd loc peste 300 de acțiuni ale țărănimii)¹⁴, culminînd cu răscoala din 1888, care a reprezentat cea mai importantă încercare a țărănimii de a rezolva la sfîrșitul secolului trecut în mod revoluționar problemele care o frământau.

Deși reprimată cu cruzime, răscoala din 1888 a produs teamă în rîndurile claselor dominante, care, în 1889, au trebuit să elaboreze o nouă lege pentru vânzarea către țărani a unor loturi de pământ de cîte 5,10 și 25 ha din moșiile satului, bineînțeles, fără ca această măsură să fi satisfăcut masa țărănimii care, ulterior se va răscula din nou pentru a obține condiții mai bune de „învoială” pentru pământul primit în arendă de la moșieri, proprietari sau arendași. În 1893, Parlamentul conservator adoptă, de asemenea, unele măsuri care, departe de a veni în sprijinul

țărănimii, vor fi tot în folosul stăpînitorilor de pămînt. Este vorba de modificarea legii privind „învoielile” agricole, care n-a afectat cîtuși de puțin raporturile dintre țărani și proprietari. Totodată, în scopul de a preveni în viitor noi acțiuni ale țărănimii a fost adoptată legea jandarmeriei, precum și o suită de noi legi (legea privind taxele și contribuțiile comunale, legea clerului etc.) care au creat puternice frămîntări în lumea satelor. Aplicarea acestor noi măsuri și abuzurile moșierilor și arendașilor, ca și cele ale autorităților au determinat noi nemulțumiri în rîndurile țărănimii soldate cu noi răbufniri. În 1894 s-au înregistrat peste 100 de răscoale locale, cu deosebire în județele din Muntenia și Oltenia. S-au produs ciocniri între țărani răsculați și armată, mulți țărani fiind arestați, judecați și întemnițați.

Situația creată în lumea satului românesc la mijlocul ultimului deceniu al secolului trecut îl determina pe Pavel Gorgos—deputat din partea colegiului al III-lea, să afirme în Parlament că: „populațiunea rurală este chiar mai obijduită, căci darea personală o plătește deopotrivă cel sărac cu cel bogat..., prestațiunea este egală pentru cel cu 2 boi ca și pentru cel cu 100 de boi, deși acesta uzează mai mult drumurile.... Dar, nedreptatea este și mai revoltătoare, deoarece în actuala lege electorală lipsește principiul proporționalității, fiind numărul ei în disproporție cu numărul alegătorilor; cei 183 deputați se aleg: 75 de colegiul I, compus din 13.493 alegători; 70 se aleg la colegiul al II, avînd 29 976 alegători, iar colegiul III are numai 38 deputați, cu toate că numărul alegătorilor este de 34 328, din care 18 867 direcți și 15 461 delegați, reprezentînd fiecare cite 50 alegători, ceea ce ar face aproape 800 000 alegători...”¹⁵.

Noi mișcări ale țărănimii pentru pămînt și condiții mai bune de „învoială” aveau să izbucnească și în anii 1898 și 1899 în județele Olt, Teleorman, Romanați, Argeș, Mehedinți, Vlașca și Ilfov. Frămîntările și răbufnirile țărănimii, mai ales a acelei din Olt, Teleorman, Vlașca erau determinate și de acțiunea autorităților de a dizolva cluburile socialiste de la sate, constituite cu ajutorul reprezentanților mișcării socialiste, care și-au intensificat activitatea la sate, țărănimea constituind aliatul firesc al clasei muncitoare. De altfel, răscoalele țărănești de la sfîrșitul secolului al XIX-lea au avut permanent sprijinul muncitorilor de la orașe al căror interes pentru soarta muncitorilor plugari a crescut cu deosebire după crearea, în 1893, a *Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România*.

Eveniment de seamă în istoria mișcării noastre muncitorești, P.S.D.M.R. a avut o contribuție importantă în conducerea țărănimii, asumîndu-și misiunea de a sprijini lupta revoluționară a țărănimii, pentru transformarea socialistă a societății românești. P.S.D.M.R. a inițiat o largă acțiune de întărire a alianței dintre cele două clase exploatate. Încă în anii 1897 și 1898 membrii ai P.S.D.M.R. au intensificat acțiunea de propagandă socialistă la sate înființînd cluburi socialiste. Potrivit unei *Dări de Seamă a Clubului muncitorilor din București*, între 1 martie 1898—28 februarie 1899 la sate s-au constituit 300 de cluburi socialiste¹⁶. Desfășurînd o activitate complexă de îndrumare și mobilizare a țărănimii în lupta pentru pămînt, pentru îmbunătățirea condițiilor de „învoieli”, cît și pentru drepturi politice, cluburile socialiste au exercitat o puternică influență asupra luptei țărănimii. O dovadă în acest sens o constituie și răscoalele țărănimii din www.dacoromanica.ro care prevesteau marea

ridicare din primăvara anului 1907, moment de răscruce în destinele țărănimii.

La începutul secolului nostru țărănimea a cunoscut un proces de înrăutățire generală a situației sale social-economice și politice. Lipsită de pământ, obligată să apeleze la moșier și arendași pentru a obține pământ de muncă și imasă pentru vite, ea a avut de suportat un șir nesfârșit de obligații care-i robeau munca și-i epuizau gospodăria. Nu întâmplător se spunea în epocă referitor la „invoielile” agricole că erau adevărate „chingi” pentru țărani care-i strângeau ca „într-un cerc de fier pînă la înăbușire”¹⁸. Ele reflectau o realitate înspăimîntătoare despre care într-un document al vremii se spunea: „Toată lumea știe, că la orice prilej, la orice pas, la orice clipă a anului, țăranul e furat, obijduit, chinuit și batjocorit de atotputernicii săi stăpîni. Cine nu s-a cutremurat de indignare, răsfoind barbarele tocmele agricole, aceste măturii de lăcomie și cruzime a proprietarilor și arendașilor menite să povestească generațiilor viitoare ororile pe care le-au îndurat strămoșii lor?”¹⁹.

„Oamenii pămîntului”—cum îi numea N. Iorga exploatați și ruinați ajunseseră în „sapă de lemn”—cum glăsuia un document. Pînă și un om politic ca Al. Djuvara, fost și viitor ministru din partea Partidului Național-Liberal, referindu-se la situația țărănimii, arată în 1907: „Am rămas, trebuie s-o recunoaștem, cu toții, străini de nevoile și de suferințele țărănimii; am lăsat țăranul fără justiție, sub apăsarea unei administrațiuni abuzive, fără a ne îngriji de sănătatea lui, de traiul lui, de durerile lui și speranțele lui; dar mai ales am lăsat țăranul pradă unui sistem economic care i-a istovit puterile, robindu-i munca și pironindu-l într-o mizerie din care nu se poate ridica. Ați protestat se adresa el conservatorilor—M.I.—cînd noi am spus că munca țăranului este robită, dar nu pentru prima oară se spunea acest lucru, nu pentru întia oară se spunea că proprietarii și arendașii prin contracte încleite, prin clauze neobișnuite, prin stipulațiuni de echivalență care reprezenta de cinci și zece ori ceea ce se da în schimb, robesc munca țăranului nostru”²⁰.

Starea de lucruri „sălbatecă din lumea satelor” cum o caracteriza un colaborator al ziarului „Neamul românesc”²¹ nu se va schimba decît atunci cînd se va zgudui din temelii prezentul, cînd o clasă luminată și dezinteresată va răscoli pătura țărănească, cînd aceasta însăși va fi în stare sa ceară și să apere dreptul ei sfînt și se va ridica înlăturînd putregaiul și regenerînd societatea noastră”.

Muncind în condiții neînchipuit de grele, epuizată, spoliată neîncetat, abrutizată și, totodată, menținută în stare de înapoiere culturală și înlăturată, practic, de la viața politică a țării datorită censului—, țărănimea s-a ridicat la luptă în primăvara anului 1907, angajîndu-se într-o încheștare fără precedent, care a zguduit din temelii întregul edificiu al regimului politic existent atunci în România.

Scinteia de la Flăminzi, județul Botoșani, din 8 februarie 1907, a declanșat uriașul val al răscoalelor care s-au extins cu o uimitoare repeziciune de la un capăt la altul al țării, de la Botoșani la Mehedinți, cuprinzînd, practic, pînă în a doua jumătate a lunii martie, aproape întregul teritoriu al României în granițele de atunci, producînd panică și derută în rândurile claselor exploatatoare. Flacăra răscoalei a mistuit conacele, casele, averile și mai toate bunurile exploataților, fără deosebire de naționalitate, ale tuturor acelor care-i făcuseră viața amară și de nesuportat—moșieri, arendași, circiumari și alți îmbogățiți ai satelor.

Țăranii au atacat primăriile, distrugând registrele în care figurau „învoielile” agricole, distrugând linii de cale ferată, pentru a împiedeca deplasarea și mișcarea trupelor. Acțiunile revoluționare ale țărănimii s-au manifestat cu deosebită intensitate în județele Vlașca, Teleorman, Roman, Olt și mai ales în Dolj și Mehedinți. Caracterul violent al răscoalei mai ales în Oltenia, unde mulți proprietari au fost uciși, iar numeroși reprezentanți ai autorităților molestați, s-a datorat nu numai accentuării exploatarei țărănimii în cadrul învoielilor agricole, întreaga suprafață a acesteia fiind cultivată cu cereale foarte solicitate la export, dar și tradițiilor revoluționare bogate din aceste județe. În încheierea cu forța armată mii de țărani au plătit cu viața încercarea de a se elibera de exploatare și de a trăi o viață demnă.

În lupta împotriva forțelor exploatare, țărănimea a primit un puternic sprijin din partea muncitorilor, a socialiștilor. „Mișcarea muncitorească—subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu—preocupată de problema agrară încă din secolul trecut, și-a manifestat cu putere în timpul răscoalei, solidaritatea cu țărănimea, protestul împotriva represiunilor dezlanțuite de cercurile guvernante cerind înapoierea țărănilor”²².

Prin acțiuni concrete de sprijinire și solidarizare, prin manifestări publice, mișcarea socialistă s-a aflat alături de țărănime. La marele miting din sala *Băilor Eforiei*, unde au participat peste 5 000 de aderenți ai mișcării socialiste, ea a înfierat represiunea dezlanțuită, relevând, totodată, însemnătatea răscoalelor țărănești în dezvoltarea conștiinței solidarității de interese ce exista între exploatații de la orașe și cei de la țară, idealul de care erau animați în edificarea unei societăți noi, lipsite de exploatare și asuprire.

Sprijinul dat de muncitorimea organizată luptei țărănimii a contribuit la ridicarea prestigiului acesteia în opinia publică a țării, prevestind zorii alianței muncitorești-țărănești, care avea să devină cea mai puternică forță socială și politică a societății noastre, atit muncitorimea, cit și țărănimea fiind profund interesate în transformarea democratică a țării.

Alături de țărănime s-au aflat, de asemenea, toate forțele progresiste, reprezentanți de frunte ai culturii românești, printre care scriitorii și dramaturgii Ion Luca Caragiale, Mihail Sadoveanu, Alexandru Vlahuță, tineri studenți, învățători și preoți, care au condamnat represiunile întreprinse de autorități asupra țărănilor.

Prin amploarea și intensitatea, ea și prin obiectivele urmărite, răscoala din 1907 a avut un amplu ecou în rîndurile țărănimii române din teritoriile aflate încă în acel timp sub dominație străină, găsind toată înțelegerea și aprobarea fraților ei de dincolo de Carpați, din Transilvania și Bucovina. Totodată ea a stîrnit un amplu ecou internațional.

Deși înăbușită în sînge, marea ridicare la luptă a țărănimii din 1907 a avut consecințe profunde asupra viitorului României, contribuind la progresul societății românești. Răscoala a zdruncinat regimul social-politic existent, obligînd cercurile guvernante ale țării să promită, iar ulterior, în timpul primului război mondial, să legifereze și decreteze o largă înapoiere a țărănimii, care avea să se înfăptuiască în anii avîntului revoluționar din 1918—1921.

Partidul Comunist Român, făurit în 1921, continuînd tradițiile de solidaritate muncitorească-țărănească din perioada anterioară, a militat necontenit pentru transformarea revoluționară a raporturilor agrare,

pentru îmbunătățirea situației țărănimii, a atragerii ei spre munca în comun. Cooperativizarea agriculturii, transformarea socialistă a agriculturii, înlăturând orice formă de exploatare la sate, a creat condiții favorabile ridicării agriculturii la nivelul cerințelor societății noastre, a dus la schimbări fundamentale în viața satelor, la asigurarea unor condiții de viață egale pentru toți cetățenii de la orașe și sate, populația rurală bucurându-se de toate bunurile materiale și culturale pe care le creează societatea pe care o edificăm astăzi pe pământul României.

Dezvoltarea puternică a forțelor de producție și sociale, formarea conștiinței socialiste, revoluționare, trecerea la o nouă calitate a muncii și vieții oamenilor sînt într-un continuu proces de afirmare.

Societatea românească contemporană, prin transformările succesive pe care le-a cunoscut și le cunoaște și prin eforturile constante asigură un loc demn țărănimii, întregii noastre națiuni. De aceea, idealurile pentru care s-au jertfit miile de țărani în primăvara lui 1907 sînt astăzi ridicate la cotele cele mai înalte ale împlinirii. Cîstind memoria celor ce au luptat cu 80 de ani în urmă, secretarul general al Partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu spunea: „Aspirațiile și împlinirile de azi s-au completat în chip fericit cu politica partidului care a ținut cont de înaintași, a omagiat lupta și strădania lor pentru o viață demnă și liberă. „Focul luptei naționale și sociale—arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu— a ars neconținut, cînd cu vilvătăi, care făceau pe asupra să se cutremure, cînd mai potolit, ca apoi să se întetească și mai puternic. Multe pagini glorioase a înscris poporul român în lupta pentru libertate și socialism. Graiul nu poate reda măreția acestor lupte; ele adevăresc și vor adevăra peste veacuri vitalitatea și înțelepciunea poporului nostru, care, trecînd prin grele încercări, a rămas neclintit și a prins de fiecare dată noi puteri, ridicîndu-se asemenea stejarului după furtună și mai mîndru spre soare”²³.

NOTE

¹ Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, Edit. politică, București, 1966, p. 20.

² Nicolae Ceaușescu, *Expunere la congresul cooperativelor agricole de producție în România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 1, Edit. Politică, București, 1968, p. 277.

³ „Desbaterile Adunării Deputaților”, 1907—1908, nr. 22, șed. de la 14 decembrie 1907, p. 332 (în continuare D.A.D. — M.I.)

⁴ *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilaterale dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Edit. politică, București, 1975, p. 29.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *70 de ani de la marea răscoală a țăranilor din 1907, Lupta de veacuri a țăranimii pentru libertate și dreptate socială, pentru progresul, unitatea națională și neafirmarea patriei noastre, participarea activă, alături de clasa muncitoare, la victoria revoluției și construcției socialiste în România*, Edit. politică, București, 1977, p. 12.

⁷ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilaterale dezvoltate*, vol. 10, 1974, p. 848.

⁸ *70 de ani de la marea răscoală a țăranilor din 1907* . . . , p. 61.

⁹ *Ibidem*, p. 71.

¹⁰ Nicolae Bălcescu, *Opere*, tom I, Partea I, *Scrieri istorice, politice și economice*, Ediție critică adnotată, cu o introducere de G. Zane, București, 1940, p. 276.

¹¹ D.A.D. 1896—1897, nr. 13, șed. de la 12 decembrie 1896, p. 81.

¹² Gr. G. Păucescu, *Îmbunătățirea stărei țăranilor*, București, 1888, p. 46—47.

¹³ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 1, p. 279.

¹⁴ Vezi Constantin Corbu, *Rotul țăranimii în istoria României (sec. XIX)*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1982, p. 458.

¹⁵ D.A.D., 1896—1897, nr. 13, șed. de la 12 decembrie 1896, p. 85.

¹⁶ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1893—1900*, Edit. politică, București, 1969, p. 584.

¹⁷ Vezi Damian Hurezeanu, *Problema agrară și lupta țăranimii din România la începutul secolului al XX-lea (1904—1906)*, Edit. Științifică, București, 1961.

¹⁸ V. M. Kogălniceanu, *Un cuvânt asupra învoielilor agricole*, București, 1907, p. 4.

¹⁹ Manifestul Cercului Socialist „România Muncitoare” *Patruzeci de ani de sărăcie, de robie și rușine*, Galați, 1906, p. 14.

²⁰ D.A.D., 1907—1908, nr. 22, șed. de la 14 decembrie 1907, p. 328.

²¹ Cf. V. Maciu, *Poziția păturilor sociale față de răscoala din 1907*, în *Studii și referate privind răscoalele țăranesti din 1907*, Edit. Acad. R. P. R., București, 1957, p. 127.

²² Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste*, vol. I, p. 280.

²³ *Ibidem*, p. 116.

1907 — MOMENT CRUCIAL DANS L'HISTOIRE DE LA PAYSANNERIE

Résumé

L'étude relève l'importance particulière de la grande révolte de 1907 qui, par l'ampleur et l'intensité de la lutte de la paysannerie, par le courage, le dramatisme et l'esprit de sacrifice de celle-ci est demeurée profondément ancrée dans la conscience du peuple roumain.

En marquant cet événement mémorable, l'auteur évoque également le rôle de la paysannerie—la force motrice du processus d'émancipation sociale et nationale—ses exploits héroïques et surtout son patriotisme et son amour ardent pour la défense de la terre ancestrale, son apport décisif à tous les moments cruciaux qui ont jalonné le cours de notre histoire nationale de l'époque moderne : la révolution de 1821, la révolution de 1848, l'Union de 1859, la guerre pour la conquête de l'indépendance plaine et entière de 1877—1878 etc.

En outre, l'étude examine les conditions de vie et de travail toujours plus difficiles de la paysannerie, ainsi que la lutte pour la défense de ses droits à une vie meilleure et plus digne, ses actions et soulèvements pendant la période comprise entre la fin du siècle passé et le début du XX-e siècle, qui ont culminé par la grande révolte du printemps 1907.

Moment crucial dans les destinées de la paysannerie, l'année 1907 a ébranlé de fond en comble l'édifice du régime politique de la Roumanie de l'époque.

L'étude relève en même temps l'appui reçu par la paysannerie de la part du mouvement socialiste, des autres forces progressistes.

Les transformations révolutionnaires de nos jours, initiées par le Parti Communiste Roumain ont changé radicalement la vie de la paysannerie qui jouit de tous les biens matériels et spirituels forgés par la société que nous édificons aujourd'hui en Roumanie.

RĂSCOALA DIN 1907 ȘI SENSURILE ISTORIEI MODERNE A ROMÂNIEI

DAMIAN HUREZEANU

Oricine urmărește felul în care oamenii secolului al XIX-lea și de la începutul secolului nostru au gândit vremea lor rămâne frapat de diversitatea și contrastul aprecierilor. Alecu Russo spunea că generației sale i-a fost dat să vadă mai multe schimbări decît văzuseră înaintașii în veacuri întregi din trecut : „... De la 1835 pînă la 1855, adică în curs de 20 de ani, arăta el, mai mult au trăit Moldova decît în cele de pe urmă două veacuri... Viața părinților au trecut lină ca un riu ... noi am răsărit în larva ideilor nouă. Ochii și gîndul părinților se învîrteau la răsărit, ai noștri sînt țintuiți spre Apus”¹.

Mihail Kogălniceanu sublinia, în celebrul său discurs din 25 mai 1862 privind împrăștierea țărănilor, caracterul de tranziție al epocii, dînd conceptului o accepție bogată în sensuri, cu accent special pe ideea de transformare și reșezare a societății în noi făgașuri : „Sîntem în mijlocul luptei între trecut și între viitor, lupta între societatea veche și între societatea modernă”².

Eminescu releva febrila pornire inovatoare în sferele exterioare ale edificiului social fără ca temelia să se remodeleze adecvat. Întreaga societate se resimțea de pe urma curentelor care o străbăteau, neputincioase totuși să restructureze organic dezvoltarea socială. „E o atmosferă febrilă în țară, în care pînă și spiritele cele mai liniștite se simt gonite parcă de un demon nevăzut, demonul cîștigului”³... scria Eminescu pe la 1880. Ceva mai înainte Titu Maiorescu dădea formulă lapidară teoriei „formelor fără fond” prin care căuta să fixeze polii de mișcare ai civilizației române moderne. „În aparență, după statisticile formelor din afară, românii posed astăzi aproape întreaga civilizare occidentală. Avem politică și știință, avem jurnale și academii, avem școli și literatură, avem muzee, conservatorii, avem teatru, avem chiar și o constituțiune. Dar în realitate toate acestea sînt producțiuni moarte, pretenții fără fundament, stafii fără trup, iluzii fără adevăr (...) și abisul ce ne desparte de poporul de jos devine din ce în ce mai adînc”⁴.

În timp ce în cultura română se manifesta cu o forță neobișnuită spiritul critic, care îngemăna analiza lucidă și pătrunzătoare a realității cu privirea, încărcată de nostalgie conservatoare, spre trecut, începeau să apară studii bilanț care trasau în limbajul datelor pozitive tabloul vieții economice și sociale a țării.

Încă în 1875 P. S. Aurelian își propunea, în lucrarea *Terra nostra*, „de a înfățișa un tablou pe cit se poate de fidel despre starea noastră economică... vederile mele asupra nevoilor noastre economice — sublinia Aurelian — sînt rezultatul unui studiu îndelungat asupra țării; a unor observațiuni neîntrerupte ce am făcut de la anul 1860 pînă la ieșirea la lumină a acestei cărți”⁵. În 1876 Mihail Obedenaru făcea o amplă pre-

zentare a României sub raport economic, geografic și antropologic — *La Roumaine économique d'après les données les plus récents. Géographie, état économique, anthropologie*, Paris.

Ulterior investigațiile de acest tip s-au înmulțit, statistica a făcut progrese simțitoare și o dată cu ea studiile și publicațiile economice, în număr de peste 90 la începutul secolului nostru ⁶. O viziune liberală edulcorată tindea să se instaleze nu numai în marginile Expoziției jubiliare de la 1906 din Parcul Filaret, ci și în paginile unor lucrări care furnizează de altfel date comparative interesante despre viața economică, socială și politică a României cum sînt, de pildă, investigațiile statistico-economice ale lui N. I. Păianu, *Industria mare, 1866—1906*, București, 1906; L. Colescu, *Progresele economice ale României îndeplinite sub domnia M. S. Regelui Carol I, 1860—1906*, București, 1907, sau, ceva mai tîrziu, a lui N. Xenopol, *La Richesse de la Roumanie*, București, 1916. Zeci de alte volume, fără alte pretenții decît de a prezenta România ultimelor decenii ale veacului al XIX-lea și de la începutul secolului al XX-lea (destule au apărut în limbi străine și scrise de străini) ⁷, cercetări economice de ramură, ample investigații asupra unor aspecte economice-financiare, a instituțiilor bancare și de credit, a căilor de comunicație și a dezvoltării comerțului extern veneau să lumineze căile evolutive ale economiei românești și realizările ei, apreciate uneori în culori și tonuri excesive.

★

Privită în perspectivă istorică globală, epoca modernă își relevă, desigur, bogăția de conținut și capacitatea transformatoare, fiind marcată de evenimente de răscruce și de realizări semnificative de ordin național, social-politic și cultural. Totalitatea existenței sociale și naționale se constituie într-un mod calitativ nou, iar amploarea și noutatea prefacerilor este cu atît mai puternic sesizabilă cu cît era mai jos punctul de pornire al procesului istoric la începutul secolului al XIX-lea. Năzuința poporului român de a-și croi un fâgaș istoric nou este învederată de revoluția de la 1821 și de cea de la 1848. Cu aceste două evenimente poporul nostru integrează tradițiilor sale de luptă capacitatea de a înfăptui o revoluție, cea din 1848 fiind de o mare complexitate prin activitatea ideologică pregătitoare, prin obiectivele urmărite și prin năzuința de sincronizare la reperele vieții moderne europene.

Dinamismul vieții naționale se manifestă cu putere în unirea din 1859, în cucerirea independenței de stat de la 1877 și în marea unire din 1918 — evenimentele prin care poporul român și-a gravat în istorie chipul firesc al existenței sale etnice și politico-statale. Neîndoios, aspectul național este selectat de epocă cu o forță aparte, își pune pecetea pe întreaga ei fizionomie și primează, nu odată, ca obiectiv între prioritățile perioadei. Resursele de energie și de creație istorică se îndreaptă generos în această direcție reunind într-un șuvoi unic disponibilitățile întregului popor.

Aerul purificator al epocii pătrunde și în celelalte sfere ale societății: se modifică cadrul juridic-instituțional, se reazăază în alte fâgașe viața politică, se schimbă raporturile de drept, iar organismul social absoarbe un conținut nou pe măsura pătrunderii și dezvoltării raporturilor capitaliste de producție.

Odată cu apariția și dezvoltarea industriei mecanizate, cu expansiunea comerțului internațional și cu revoluționarea sistemului de transport și comunicații prin construirea căilor ferate, extinderea navigației maritime, a telegrafului și poștelor s-au înregistrat considerabil ritmurile

vieții economice. Unele centre își profilează caracterul industrial; în porțiuri pulsează tot mai intens traficul naval; apar case de comerț, ateliere de reparații, docuri și magazine, antrepozite și rampe de transport.

Orașele se metamorfozează și ele; cele mai multe încet, prin câteva străzi principale căptușite de șiruri lungi de prăvălii, marcate de centrul civic în care instituțiile par impozante și dominante, de „casele boierești” ale unor moșieri din județ. Unele dintre ele erau nu numai spațioase și prestante, dar aveau și un aer de distincție arhitectonică subliniat încă de spațiul curților largi și liniștite din jur.

Însemnele realizărilor moderne de ordin urbanistic și edilitar se remarcă mai pronunțat în relativ puține centre; capitala țării face, desigur, excepție; de la circa 140 000 de locuitori în vremea Unirii Principatelor, ea se apropie de 350 000 în ajunul primului război mondial⁸; viața economică, comercială și politică e absorbită parcă de capitală; iluminatul, transportul, lucrările edilitare fac progrese rapide, în zone, e drept, restrinse; în diferite puncte se înalță silueta impunătoare și chiar somptuoasă a unor instituții publice. Puterea politică ține să-și afirme prezența dînd instituțiilor sale prestanță dominantă. Și cu toate că Dimitrie Sturdza, fostul prim-ministru liberal, își întorcea privirea cînd trecea pe lângă Palatul Poștelor și Casa de economii în semn de dezaprobare a „risipei” făcute⁹, continuau să apară alte edificii publice care punctau caracteristic peisajul bucureștean. Față de descrierea capitalei noastre, prin anii 80 ai secolului trecut, de către Émile de Laveleye, cunoscutul economist belgian, procesul „occidentalizării” făcuse progrese însemnate¹⁰.

Fenomene calitative își croiau drum în activitatea industrială; alături de sectorul alimentar, dominat de departe de industria morăritului, creșteau în importanță industria forestieră — la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului nostru — și mai ales industria petrolieră — singurul sector care, la începutul secolului al XX-lea, dobîndește o însemnătate internațională. În pragul primului război mondial capitalul investit în industria petrolieră — circa 500 milioane lei — era aproape egal cu cel investit în întreaga „industrie mare” a timpului¹¹.

Suma investițiilor în „industria mare” și petrolieră era cam de aceeași ordine de mărime cu cea investită în construcția căilor ferate din țara noastră (circa 1 miliard de lei). Cu toate că în raport cu străinătatea industria era, în fond, tot un mijlocitor menit să transfere resurse naturale ale țării pe piețele străine — ca produse de export contau petrolul, cu derivatele lui, lemnul, făina etc. — aportul industriei la valorificarea muncii și bogăției naționale începea să se contureze tot mai limpede.

Concepțiile contestate, îndoielile și incertitudinile cu privire la posibilitatea întemeierii industriei în țara noastră găseau o replică redutabilă în limbajul sec al datelor statistice. Industria s-a cristalizat într-un domeniu care furniza o producție ce valora cel puțin o treime din întreaga producție agrară (dacă avem în vedere producția mare prelucrătoare, producția meșteșugărească și minieră și producția petrolieră a țării). În jur de 250 000 de persoane — cam 7—8% din întreaga populație activă — erau ocupate în industrie, transporturi și căi de comunicație, artizanat¹² și alte forme de activitate industrială, nemaivorbind de rețeaua comercială și negustorească.

Producția industrială a diversificat cererea, a redus consumurile din import pentru anumite produse¹³, a introdus în unele orașe și centre ale țării o componentă nouă de viață și izvoare materiale de susținere. 5

Creșterea puterii economice a societății s-a vădit în expansiunea comerțului exterior, în dinamica bugetului și a fenomenelor bancar-financiare, în sporirea consumurilor la unele produse și a depozitelor bănești stimulate de crearea instituțiilor corespunzătoare. Destule cifre impresionează : bugetul statului a crescut, de pildă, de circa 10 ori în cinci decenii : de la 60 051 000 lei, în 1864, la 608 502 000 lei, în 1913—1914¹⁴; comerțul exterior de 5—6 ori — de la circa 200 milioane în anii 60 ai secolului trecut la 1260 milioane, în 1911—1913¹⁵; depunerile la Casa de Economii, înființată în 1880, erau în 1881 de 1,3 milioane, în 1898 se cifrau la 31,6 milioane, iar în 1913—1914 au crescut la 58,4 milioane lei¹⁶.

Se observă aspecte semnificative și în domeniul unor produse de consum.

Consumul zahărului indigen a crescut, de pildă, de la 8354 tone, în 1900, la 27 460 tone, în 1910 și la 37 507 tone, în 1914¹⁷.

Iată câteva date statistice și în privința unor produse importate¹⁸.

Produsul	1879	1903	1913
	— în tone —		
Orez	3613	9552	12731
Cafea	804	2212	3589
Țesături de lână fină	348	1625	
Țesături de bumbac	1610	2414	—
Indiană	953	6213	—

Însemnele progreselor materiale și culturale erau, așadar, de netăgăduit. România era supusă impulsurilor civilizației moderne; iradierile acesteia se puteau observa în întreg organismul social. Dialectica transformărilor era însă de o mare complexitate și îmbrăca un caracter profund contradictoriu. După noi este la fel de nepotrivit a judeca fenomenele vieții economice, sociale și politice numai sub aspectul „cuceririlor”, sau numai sub acela al curenților și dificultăților în opera de modernizare. Rezultatele n-au fost exclusiv fragile și superficiale, după cum nici „tarele vechi” și dificultățile nu erau reziduale și periferice.

Nici dinamica unor fenomene economice, luate doar în expresie cantitativă, nu este edificatoare, dacă nu se raportează la ansamblul situației interne și la parametri economici europeni. Dacă, dincolo de rezultatele înregistrate în economia industrială, în sistemul de credit și finanțe, în dezvoltarea transportului și în urbanistică, vom considera structurile de ansamblu — economice, sociale și politice, condiția materială și culturală și fenomenele care iradiau din întreaga alcătuire a societății — atunci vom percepe mai limpede problemele și exigențele pe care acestea le resimțea.

„La sfârșitul secolului trecut și începutul secolului nostru — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu — cu toate progresele obținute în înaintarea pe calea capitalismului, România continua să fie o țară slab dezvoltată. Din punct de vedere economic, cu o industrie restrinsă, cu o economie avînd un pronunțat caracter agrar”¹⁹.

O mare însemnătate pentru înțelegerea caracteristicilor evolutive ale societății românești are felul în care s-au încheat raporturile sale cu străinătatea. Toți analiștii de seamă ai realității noastre — de la Mihai Eminescu la Mihail Manoilescu — au acordat acestei chestiuni o atenție

specială. Dobrogeanu-Gherea a formulat legea sociologică generală a evoluției țărilor înapoiate în orbita celor înaintate; Ștefan Zeletin a dedus toate transformările în viața economică a României din efectele expansiunii capitalului european; Eugen Lovinescu a subliniat puterea modelătoare a ideilor culturale și politice ale vremii.

Fapt este că forța materială a capitalismului occidental și a pieții internaționale s-a exercitat intens și activ pe tărîmul vieții economice din țara noastră. Ele au subordonat economia românească proceselor proprii de circulație și schimb, mecanismelor funcționării lor. În diviziunea internațională a muncii României i-au revenit rolul de furnizoare de produse agrare, de materii prime — petrol și material lemnos. Supunerea la rigorile pieții mondiale de cereale a agriculturii noastre — cu nivel tehnic-productiv scăzut și grevată de structuri social-economice învechite — a adâncit anomaliele și disfuncțiunile din acest sector de covârșitoare însemnătate și a exacerbât „problema agrară” la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

Îmboldurile rapidei modernizări, într-o lume care ținea să-și impună modelele, au favorizat pătrunderea capitalului străin mai ales pe calea împrumuturilor de stat și a investițiilor în industrie, bănci și comerț. De la începuturile șovăitoare ale anului 1864—1866, cursul datoriiilor crește ca un torent atingînd 530 de milioane lei aur în 1881 și peste 1,5 miliarde lei la începutul secolului nostru²⁰. Anuitățile ocupă în ultimele două decenii ale secolului trecut și în primii ani ai secolului nostru între 33—40 % din buget și concură la cursa de creștere a acestuia²¹.

Cu o virulență deosebită se infiltrează capitalul străin și în aparatul productiv al țării. Întîlnim aici un dublu fenomen: pe de o parte, plasamentul masiv al finanței străine în economia industrială și în rețeaua sistemului bancar; pe de altă parte, o pondere ridicată a deținătorilor de capitaluri neromâni în sectorul comercial-bancar și industrial din interior. Din capitalul societăților pe acțiuni în industria de transformare și petrolieră, care se ridică, așa cum am amintit, la circa 1 miliard lei aur capitalul românesc reprezenta 20 % în industria prelucrătoare și doar 8,10 % în cea petrolieră²². Este semnificativă penetrația capitalului străin în domenii economice cheie, dirijarea înspre sursele principale de bogății: petrol, cherestea, industria alimentară (în special a zahărului) etc.

O altă sferă importantă de investiții era sistemul bancar. În totalul fondurilor de exploatare al marilor bănci ponderea capitalului național era de circa 35—40 %, între 1911—1915, restul de 60—65 % fiind bănci cu capital străin. „Capitalul străin venea în România, pe atunci, cu mare ușurință — citim în capitolul dedicat sistemului bancar din *Enciclopedia României* — întii pentru că plasamentul era mai rentabil în România decît în țara de origine, și apoi pentru că involuntar i se oferea posibilitatea unei influențe economice și chiar politice”²³.

Consecințele acestei situații nu sînt greu de imaginat. Economia românească „drena” „centrul” sistemului mondial capitalist, pe diferite căi, cu sute de milioane. Comerțul, investițiile, împrumuturile — toate erau aducătoare de profit, de dobinzi, de comisioane etc.

„În faza comercială a capitalismului — scria Mihail Manoilescu — am fost dominați de un schimb exterior defavorabil și spoliator. S-a putut dezvolta ceva, dar sub un regim permanent de exploatare a muncii naționale românești”²⁴. Pe calea împrumuturilor, între 1884—1912, dobinzile plătite la capitalul împrumutat însumau peste 2 miliarde de lei²⁵.

După calculele lui N. D. Xenopol totalul plăților anuale efectuate de țara noastră către străinătate, înainte de primul război mondial, se ridică la 200 milioane de lei²⁶. Circa 1/3 din buget lua astfel calea străinătății.

Cuplarea economiei românești la circuitele sistemului mondial capitalist indică îndeajuns nu numai condiția țării noastre în cadrul acestui sistem — o condiție periferică în raport cu „centrul sau „inima” capitalismului — dar conține semnale revelatoare și despre caracteristicile structurilor interne și despre căile de formare ale civilizației române moderne²⁷.

Aflată într-o epocă de însemnate prefaceri, economia și societatea românească resimte în permanență nevoia unor consumuri din ce în ce mai mari, care se izbesc de îngustimea surselor de acumulare.

Dincolo de investițiile productive se înmulțesc precipitat consumurile de ordin public — administrativ. Procesul modernizării în sfera instituțional-administrativă, dar și economico-financiară, declanșează un întreg mecanism bugetar : nevoia de bani accentuează creșterea bugetelor, deficitul impulsionează datoria publică, iar împrumuturile, la rîndul lor, provoacă noi sporiri bugetare. O nouă instituție atrage după sine ideea și chiar sporirea altor servicii, crearea altor posturi. Odată create, acestea lasă loc pentru tot felul de intervenții, iar postulanții sînt cu atît mai insistenți cu cît e mai vagă și fără exigențe precise funcția sau posturile create. Hotărîtoare sînt protecțiile de care se bucură solicitanții, interesele clientelei politice ale puternicilor zilei. Sistemul lasă senzația de risipă inutilă, de cheltuieli fără acoperire, zdruncinînd încrederea în însăși rațiunea și eficacitatea instituțiilor moderne. Se cuvine reținut faptul că aparatul birocratic este categoria cea mai „dinamică” a societății românești de la 1864 la primul război mondial ! De la 20 000 de funcționari ai statului la 1860, în vremea lui Cuza, numărul lor crește de peste cinci ori la începutul secolului nostru — 102 560 !²⁸. Foarte susținut a fost ritmul de creștere și în etapa următoare²⁹. Edificiul modern românesc părea să aibă o fațadă disproporționată în raport cu nevoile reale ale societății.

Nimeni n-a pus mai viu în lumină acest aspect ca Eminescu și nu l-a denunțat mai vehement. În intransigența sa critică întunecă chiar rațiunea de a fi a instituțiilor moderne, necesitatea lor. „...Ș-au zidit fără îndoială multe palate în București — scria Eminescu la 1882 — ș-au înmulțit numărul acelor care trăiesc numai în capitală sau numai în străinătate, țara muncește înzecit pentru a întreține absentismul și luxul, precum și pătura numeroasă de oameni cari și-au făcut din politică o profesie lucrativă ; dar tot acest lustru occidental e urmat de umbra vițiului și a unei mizerii care, orice s-ar zice, acum douăzeci și cinci de ani nu exista... Ce ajută dar întîmpinarea că producțiunea și exportul au crescut cînd toate acestea nu se răsfrîng asupra populațiunii... ?”³⁰.

După Eminescu transformările petrecute trebuiau considerate nu în sine, ci raportate la situația și condiția țărănimii ca principala masă producătoare a societății și fundamentul vieții noastre naționale. A le înscrie într-o necesitate abstractă, așa cum avea să facă mai tîrziu Ștefan Zeletin în cunoscuta sa lucrare *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric*, însemna a accepta o realitate pentru care Eminescu avea un ochi critic ca o rază laser.

Au reușit prefacerile înregistrate în întregul organism social să dea soluții pe măsura problemelor create ? Existența unor stări de criză, învederate de exploziile www.dacoromanica.ro îi arată că problemele

generate de aceste prefaceri au fost mai vaste și mai complexe decât deschiderile realizate pentru soluționarea lor. Contradicția angrenajului transformator consta în faptul că el solicita intens țărănimea, bazându-se co-vișitor pe contribuția ei, dar nu a atins decât superficial viața și condiția de producător a țaranului. Satul resimțea povara metamorfozării, dar nu și efectele lor civilizatorii. De aici senzația de ruptură, de lipsă de comunicare cu „ordinea modernă”, de „prăpastie” între lumea rurală și cea urbană, între sat și oraș. „Pe când se lucra de zor la clădirea statului modern — scria Iorga în 1905 — nimeni nu se uita la aceste adâncuri... din care putea să iasă cea mai mare primejdie pentru viitor”³¹.

În caracterul „suspendat” al civilizației moderne românești, în adâncă contradicție dintre „fațadă” și „temelie”, dintre „fond” și „formă” trebuie să descifrăm un foarte clar și pronunțat conținut de clasă al politicii cercurilor guvernante din România. Acesta era aspectul fundamental pus în evidență de Dobrogeanu Gherea în *Neoiobăgia*, de poporaniști în scrierile lor. Încă în articolul de fond cu care revista „Viața Românească” își inaugurează apariția putem citi : „Starea noastră nu e numai înapoiată, ceea ce ar fi destul de rău ; ea este anormală, ceea ce e mult mai rău.

Clasele de sus stau în aer fără atingere cu poporul de jos care, în țara noastră, el singur este o clasă pozitivă și a păstrat mai curat sufletul românesc”³². Iată o judecată formulind lapidar esența problemei societății române în epocă și opțiunea grupării din jurul noii reviste. Societatea nu putea să-și regăsească starea necesară de echilibru, de coeziune interioară și de „dezvoltare organică” atita vreme cât țărănimea era ținută la „bariera” dezvoltării, dar pusă, în același timp, în situația de a contribui fundamental la realizarea acesteia.

În literatura economică și sociologică a vremii există neenumărate remarci în acest sens. Sint și câteva determinări cantitative care situează chestiunea pe terenul argumentelor probatorii de necontestat. Mihail Manoilescu preciza : „Astfel, în România veche, la 1913, 80 % din totalul exportului era datorat țăranilor, iar acest export plătea un import din care abia 20 % folosea satelor. Așadar, orașele care participau numai cu 20 % la export, profitau de 80 % din importul țării”³³.

E semnificativă și următoarea constatare : din cheltuielile extraordinare între 1864—1912, care se acopereau în special din împrumuturi, în sumă de peste 3 miliarde, cu țărani s-au cheltuit circa 30 de milioane pentru achiziționarea de produse în timp de secetă (mai ales la 1899 și 1904), 2471567 lei pentru construcția spitalelor rurale, 4442975 lei — dotațiunea Casei Scoalelor pentru construcția de localuri de școli primare rurale³⁴ și — nota bene! — 2150000 lei pentru „potolirea răscoalei” din 1907³⁵.

Au mai fost obligațiile emise cu prilejul reformei agrare din 1864, însumind 107248000 lei, acoperite în cea mai mare parte de țărani, și emisiunea unui împrumut de 18 milioane pentru constituirea de islazuri comunale după marea răscoală³⁶. Sume infime, cu pondere de nici 3 % în totalul cheltuielilor extraordinare din credite !

★

Condiția de susținători, iar nu de beneficiari ai operei de modernizare prin intermediul mecanismelor financiar-bugetare era corelativă cu situația țărănimii în sfera raporturilor de producție din agricultură. Satul românesc era prins în mângina regimului de învoieli, încorsetat în forme de producție anacronice. Întreaga perioadă cuprinsă între reforma

agraiă din 1864 și primul război mondial stă sub semnul latifundiului și al învoielilor agricole.

Marea proprietate nu era o excepție în Europa celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea. O întinsă mare proprietate, exploatată capitalist, exista în Anglia. Dimensiuni absolute mai mari decât în România aveau latifundiile în Rusia și în Țările Baltice. Enorme domenii întinim în Cehia, Slovacia și Ungaria; o puternică proprietate moșierească exista în teritoriile poloneze.

Dacă se raportează însă proporția mării proprietăți la mica proprietate, atunci România concurează la unul dintre primele locuri în Europa. O extremă pulverizare a micii proprietăți țărănești și o concentrare puternică a proprietății moșierești — iată latura frapantă a regimului proprietății funciare în România. Mica gospodărie era sufocată de lipsa de pământ și de presiunea latifundiului, iar acesta asaltat de cererea de învoieli a producătorilor direcți.

Marea proprietate deținea circa 60% din suprafața cultivabilă a țării, la înfăptuirea reformei agrare din 1864, și aproape jumătate — peste 4—5 decenii. Aproape tot ce s-a redus din masivul mării proprietăți s-a datorat improprietărilor ulterioare făcute pe moșile statului. Importanță a fost improprietărea de la 1878 a „însurățeilor”, cu circa 228 mii ha, cea din 1881, cu 23000 ha și distribuția a circa 526 230 ha de pământ la 105 000 săteni în baza legii din 1889 de vânzare a bunurilor statului³⁷.

În felul acesta, la începutul secolului nostru, marea proprietate, de peste 100 de ha, însuma peste 3 800 000 ha cultivabile (48% din total) în timp ce mica proprietate, până la 10 ha, deținea doar 3153645 ha (40,20%), din întreaga suprafață cultivabilă a țării³⁸. Să mai adăugăm prevalența moșiilor de peste 500 de ha în cadrul mării proprietăți și ponderea ridicată a vastelor latifundii, de peste 3 000 ha, în acest ansamblu (20% în Muntenia, 8,18% în Moldova)³⁹. Este drept, în România nu existau domenii imense de sute de mii de ha, ca în câteva țări europene, dar media a 66 de proprietăți era de circa 8 500 de ha, dintre care unele aveau câteva zeci de mii de ha: ale lui Basarab Brîncoveanu, Gh. Gr. Cantacuzino, Dinu Mihail etc. Prin înființarea Domeniului Coroanei, compus din 12 moșii ale statului, s-a ajuns la un vast domeniu de circa 130 000 ha (dintre care 72 000 ha păduri și 57 000—59 000 ha terenuri cultivabile)⁴⁰. Între cele două formațiuni antagonice de proprietate se afla, parcă strivită, categoria țărănimii înslărite, a burgheziei sătești. Numărînd 40—50 de mii de exploatări⁴¹, ea nu putea să joace un rol economic și social important în raporturile agrare.

Pe acest teren s-a dezvoltat, în proporții considerabile, sistemul în dijmă și a înflorit marea arendășie, parazită și speculativă, care a agravat și mai mult acest sistem. Imediat după reforma din 1864 sistemul se instalează autoritar și funcționează cu forța unui mecanism înăsprind progresiv condițiile de exploatare a țăranilor până la nivelul exploziv din 1907. După cifrele vremii numărul țăranilor cuprinși în sfera relațiilor de muncă în dijmă se ridica la aproximativ 56% din totalul familiilor contribuabile (520 000 din 920 939) și la 45—50% din numărul total al familiilor țărănești, întrucît apelau la învoieli și 135 000 de țărani lipsiți cu totul de pământ⁴².

Fenomenul de mai sus individualizează regimul agrar din România căci în nici o altă țară din www.dacoromanica.ro nu atingea o asemenea cotă și poate că nici unde marea arendășie nu avea un caracter atît de

pronunțat speculativ⁴³. S-a ajuns în pragul răscoalei din 1907 până acolo încît „trustul” arendășesc al fraților Fischer să acapareze 237863 ha de pământ, dintre care 159 399 ha cultivabile, în 10 județe ale țării!⁴⁴ Mai mici, dar cu întinderi de 10—30 mii ha erau și alte „trusturi”: Juster, Costiner, Mirică, Pappia etc.

Joncțiunea acestui sistem cu piața mondială de cereale era cea mai vie expresie a cuplării economiei românești la sistemul capitalist mondial. România conta ca producătoare și exportatoare de cereale, iar cea mai mare parte a surselor sale de venit proveneau din vânzarea produselor agrare. Între 1880—1914 România a exportat peste 80 de milioane tone de cereale (în majoritate covârșitoare grâu și porumb)⁴⁵. După sursele vremii, România conta la începutul secolului al XX-lea printre marile exportatoare de cereale, iar la porumb se afla chiar pe primul loc, între 1909—1914, depășind, de pildă, Statele-Unite.

Interacțiunea celor două fenomene enunțate mai sus — alinierea producției agrare românești la condițiile expansiunii pieței mondiale capitaliste, pe terenul unor forme de producție anacronice — a avut efecte dezastruoase asupra situației țărănimii. Masele rurale au traversat o perioadă de exploatare cruntă învederată de creșterea progresivă a arenzilor, a dijmei și rusfeturilor, de agravarea condițiilor de învoială asemănate de Vasile Kogălniceanu cu un cerc de fier ce „stringe pînă la înăbușire”. Contractele de învoieli, anchetele statistice, literatura de specialitate și dezbaterile din epocă înfățișează un tablou zguduitor. Rata plus valutei percepută de moșieri și arendași era de circa 200 %. Mecanismul regimului crea obligații interminabile, apăsătoare și șicanatorii; puterea pămîntului asupra oamenilor era aspră, brutală, strivitoare.

Desigur, reforma din 1864 inaugurasă un nou capitol în viața agrară. Cei care o inițiaseră (de fapt Al. I. Cuza și Mihail Kogălniceanu) își imaginau reforma ca generatoare a unui masiv sector de mici producători agricoli, alături de o mare proprietate moșierească. Nu bănuiau, probabil, că conținutul tuturor transformărilor reale, în măsura în care aveau loc, era capitalist sau potențial capitalist. În adevăr, asemenea fenomene petrecute pe marea proprietate ca introducerea mașinilor și a inventarului perfecționat, apelul la munca salariată, modernizarea proceselor de producție, investițiile de capital fix și circulant, preocupările pentru sporirea randamentului și intensificarea activității productive etc., toate exteriorizează procesul capitalizării agriculturii. După cum sînt indicatori ai aceluiași proces descompunerea economică a rîndurilor țărănimii, intensificarea acțiunii mecanismelor economice de piață în interiorul sectorului agrar țărănesc, cristalizarea unor tipuri sociale distincte în realitatea satului românesc etc.

De altfel fenomenele economice și tehnice productive capitaliste se împleteau inextricabil cu regimul de învoieli; tocmai întrepătrunderea sau îngemănarea — caracteriza fizionomia vieții agrare în epocă. Reține, de pildă, atenția faptul că la începutul secolului al XX-lea valoarea mașinilor și a uneltelor agricole perfecționate se cifra la 100 de milioane lei reprezentînd circa 35 % din valoarea fondurilor fixe ale industriei prelucrătoare. Să ținem însă seama că producția principală cădea pe locomobile și batoze, care asigurau doar trei-șteratul păioaselor. Costul lor se ridica la 63 128 100 lei⁴⁶. Celelalte cicluri ale lucrărilor agricole se efectuau mai ales cu vitele, www.dacoromanica.ro și păsările de curte deținute în majori-

tate covârșitoare de țărani, inclusiv de cei învoiți, după cum urmează : 94 % pluguri, 96 % care și căruțe, 92—95 % vite de tracțiune ⁴⁷.

Știm, de asemenea, că la sate era o importantă masă de țărani proletarizați; este însă caracteristic că aproape jumătate dintre ei erau incluși în sferă învoielilor ca dijmași. Marea proprietate nu întrunea încă condiția să-i absoarbă ca lucrători, să-i „argătească” de-a binelea. Era prea „rentabilă” munca în dijmă, prea extins și înrădăcinat sistemul spre a se prefera reorganizarea lui pe baza muncii cu argați și zilieri.

Este drept, marea proprietate apela la muncitori agricoli veniți din Transilvania și din țările vecine: sirbi, bulgari, ruteni, mazuri etc. Numărul muncitorilor agricoli înregistrați de oficiile județene a crescut de la 17527, în 1885, la 26 700, în 1890, la 36935, în 1895, și la 57908, în 1905 ⁴⁸. Iar pe lângă cei înregistrați intrau în țară numeroși alții neînregistrați. Funcția lor în agrenajul economiei agrare era de apendice al regimului de învoieli, nu de factor eliminator al său. Era nu atât un element transformator al economiei moșierești, cât unul de presiune asupra condițiilor de învoială. Folosirea mîinii de lucru imigrante, în condițiile unei însemnate suprapopulații agrare interne, arată anomalii structurilor economice rurale, disfuncțiunile și imobilitatea mecanismelor acestora, fără să însemne o soluție a situației ⁴⁹. Se cuvine de altfel subliniat că prin complexul de măsuri adoptat după 1907 migrația forței de muncă pe exploatarea moșierești s-a redus sensibil, încît fenomenul își pierde semnificația.

În cadrul fenomenelor care se manifestau în viața agrară a țării, tendința istorică era, desigur, de restrîngere a formelor de producție semifeudale, dar pe parcursul jumătății de secol dintre reforma agrară de la 1864 și primul război mondial nu s-a înregistrat o „renovare” capitală a situației, un recul decisiv al componentei semifeudale. Mai mult, cu cît pierdea teren (ca sferă de extensiune), cu atît devenea mai virulentă în sensul intensificării exploatării producătorilor direcți prinși în rețeaua învoielilor.

Activizarea fără precedent a luptei țărănimii la cîteva decenii de la instaurarea noului regim agrar reflectă tocmai această situație.

Dacă pe planul structurilor agrare regimul de învoieli conferă nota distinctă a perioadei 1864—1914, pe plan social fenomenul cu deosebire caracteristic al realității românești îl constituie marile răscoale ale țărănimii din 1888 și 1907. Evenimentele fixează perioada ca două puncte de foc și ar fi aproape naiv să socotim că asemenea mari evenimente au apărut întîmplător pe pînza acestei epoci și că ele nu țîsnesc din adîncul proceselor care au avut loc în interiorul ei, exprimîndu-i contradicțiile specifice, luminînd aceste adîncuri cu flacăra lor vie. Marile răscoale se află în logica realităților agrare ale perioadei și a întregului sistem de contradicții din organismul social-economic. Ele se înscriu într-o causalitate pe care am numi-o strictă, nu în sensul fatalității, nu pentru că izbucnirea lor s-ar fi putut anticipa cu precizie matematică, ci pentru că, pe terenul raporturilor date, deslănțuirea unor asemenea fenomene nu numai că nu contrariază, dar, dimpotrivă, apare normală. *Privită în cadrul evoluției sistemului agrar din România răscoala din 1907 aparține la intersecția proceselor contradictorii rezultate din cerințele dezvoltării capitaliste a agriculturii, în condițiile unei lente transformări a acestuia în direcție capitalistă și acutizării efectelor social-economice proprii sistemului bazat pe dijmă, în condițiile restrîngerii continui a gradului său de extensiune* ⁵⁰.

Marea mișcare a țărănimii exteriorizează nu numai contradicțiile vieții agrare specifice unei anumite etape de dezvoltare a acesteia; în ea se răsfrîng conținutul contradictorii și sensuri ale întregului proces istoric românesc din epoca modernă. În primul rînd ea relevă insuficiențele și malformațiile operei de modernizare. Concepută larg la nivel instituțional-administrativ, ea n-a implicat în aceeași măsură transformări în structurile adînci, economice și sociale, ale societății. A creat senzația de precipitare, de „ardere” a etapelor (concept folosit adesea pentru a sugera exigențele societății românești) dar înnoirile (sau înnoirea) a avut o bază de susținere prea îngustă datorită faptului că în raporturile sociale și economice, în viața politică a țării s-au conservat mult prea numeroase elemente de rutină și inerție. Discrepanța ritmurilor de înnoire, lipsa de organicitate a acțiunii factorilor de progres au creat, inevitabil, colizii și stări de criză pe plan social, în ciuda acumulărilor de ordin material și a deschiderilor spre modernizare. Mihail Șerban remarca cu justețe într-o lucrare de bază a literaturii noastre agrare : „Cu fiecare pas al progresivei dezvoltări economice și politice a României, se pune tot mai mult în evidență, și din ce în ce mai imperios, efectul stînjitor al stărilor agrare nesănătoase, al nerezolvării chestiunii țărănești”⁵¹.

De altfel desfășurarea procesului istoric în epoca modernă permite să formulăm următoarea teză cu caracter general: ori de cîte ori o societate intră pe făgășul unor reforme, fără ca acestea să vizeze și temelia structurilor social-economice, spre a le transforma radical, are loc o intensificare a exploatarii maselor, o îpăsprire a condițiilor lor de muncă, dacă nu și o înrăutățire a condițiilor de trai datorită creșterii solicitărilor și exigențelor la care este supusă societatea în ansamblu. Încercările de renovare a cadrului instituțional-administrativ în vremea lui Iosif al II-lea au fost resimțite de țărani din Transilvania prin noi poveri fiscale și noi obligații datorate stăpînitorilor de moșie. Academicianul David Prodan remarca plastic că regimul reușise „să zgîndăre” multe probleme, fără să le și rezolve. În privința stărilor din Rusia, după reforma din 1861 este curentă observația că „totul se transforma, dar nimic nu se statornicise”. Iar Lenin făcea o remarcă semnificativă: „O țară în care schimbul ia proporții și capitalismul se dezvoltă, nu poate să nu treacă prin tot felul de crize dacă în principala ramură a economiei naționale relațiile feudale constituie la fiecare pas o frînă și o piedică”⁵².

Marea proprietate și regimul de învoieli constituiau elemente materiale ale crizei de structură din agricultura României la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului nostru; regimul ora de asemenea puternic marcat de mecanismul unui sistem censitar foarte restrictiv, care exterioriza de fapt dominația vîrfurilor avute ale societății în viața politică și marginalizarea maselor de la exercițiul puterii publice.

Progresele înregistrate de evoluția societății și exigențele cu care aceasta se confrunta la începutul secolului nostru evidențiau, o dată în plus, acuitatea și nevoia rezolvării celor două mari probleme: problema agrară și democratizarea vieții politice prin scoaterea exercitării dreptului de vot de sub carapacea censitară, activizarea politică a maselor și afirmarea unor noi curente în viața publică. Răscoala din 1907 a fost răspunsul țărănimii la aceste probleme, încercarea eroică a acesteia de a se smulge din tentaculele regimului de învoieli, de a rezolva în favoarea ei problema agrară.

„La sfârșitul secolului trecut și începutul secolului nostru—subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu—revoltele țărănești au început să capete o intensitate tot mai mare, ca urmare a condițiilor deosebit de grele, de înapoiere economică și exploatare crincenă, ce domneau în satul românesc. Menținerea unor puternice relații feudale în agricultură constituia un grav anacronism social, o frână a procesului de dezvoltare a relațiilor capitaliste, a ridicării economice a României. Lichidarea acestei stări de lucruri devenise o cerință din cele mai acute ale progresului societății românești, de care depindea accelerarea dezvoltării forțelor de producție, propășirea economico-socială a țării. Acestea au fost cauzele și condițiile ce au dus la declanșarea răscoalei din 1907, care prin amploarea, vigoarea și formele pe care le-a îmbrăcat, a constituit una din cele mai aprige bătălii de clasă din istoria României, zguduind din temelii însuși edificiul orînduirii burghezo-moșierești”⁵³.

În răscoală a existat un conținut obiectiv, nu numai o pornire spontană, o revărsare furtunoasă de energie născută din lipsuri, împilare și suferință. Măreția ei ca acțiune, valoarea ei de eveniment exemplar al energiei revoluționare a țărănimii întunecă uneori conținutul ei obiectiv care se dezvăluie prin raportarea acțiunii la sarcinile aflate în fața societății, la sensurile întregii deveniri istorice românești în epoca modernă. Or, faptul că răscoala n-a putut să joace rol de factor de restructurare a sistemului agrar nu înseamnă că rămîne doar o inutilă izbucnire a țărănimii, așa cum considera Ștefan Zeletin⁵⁴. Luptînd pentru descătușarea ei de sub carapacea opresoare a marii proprietăți moșierești și a regimului de învoieli, ea lupta în fond pentru înnoirea societății. În marea izbucnire revoluționară au germinat fermentii transformărilor agrare ulterioare, în ea își găsea expresie linia cea mai radicală de rezolvare a problemei agrare. Generată de dialectica contradictorie a dezvoltării societății românești în epoca modernă, marea răscoală se înscrie între forțele propulsoare ale acestei dezvoltări.

Dincolo de ceea ce evenimentul semnifică pe plan istoric general, au o netăgăduită importanță reverberațiile lui imediate în societate, reacțiile pe care le-a declanșat, —este remarcabil militantismul, clarviziunea și spiritul de solidaritate al clasei muncitoare—curențele de idei pe care le-a stimulat, reevaluările pe care le-a determinat chiar în unele cercuri guvernamentale. Este incontestabil că în atmosfera creată de răscoală s-a instalat în conștiința publică (sau măcar în largi cercuri ale acesteia) dimensiunea problemei agrare și că sub presiunea aripei sale tinere Partidul Liberal a reușit să depășească imobilismul prudenței excesive, înscrind pe ordinea de zi, în 1913—1914, reforma agrară și pe cea electorală, care se vor înfăptui la o scară considerabil extinsă decît o ecu-cepeau inițial liberalii, în vuietul marilor transformări pe care le-au antrenat evenimentele primului război mondial și avîntul revoluționar din 1918—1921.

NOTE

- ¹ Alexandru Russo, *Scrieri*, Edit. Carol Göbl, București, 1908, p. 34—35.
- ² Mihail Kogălniceanu, *Îmbunătățirea soartei țăranilor*, Edit. Socec, București, 1909, p. 7.
- ³ M. Eminescu, *Opere*, vol. XI, Edit. Academiei, București, 1984, p. 451.
- ⁴ Titu Maiorescu, *Opere I*, Edit. Minerva, București, 1978, p. 151.
- ⁵ Petru S. Aurelian, *Opere economice*, Edit. Academiei, București, 1967, p. 148.
- ⁶ Vezi *Anuarul Presei Române și al lumii politice 1909*, București, 1910, p. 194.

⁷ Unele mențiuni în acest sens la Nicolae Iorga, *Starea poporului român la 1900*, partea a VIII-a din *Istoria poporului românesc*, ediție îngrijită de Georgeta Penelea, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1985, p. 696—697.

⁸ Vezi G. D. Cioriceanu, *La Roumanie économique et ses rapports avec l'étranger de 1860 à 1915*, Paris, 1928, p. 314; Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*, ediția a II-a, Edit. Sport-Turism, București, 1979, p. 143.

⁹ Vezi Mihail Manoilescu, *Rostul și destinul burgheziei române*, Edit. Cugetarea, București, 1942, p. 89.

¹⁰ În amplele note de călătorie despre țările balcanice ale lui Laveleye citim relativ la capitala României: „Bucureștiul face o impresie foarte plăcută; nici oamenii nu sînt atît de înghesuți unul într-altul. Cu excepția străzilor centrale, ca de exemplu Calea Mogoșoaiei, devenită după izbînda de la Plevna, strada Victoriei, casele nu au decît un etaj și nu se țin lanț în linie continuă. O poartă mare îngăduie accesul spre o grădină unde se găsesc dependențele și bucătăria, legată adesea printr-o galerie de corpul principal.

Dacă privim orașul de la nivelul unui turn, casele par pierdute printre arbori; aceasta ne amintește de Moscova, Dar în centru, unde terenul este scump, se construiesc acum clădiri înalte ca la Paris.

Grand-Hôtel este bun, curat, chiar elegant” (Emile de Laveleye, *La Péninsule des Balkans*, tom II, Bruxelles, 1886, p. 294—295).

¹¹ Nicolas Xénopol, *La richesse de la Roumanie*, Bucarest, 1916, p. 100; 147; Gh. Ravaș, *Din istoria petrolului românesc*, ed. a II-a, Edit. de stat pentru literatură politică, București, 1957, p. 91.

¹² La 1 aprilie 1908 erau înscrși în corporații 127 841 meseriași. Categoriile cele mai numeroase erau: croitori — 28 511; cizmari — 21 952; brutari — 6 536; cojocari — 3 739; zidari — 7 465; mecanici — 5 490 etc. (*Anuarul statistic al României*, București, 1909, p. 589; 590—591).

¹³ Sennalăm cîteva diminuări de importuri între 1879 și 1906; Făină de grâu — de la 5 875 tone la 5 tone; zahăr — de la 9 500 tone la 181 tone; luminări — de la 666 tone la 6 tone; cherestea — de la 156 726 tone la 532 tone; mobilă — de la 3 506 tone la 469 tone etc. (*Anuarul statistic al României*, București, 1909, p. 514 — 515).

¹⁴ *Enciclopedia României*, vol. IV, Imprimeria Națională, București, 1943, p. 759—769.

¹⁵ *Ibidem*, p. 464—465.

¹⁶ *Ibidem*, p. 589.

¹⁷ Nicolas Xénopol, *op. cit.*, p. 74.

¹⁸ *Ibidem*, p. 73—74.

¹⁹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîșirii construcției socialiste*, vol. 3, Edit. Politică, București, 1969, p. 711.

²⁰ Vezi Gh. M. Dobrovici, *Istoricul datorii publice a României*, București, 1913, p. 432—433.

²¹ *Enciclopedia României*, vol. IV, Imprimeria Națională, București, 1943, p. 763.

²² Gh. Ravaș, *op. cit.*, p. 91.

²³ *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 562—563.

²⁴ Mihail Manoilescu, *Rostul și destinele burgheziei române*, Edit. Cugetarea, București, 1942, p. 91; vezi și p. 93.

²⁵ Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 440.

În privința imprumuturilor statului, Gh. M. Dobrovici scria la 1913 că, negăsind capitaluri disponibile interne „titlurile noastre s-au plasat în mîinile purtătorilor de prin piețele străine, ceea ce a contribuit a se sustrage și pe această cale o parte a avuției noastre căci o sumă destul de importantă se trimite străinătății pe fiecare an spre plata cupoanelor și titlurilor ieșite la sorți”. În continuare el preciza: „84% se plătește de către stat în aur în străinătate și numai 16% în țară în moneda noastră, ceea ce împiedică în mare parte formarea capitalurilor circulante și în consecință ne tot îndepărtează de timpul cînd va trebui ca și rentele noastre să aparțină deținătorilor din țara noastră” (Gh. M. Dobrovici, *Op. cit.* p. 456).

²⁶ Nicolas Xénopol, *op. cit.*, p. 71.

²⁷ „Civilizația noastră — observa Vasile Kogălniceanu la 1906 — stă dar în chipul inteligent cu care am știut să ne asimilăm condițiile de viață apusene... Am devenit ceea ce împrejurări străine, dar mai tari decît noi, ne îndatorau să devenim”... (Vasile M. Kogălniceanu, *Patruzeci de ani de civilizație românească*, București, 1906, p. 12).

Despre impactul sistemului capitalist mondial asupra României, Mihail Manoilescu nota: „De fapt, de-a junglă întregului veac al XIX-lea scena politică și — dacă pot spune astfel. — cea economică, n-au cunoscut decît trei personaje colective: străinătatea, boierimea și burghezia. Între aceste trei personaje s-a desfășurat tot jocul de forțe și de influențe sociale; între ele s-au țesut intrigele; între ele s-au născut juptele pentru predominare” (Mihail Manoilescu, *op. cit.*, p. 191).

²⁸ Vezi *Statistica funcționarilor publici și a pensionarilor din România pe anul 1902—1903*, București, 1903, p. II—IV;

²⁹ *Anuarul statistic al României*, București, 1909, p. 788—789.

³⁰ M. Eminescu, *Opere*, vol. XIII, Edit. Academiei, București, 1985, p. 194.

³¹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 732.

³² „Viața Românească”, 1906, an. I, nr. 1, p. 6.

³³ Mihail Manoilescu, *op. cit.*, p. 88.

³⁴ Datele figurează în Gh. M. Dobrovici, *Istoricul datoriei publice a României*, București, 1913, p. 441—446.

Este elocventă poziția cercurilor conducătoare față de instrucția sătească. În timp ce factorii de conducere — inclusiv I. C. Brătianu — invocau lipsa de fonduri pentru construcția localurilor școlare sătești (la începutul secolului al XX-lea existau abia 50 % din necesarul de localuri școlare) pentru fortificațiile de la București, Focșani—Nămoloasa—Galați și alt echivalent militar s-au alocat fonduri, din împrumuturi, de peste 200 de milioane lei. Vezi (Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 442; Ion C. Brătianu, *Acte și cuvântări*, vol. IX, Edit. Cartea Românească, București, 1943, p. 130).

³⁵ *Ibidem*, p. 405.

³⁶ Gh. M. Dobrovici, *Istoricul dezvoltării economice și financiare a României și împrumuturile contractate 1823—1933*, Edit. Universul, București, 1934, p. 432—433.

³⁷ Vezi *Anuarul Statistic al României*, București, 1909, p. 242—245; I. Colescu, *Progresele economice ale României îndeplinite sub domnia M. S. Regelui Carol I. 1866—1906*, București, 1907, p. 82.

³⁸ G. D. Creangă, *Proprietatea rurală în România*, București, 1907, p. XLVI—XLVII. Vezi și *Marea răscoală a țăranilor din 1907*, Edit. Academiei R. S. R., București, 1967, p. 37—38.

³⁹ G. D. Creangă, *op. cit.*, p. LXVIII; *Anuarul statistic al României*, București, 1903, p. 217.

⁴⁰ *Anuarul statistic al României*, București, 1908, p. 263.

⁴¹ Vezi mai amplu *Marea răscoală a țăranilor din 1907*, p. 104—108.

⁴² Vezi C. Garoflid, *Problema agrară și deslegarea ei*, București, 1908, p. 32; G. D. Scraba, *Starea socială a țăranului*, București, 1907, p. 18; Mihail Șerban, *Problemele noastre social-agrare*, București, 1914, p. 36; *Marea răscoală a țăranilor din 1907*, p. 45—48.

⁴³ Date cu privire la caracteristicile sistemului dearendare în agricultura europeană vezi la G. D. Creangă, *Situația arendașilor față de chestiunea țăărănească*, București, 1907, p. 15.

⁴⁴ G. D. Creangă, *Situația arendașilor față de chestiunea țăărănească*, București, 1907, p. 17; „Viața Românească”, 1906, I, nr. 6, p. 487—489. Pentru terenul arendat, „trustul Fischer” plătea, în 1905, circa 3 228 000 lei obținând un venit de aproape 3 milioane de lei, sumă egală cu venitul lui Gh. Gr. Cantacuzino, unul dintre cei mai mari moșieri din țară. (Vezi G. D. Creangă, *Situația arendașilor*, . . . , p. 17—18; „Danubiul”, din 12 iunie 1905; N. Iorga, *op. cit.*, p. 707).

⁴⁵ Calculat după *Anuarul statistic al României*, București, 1908, p. 159; vezi F. Morret, *Mironițe rînci sîria*, 1925, p. 41; P. I. Leașcenko, *Russkoe zernovoe hoziaistvo v sisteme mirovogo hoziaistva*, Moscova, 1927; întreaga problemă e reluată și dezbătută în Damian Hurezeanu, *Problema agrară și lupta țăărănimii din România la începutul secolului al XX-lea 1904—1906*, Edit. Științifică, București, 1961, p. 42—50.

⁴⁶ Vezi *Anuarul Statistic al României*, București, 108, p. 176—177.

⁴⁷ Calculat după *Statistica mașinilor și instrumentelor agricole întrebuințate în anul 1905*, București, 1907, p. 16—18.

⁴⁸ Vezi mai amplu pentru întreaga problemă *Marea răscoală a țăranilor din 1907*, p. 99—100; Damian Hurezeanu, *Problema agrară și lupta țăărănimii la începutul secolului al XX-lea*, p. 56—57; *Documente privind Marea răscoală* . . . , vol. I, Edit. Academiei, București, 1977, p. 324—331.

⁴⁹ Într-un studiu recent Ecaterina Negruți atribuie migrației mîinii de lucru în agricultura țării noastre „un rol covârșitor” în determinarea răscoalei prin faptul că a redus pămîntul ce se dădea în dijmă țăărănilor și a dus la creșterea prețului arenzilor. (Vezi Ecaterina Negruți, *Migrațiile la lucru în România și marea răscoală a țăranilor din 1907*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie” A. D. Xenopol”, tom. XXII, 1985, vol. 2, p. 523—536. Vezi în special, p. 523; 530. Observația e șocantă, dar nu se susține în primul rînd pentru că față de cele 2.800.000 persoane active în agricultura țării, muncitorii agricoli străini angajați temporar aveau o pondere restrînsă; pentru că sistemul intern genera propriile contradicții, starea tensională învederîndu-se și la 1888 cînd numărul muncitorilor agricoli aduși de peste hotare era doar de 14 mii de persoane și pentru că funcția lor era de „presiune” asupra structurilor, nu de ieșire din ele pe calea folosirii mîinii de lucru salariate și a capitalizării agriculturii. Marea răscoală din 1907 e un fenomen adînc împlîntat în evoluția raporturilor agrare în perioada de după reforma din 1864 și în întreaga civilizație a epocii și nu produsul unor circumstanțe aleatorii. Pentru a-i descifra conținutul și semnificațiile, ea trebuie situată istoric.

⁵⁰ Vezi Damian Hurezeanu, *Cauze și obiective ale ruscoalei din 1907*, în „Fra socială”, LVII, nr. 2, 1977, p. 38.

⁵¹ Mihail Șerban, *op. cit.*, p. 5.

⁵² V. I. Lenin, *Opere*, vol. 15, p. 65.

⁵³ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste nultilateral dezvoltate*, vol. 13, Edit. Politică, București, 1977, p. 234-235.

⁵⁴ Vezi Ștefan Zeletin, *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric*, colecția „Biblioteca socială”, București, 1925, p. 168, 179.

LA RÉVOLTE DE 1907 ET LES CARACTÈRES DE L'HISTOIRE MODERNE DE ROUMANIE

Résumé

Le phénomène des révoltes paysannes est intensément caractéristique à la société roumaine à la fin du XIXe siècle et au début du XXe. La révolte de 1907 constitue le moment de faite de ce phénomène et son expression la plus vive.

Elle traduit en des termes sociaux la crise des structures agraires de l'époque. Mais celles-ci se rattachent, à leur tour, à l'ensemble du régime social, économique et politique, marquant de leur empreinte sa physiologie.

Le présent article se propose de révéler la manière dont la révolte s'inscrit dans l'évolution moderne de la Roumanie, de faire ressortir les disfonctions de l'organisme socio-politique qui ont conduit à la révolte.

Il s'agit, donc, d'un débat sur la dialectique contradictoire de l'évolution moderne de la Roumanie (1864-1914) et du phénomène des révoltes (l'accent portant notamment sur le moment 1907) qui met dans une vive lumière, les carences de structure de la nouvelle phase d'évolution de la Roumanie.

La question réclame une perspective encore plus large, vu que ce n'est qu'en relevant les connexions entre le processus historique roumain, à l'époque moderne, et celui européen (le système mondial capitaliste) et surtout la manière dont l'agriculture de la Roumanie participait au marché mondial de céréales, que nous comprendrons les facteurs de complication de la situation de la paysannerie roumaine et les impératifs de la société à l'époque moderne.

CALCULATOR ELECTRONIC ȘI INFORMAȚII NENUMERICE. DESPRE EVOLUȚIA CLASEI MARILOR PROPRIETARI FUNCIARI ÎN ROMÂNIA (1857—1918)

VASILE LIVEANU și IRINA GAVRILĂ

După cum se știe calculatorul electronic prelucrează și informații nenumerică.

Este posibil ca din punct de vedere al economisirii timpului de muncă intelectuală, mai cuseamă a celui alocat operațiilor intelectuale rutiniere, mecanice, cea mai eficientă aplicare a calculatorului electronic în cercetarea istorică să se dovedească a fi prelucrarea informațiilor istorice nenumerică.

În scopul verificării și ilustrării posibilităților de utilizare a calculatorului la prelucrarea informațiilor nenumerică furnizate de izvoarele istorice ne-am ales o problemă de istorie social-economică. O idee demult răspîdită în istoriografie¹, ca și în literatura social-politică² și beletristică³, este aceea că în decursul celei de a doua jumătăți a secolului XIX o mare parte a foștilor boieri⁴ și a descendenților lor s-a ruinat, pierzîndu-și moșiile pentru că nu și-au putut achita datoriile contractate în scopul cheltuielilor de lux și, parțial, mai ales în Moldova și în scopuri productive; cheltuielile productive mai mari din Moldova ar fi determinat o îndatorare mai mare și o ruinare mai accentuată a vechilor familii boierești din această provincie. Această concepție se bazează pe fapte observate de autorii diverselor lucrări și pe unele date statistice răzlețe, fără a fi sprijinite pe statistici de ansamblu privitoare la transferurile de proprietăți funciare.

Întrucît astfel de date de ansamblu nu au fost pînă acum depistate, o verificare cantitativă directă a ideii ruinării vechilor familii boierești prin vînzarea moșiilor pentru datorii nu ne-a fost posibilă. Ideea despre care vorbim implică însă o altă și anume aceea că în a doua jumătate a secolului XIX și la începutul secolului XX s-a schimbat componența clasei moșierești prin dispariția din rîndurile ei a unei însemnate părți a familiilor marilor proprietari dinaintea reformei lui Cuza⁵, înlocuiți prin elemente provenite din alte familii decît cele ale marilor proprietari din 1864. Această a doua idee ne-am propus s-o supunem unei verificări cantitative, mai exact am dorit să obținem anumite informații cantitative de ansamblu asupra unor aspecte ale evoluției componenței clasei marilor proprietari funciari. Pentru scopul urmărit trebuia să folosim date care să indice și să dea o imagine a acestei componențe în întreaga țară în cîteva momente succesive.

Nu avem aici spațiul necesar pentru a prezenta fondurile arhivistice sau izvoarele publicate care ne oferă informații parțiale, privitoare

numai la unele regiuni ale țării, sau la unele categorii de moșii. Vom spune numai că la alegerea care am recurs ne-a fost impusă de absența altor izvoare mai adecvate, respectiv mai complete, mai precise, mai exacte. Izvoarele folosite de noi au o serie de neajunsuri pe care le vom arăta pentru a înțelege dificultățile pe care le-am întâmpinat, modul în care am căutat să le depășim și limitele concluziilor noastre. Ne-am oprit la următoarele izvoare :

1. *Listele de alegători pentru adunările ad-hoc din 1857*, convocate pentru a exprima doleanțele populației Principatelor române. Alegători erau numai bărbați. Ei aveau dreptul să aleagă deputații boieri din aceste adunări (convocate înaintea desființării rangurilor boierești) și trebuiau : a) să fie ei înșiși boieri în vîrstă de cel puțin 30 de ani ; b) să posede moșii în suprafață de cel puțin 142 ha. S-au păstrat listele pe județe ale numelor tuturor alegătorilor deputaților boieri din Țara Românească (publicate în „Buletinul Oficial” al Țării Românești) și ale celor din Moldova care au participat la vot⁶. Aceste liste ne dau numele pentru aproape toți boierii proprietari a cel puțin 142 ha din 1857. Lipsesc numele boierilor mari proprietari a cel puțin 142 ha care aveau la acea dată mai puțin de 30 de ani, ale eventualilor omiși de pe listele de alegători și ale moldovenilor neparticipanți la vot. Cei din ultimile două categorii au fost, desigur, foarte puțini căci lupta politică a antrenat pe toți cei valizi. Mulți n-au fost nici cei înscriși fără a avea dreptul în listele de alegători ale deputaților boieri. Lista nu cuprindea femeile (văduvele boierilor, orfanele, fiicele nemăritate din familiile de boieri etc.) proprietare a cel puțin 142 ha.

În schimb, listele electorale din 1857 sînt liste de persoane și, spre deosebire de celelalte trei izvoare prezentate mai departe, permit să se precizeze cazurile în care același nume era purtat de proprietari diferiți. Au fost trecute de exemplu pe listele din 1857 două persoane numite Dumitru Miculescu. În acest caz am socotit că numele de familie Miculescu apare de două ori.

2. *Matricolele nominale ale locuitorilor împrăștiți prin legea rurală din 1864*. Acestea au fost întocmite pe județe și plase în urma unei circulare din 1872 a ministrului de finanțe. În matricole s-au înregistrat, printre altele, numele tuturor proprietarilor particulari de pămînt din 1864, numele tuturor foștilor clăcași împrăștiți pe aceste proprietăți și categoria din care făceau parte⁷ și suprafața primită. Deoarece la Arhivele Statului din București, în fondul reformei agrare din 1864, s-au păstrat toate aceste matricole, am putut alcătui o listă a tuturor proprietăților funciare particulare din România în anul 1864, cu numele proprietarilor lor, a comunei și județului în care erau situate, a numărului total și pe categorii al clăcașilor lor etc.

Prin „numele unui proprietar” de pe listele din 1864, 1905 și 1918 înțelegem combinația dintre un anumit an, nume de familie și un anumit prenume. Prin „numele de familie” al unui proprietar de pe listele din aceiași ani înțelegem numele de familie care apare într-o anumită combinație de acest fel. Grigore Ghica și Ion Ghica, de exemplu, le-am considerat că reprezintă două nume de proprietari, deci două nume de familie Ghica. Expresia „numărul numelor de familie de pe listele din 1864, 1905 și 1918” capătă astfel un sens mai puțin obișnuit, poate, dar mai adecvat, cum se va vedea, obiectivului cercetării noastre.

În unele cazuri, însă, o singură persoană stăpînea mai multe moșii, iar în altele proprietari diferiți aveau aceleași nume. Nu avem informa-

țiile necesare pentru a preciza în fiecare caz de acest tip care a fost situația reală. De exemplu, în matricolele nominale și în lista moșiilor apar două proprietăți al căror proprietar se numea Nicolae Chiriac. Deoarece în cazuri de acest tip nu știm dacă a fost sau nu un singur proprietar real, calculele noastre privesc nu *proprietarii* din 1864, ci *numele de proprietari* din 1864 (sau 1905, sau 1918). Cu alte cuvinte în calculele noastre am socotit că „Nicolae Chiriac” reprezintă un singur nume de proprietar și „Chiriac” un singur nume de familie, fapt de care trebuie ținut seama în interpretarea rezultatelor obținute ⁸.

Am împărțit numele de proprietari pe categorii în funcție de numărul clăcașilor trecuți pe lista noastră în dreptul fiecărui nume. Ni s-a părut prudent ca pentru precizarea evoluției componenței clasei marilor proprietari să luăm în considerare, într-o primă etapă, lista numelor de proprietari cu mai mult de 10 clăcași ⁹.

3. *Anuarul general al României pe 1905* ¹⁰ indică la fiecare comună din România numele „proprietarilor rurali”. În mod curent, prin proprietari rurali se înțelegeau atunci marii proprietari, respectiv proprietarii a cel puțin 100 ha. Deci *Anuarul* permite stabilirea unei liste a numelor de mari proprietari din întreaga țară; lista indică pentru fiecare nume: comuna (comunele) în care existau moșii (sau cote-părți din moșii stăpânite în indiviziune) aparținând unui purtător al aceluși nume; același nume putea fi purtat, cum am precizat, de mai mulți proprietari ¹¹.

Desigur la alcătuirea *Anuarului* s-au comis și erori. Unii mari proprietari au fost omiși, dar astfel de cazuri au fost, credem, puține, căci moșierii erau cunoscuți și redacția era foarte interesată să nu scape numele vreunui din cei interesați să cumpere, din motive de prestigiu, *Anuarul*. Mai frecvente au fost cazurile în care printre proprietarii rurali au fost trecute persoane care nu dețineau proprietăți mari, dar erau dornice să afișeze ceea ce li se părea a fi un statut social superior ¹². De aceste probabile erori trebuie să ținem seama în utilizarea *Anuarului*, utilizare care se impune însă pentru că această sursă oferă singura posibilitate de reconstituire a unei liste incluzând numele aproape al tuturor marilor proprietari de la începutul secolului XX în ajunul marilor răscoale țărănești din 1907.

4. *Dosarele reformei agrare de după primul război mondial*. Fondul denumit „Reforma agrară din 1921” de la Arhivele Statutului din București cuprinde documente emise începând din 1919 privind aplicarea legilor de reformă agrară de după primul război mondial. Ne-am propus să culegem datele din aceste documente despre situația cât mai multor moșii din vechea Românie în momentul adoptării decretului lege de expropriere din 18 decembrie 1918. Legile de reformă agrară au luat în considerare suprafața moșiei în acel moment. Am studiat dosarele din anii 1919—1931 deoarece sondajele făcute ne-au arătat că dosarele din anii următori nu aveau multe șanse să ne mai ofere informațiile dorite. Datele culese ne-au permis să întocmim fișe privitoare la o listă de 1283 nume de proprietari care în decembrie 1918 posedau 1385 moșii cu cel puțin 100 ha teren cultivabil. Caracterul incomplet al acestor date nu constituie o piedică de netrecut pentru studiu, deoarece eșantionul disponibil ne permite să aplicăm metodele cercetării selective și ale inferenței statistice ¹³. Față de datele *Anuarului din 1905* datele extrase din fondul reformei agrare, deși incomplete, au avantajul că se referă la o categorie precis delimitată www.dacoromanica.ro teren cultivabil.

Calculatorul a fost utilizat între altele pentru stabilirea listelor alfabetice de nume de mari proprietari. Am obținut patru liste, câte una pentru anii 1857, 1864, 1905, 1918, în care pentru fiecare mare proprietar s-au înregistrat și o serie de alte informații (județul și comuna în care avea moșii, rangurile boierești pentru lista din 1857, numărul clăcașilor pentru lista din 1864, suprafața moșilor pentru lista din 1918 etc.).

Pentru anul 1864 s-a calculat automat și numărul total al călcașilor de care dispunea proprietarul mai multor moșii. De asemenea calculatorul a fost folosit pentru compararea automată a listelor de nume de mari proprietari și selectarea automată a numelor de proprietari aflate pe două liste, precum și a informațiilor despre proprietarii respectivi.

S-au efectuat deci, printre altele, compararea, ordonarea și agregarea automată a unor informații nenumerice : nume de persoane, comune, județe etc. Deoarece trebuiau prelucrate peste 14 000 de înregistrări de nume (și informațiile corespunzătoare fiecărui nume înregistrat), efectuarea „manuală” a operațiilor ar fi necesitat un mare timp de muncă rutinieră. Calculatorul a economisit această muncă și a furnizat liste care au ușurat operațiile pe care am preferat să le facem manual.

Vom prezenta acum unele concluzii ale comparațiilor efectuate.

Am dorit mai întâi să aflăm câți dintre boierii mari proprietari din 1857 aveau un nume de familie care să apară pe lista moșierilor din 1905. Pentru a ilustra modul în care am procedat dăm următorul exemplu. Pe listele din 1857 și respectiv din 1905 întilnim următoarele nume de proprietari din familia Aslan :

1857	1905
Aslan Alecu	Aslan Ecaterina
Aslan Gheorghe	Aslan Gheorghe
Aslan Tudor	

În acest caz am considerat că numele de familie a trei mari proprietari din 1857 se găsesc printre numele de familie ale moșierilor din 1905 sau că trei nume de familie de pe lista din 1857 se regăseau pe lista din 1905.

În total din 1409 boieri cu cel puțin 142 ha înregistrați în listele de alegători din 1857, numai 925 aveau nume de familie care se regăseau printre numele de familie de pe lista completă a marilor proprietari din 1905. Cu alte cuvinte, 484 sau 34,3% din numele de familie de pe lista din 1857 nu se mai regăsesc pe lista din 1905. Ce semnificație are acest fapt ?

Dispariția de pe lista din 1905 a unui nume de familie de pe lista din 1857 poate avea cel puțin una din următoarele două explicații. Era posibil ca în intervalul dintre datele de alcătuire a celor două liste toți boierii care în 1857 au purtat acel nume de familie și (sau) moștenitorii lor cu același nume de familie să fi pierdut situația de mari proprietari ca urmare a vânzării sau divizării moșilor lor. De asemenea, era posibil ca moșiile boierilor de pe prima listă să nu fi fost pierdute sau micșorate în intervalul de timp amintit, dar în 1905 să nu mai fi fost în viață nici o persoană care să poarte numele de familie de pe lista din 1857. În acest din urmă caz, pământul marilor proprietari din 1857 a fost transmis prin moștenire fie unor persoane cu alt nume de familie (inclusiv unor fiice sau nepoate măritate), fie unor persoane juridice¹⁴.

Trebuie să avem în vedere următoarele : dacă un boier de pe lista din 1857 și (sau) toți moștenitorii săi purtători ai aceluiași nume de fa-

milie și-au pierdut pînă în 1905 situația de mari proprietari sau dacă alt boier din 1857 murise și nu mai avea urmași cu același nume de familie în viață în 1905, dar mai existau totuși în 1905 printre moșieri alți purtători ai acelor nume de familie, atunci numele de familie respective nu au fost incluse în procentul de 34,3 % indicat mai sus. De exemplu, pe lista din 1857 apar nouă boieri moldoveni cu numele de Rosetti. Deoarece acest nume de familie apare și pe lista marilor proprietari din 1905, nici unul din cei nouă Rosetti din 1857 nu a fost inclus printre cei al căror nume de familie a dispărut de pe lista din 1905. Dar comparînd genealogia familiei Rosetti cu listele noastre, am putut stabili că dintre Rosetteștii moldoveni de pe lista din 1857, doi (Alecuc și Lascăr) nu au avut nici un fel de urmaș direct în viață în 1905, iar alți doi (Dumitru și Gri-gore) au avut urmași cu același nume de familie, care în 1905 trăiau, dar nu mai aveau moși¹⁵.

Mai departe, prezența aceluiași nume de familie pe listele de mari proprietari din 1857 și 1905 poate fi urmarea unor simple coincidențe între numele unor persoane fără legături de rudenie între ele.

Aceste considerente ne duc la concluzia că cifrele citate mai sus ne indică procentul minim al boierilor de pe listele din 1857 care nu se mai numărau printre marii proprietari din 1905 nici nu aveau printre acești proprietari moștenitori sau alți urmași cu același nume de familie.

Cel puțin 34,3 % dintre boierii proprietari a minimum 142 ha de pe lista din 1857 nu mai făceau parte dintre moșierii din 1905 și nici nu aveau urmași sau alte rude cu același nume de familie printre moșierii din 1905, pentru că între timp toți purtătorii numelor lor de familie se stinseseră din viață sau nu mai aveau suficient pămînt pentru a-și păstra situația de mari proprietari¹⁶.

Procentul boierilor de pe lista din 1857 al căror nume de familie datorită unora din cauzele arătate mai sus dispăruseră de pe lista din 1905 a fost de 40,9 % (202 din 493) în Moldova și de numai 30,6 % (282 din 916) în Muntenia. Diferența confirmă impresiile autorilor amintiți la începutul studiului, cu privire la ruina boierimii moldovene într-o proporție mai mare decît a boierimii muntene, adăugîndu-le însă o dimensiune cantitativă mai precisă. Diferența se dovedește a fi importantă, dar nu considerabilă.

De asemenea, proporția acelor nume de familie de pe lista din 1857 care nu mai apar pe lista din 1905 este mai mare în cazul boierilor mici decît în cazul boierilor mari. 36,5 % din numele de familie al boierilor mici de pe lista din 1857¹⁷ și numai 27,6 % din numele de familie al boierilor mari¹⁸ de pe aceeași listă dispăruseră după 58 de ani de pe lista numelor de familie ale moșierilor. Faptul nu este surprinzător, căci boierii mari aveau și o putere economică mai mare¹⁹.

În comparațiile de pînă acum am luat în considerare numai numele de familie care se întîlnesc pe ambele liste, fără a ține seama de județul în care se aflau moșiile proprietarilor. Comparînd și județele am constatat că, pe ansamblul țării, numai 452, respectiv numai 32 %, din numele de familie ale boierilor de pe lista din 1857 se regăsesc pe lista din 1905 în același județ. Deoarece și în acest caz identitatea numelor de familie putea fi expresia unei coincidențe întîmplătoare și nu a rudeniei, aceasta înseamnă că minimum 68 % din persoanele de pe lista din 1857 nu se mai numărau în 1905 nici printre proprietarii de moși din județul în care posedaseră una în 1857, nici printre moșierii care aveau cu același nume de

familie care să stăpânească o moșie în acel județ. Era posibil, desigur, ca proprietarul din 1857 sau moștenitorii lui cu același nume de familie încetînd de a mai fi proprietari în același județ să-și păstreze sau să dobîndească moșii în alte județe. Oricum, procentul de 68 % ilustrează marea amploare pe care a avut-o în 1857—1905 procesul circulației titlurilor de proprietate asupra moșiilor (prin vînzare, schimb, înzestrarea fetelor, transmitere prin moștenire etc.).

Cifrele citate pînă aici se referă cum am arătat numai la boierii cu proprietăți de cel puțin 142 ha, care au fost trecuți pe listele electorale din 1857. Boierii din această categorie care nu împliniseră 30 de ani, cei omiși de pe listă dintr-o croare (voită sau nu) și care în Moldova nu au venit la vot, nu au putut fi luați în considerare în calculele noastre. Volumul eșantionului nostru este însă suficient de mare și concluziile noastre suficient de prudente și elastice pentru ca acestea să nu fie esențial afectate de incompletitudinea datelor. În orice caz, dintre izvoarele disponibile astăzi cu privire la problema urmărită, cel utilizat de noi este cel mai puțin incomplet și aproximațiile formulate pe baza lui întregesc imaginea procesului de evoluție a mării moșierimi cu trăsături ce nu pot fi ignorate.

Spre deosebire de listele electorale din 1857, lista întocmită pe baza matricolelor nominale alcătuite în legătură cu aplicarea reformei agrare din 1864 cuprinde proprietățile particulare din acel an indiferent de vîrsta, sexul, statutul social (apartenența sau neapartenența la boierime) și electoral ale proprietarilor. Lista proprietarilor cu peste 10 clăcași din 1864 include și proprietarii unor suprafețe mai mici de 142 ha. În mod firesc deci ultima listă cuprinde mai multe nume decît cea din 1857 și anume cuprinde 2329 nume de proprietari²⁰.

Numărul mai mare al numelor de proprietari de pe lista din 1864 explică de ce și numărul absolut de 1293 al numerelor de familie de pe această listă regăsite pe lista marilor proprietari din 1905 este mai mare decît numărul numelor de familie de pe lista din 1857 regăsite pe cea din 1905. Dar și numărul absolut și mai ales procentul numelor de familie de pe lista din 1864 neregăsite pe lista din 1905 sînt mai mari decît numărul absolut și procentul numelor de familie de pe lista din 1857 nepăstrate pe cea din 1905. Și anume, 1036 sau 44,6 % dintre numele de familie ale proprietarilor cu peste 10 clăcași din 1864 nu se mai întîlnesc pe lista din 1905.

Ar putea fi o indicație că proporția celor care nu se mai numărau printre moșierii din 1905 și nici nu mai aveau urmași cu același nume de familie care să stăpânească o moșie în 1905 era mai mare în cazul proprietarilor de pe lista din 1864 decît în cazul proprietarilor de pe lista din 1857. Faptul s-ar putea explica prin prezența pe lista din 1864 a unei proporții mai mari de proprietari cu întînderi mai mici de 142 ha și deci mai slabi din punct de vedere economic. Pentru formularea unei concluzii valabile în această problemă trebuie însă să așteptăm ca datele să fie supuse unor prelucrări (comparări și agregări) automate suplimentare care n-au putut fi realizate pînă la redactarea studiului de față.

Comparațiile despre care am vorbit pînă aici ne-au indicat amploarea minimă a procesului de ruinare și stingere a vechilor familii de boieri mari proprietari și în general a familiilor marilor proprietari funciari dinaintea de 1864. Această amploare este mai mică poate decît păreau s-o sugereze lucrările citate la începutul articolului. Dar nu trebuie totuși

să uităm că este vorba de amploarea minimă și nu de amploarea totală, desigur mai mare.

Procesul decăderii unei părți a vechii moșierimi s-a îmbinat cu un altul, de pătrundere în rîndurile marilor proprietari a elementelor provenite din alte pături decît cele ale boierilor mari proprietari dinainte de 1858 și în general din alte pături decît cele ale marilor proprietari dinainte de 1864. Despre acest al doilea proces vom vorbi acum oprindu-ne pentru început asupra situației din 1905.

Ne izbește în primul rînd creșterea considerabilă a nunărului marilor proprietari. Față de 1409 boieri proprietari a cel puțin 142 ha înregistrați în lista disponibilă pentru anul 1857, și față de cele 2329 nume de proprietari cu peste 10 clăcași din 1864, *Anuarul din 1905* a înregistrat 4683 nume de „proprietari rurali”, adică de mari proprietari. Creșterea față de 1857 nu se poate decît în mică măsură explica prin faptul că în 1905 limita de la care se considera că o proprietate este mare scăzuse de la 100 fălci adică 142 ha (sau echivalentul lor în pogoane) la 100 ha. Numărul proprietarilor înscrși în *Anuar* era de peste două ori mai mare și decît cel de pe lista pentru 1864 în care au fost înscrși și proprietarii mai mici, decît în 1857.

Creșterea numărului moșierilor a fost legată în primul rînd de divizarea sub diferite forme a vechilor moșii. Moșiile au putut fi divizate între moștenitorii proprietarilor din deceniile VI—VII ale secolului trecut și între cumpărătorii diferitelor părți de moșii. Desigur, unii dintre acești noi proprietari au preferat să stăpînească moșiile în indiviziune, în care caz cotele părți din moșii nu erau delimitate pe teren, ci numai la împărțirea drepturilor și sarcinilor bănești. Dar persoanele care stăpîneau moșii în indiviziune au fost în mod firesc înregistrate fiecare în *Anuar* ca proprietari (particulari). Divizarea vechilor moșii a fost una din condițiile datorită căreia a fost posibil ca, deși o bună parte a vechii boierimi s-a menținut în rîndurile moșierimii, majoritatea marilor proprietari rurali să fie formată în 1905 din elemente provenite din alte pături decît cele din 1857—1864.

Într-adevăr, din cele 5 256 proprietăți (și cote-părți de proprietate indivize), rezultate din totalizarea înregistrărilor din *Anuarul din 1905*, 42,1 % (2 217) aparțineau unor proprietari al căror nume de familie se găsea pe lista boierilor cu peste 142 ha din 1857, iar 57,8 % (3 039) aparțineau unor proprietari al căror nume de familie nu apărea în această listă. Deoarece apariția unor nume de familie din 1857 pe lista din 1905 a fost nu odată rezultatul unor coincidențe întîmplătoare și nu a legăturilor de rudenie²¹, putem conchide că cel puțin 57,8 % din marile proprietăți sugerate de înregistrările *Anuarului din 1905* aparțineau unor bărbați proveniți din alte familii decît ale boierilor proprietari a cel puțin 142 ha de pe lista din 1857 (sau soțiilor unor astfel de bărbați). Se reflectau aici rezultatele procesului de vînzare a moșiilor vechilor familii de boieri către persoane bogate de origine neboierească, precum și ale pătrunderii în familiile foștilor boieri a elementelor ieșite din alte medii sociale: (prin căsătorii cu descendentele vechilor familii boierești etc.).

În ce privește proprietarii, din cele 4 683 nume de familie ale marilor proprietari din 1905, 1 813 apar și 2 870 nu apar pe lista numelor de boieri mari proprietari din 1857. Numărul numelor de persoane nu indică, precum am amintit, un număr egal de persoane reale. Ceea ce putem spune este însă că procentul minim al marilor proprietari înregist-

trați ca atare de *Anuarul din 1905* care proveneau din alte familii decât cele ale boierilor mari proprietari de pe lista din 1857 (sau care în cazul femeilor intraseră în astfel de familii) se situa în jur de 61,2 %.

Compararea listelor din 1905 cu cea din 1864 duce la rezultate apropiate. Pe lista marilor proprietari din 1905 am găsit 1 878 nume de familie întâlnite și pe lista proprietarilor cu peste 10 clăcași din 1864 deci cu numai 65 mai multe decât acele nume de familie din 1905 care se întâlnesc și pe lista din 1857. Persoanele care aveau unul din cele 1 878 nume de familie comune cu cele ale proprietarilor cu peste 10 clăcași din 1864 posedau după cum reiese din *Anuarul din 1905*, 2 387 moși (numai cu 70 mai multe decât cele ale moșierilor din 1905 care aveau un nume de familie întâlnit și pe lista din 1857. Aceasta înseamnă că dintre numele de mari proprietari din *Anuarul din 1905*, 60 % erau ale unor bărbați proveniți din alte familii decât cele ale proprietarilor cu peste 10 clăcași din 1864 (sau ale soțiilor unor astfel de bărbați), care stăpîneau cel puțin 64,7 % din moșiile a căror existență era reflectată de înregistrările aceluiași *Anuar*²².

Cum a evoluat după 1905 componența moșierimii sub aspectul care ne interesează aici? Pentru a răspunde la această întrebare avem la dispoziție cum am arătat datele extrase din dosarele reformei agrare de după primul război mondial. Aceste date constituie de fapt două eșantioane: unul extras din colectivitatea tuturor moșierilor afectați de legile de reformă agrară din 1918—1921 și celălalt extras din colectivitatea tuturor proprietarilor acestor moși. Este vorba de moșiile cu o suprafață declarată de peste 100 ha teren cultivabil și de proprietarii lor²³.

Moșiile supuse exproprierii de după primul război mondial se împart din punctul de vedere care ne interesează în două categorii după cum proprietarii lor aveau sau nu numele de familie întâlnite pe lista din 1857. De asemenea, moșiile se pot împărți în două categorii după cum proprietarii lor aveau sau nu numele de familie întâlnite pe lista din 1864. Proprietarii moșilor pot fi divizați și ei în două categorii după cum numele lor de familie se întâlnește sau nu pe listele anterioare.

Fie o colectivitate de elemente care se divid în două categorii după cum posedă sau nu o anumită caracteristică C. Un eșantion selectat dintr-o astfel de colectivitate în așa fel încît probabilitatea de selectare în eșantion pentru elementele care posedă caracteristica C este egală cu probabilitatea de selectare a elementelor care nu o posedă, constituie în terminologia statisticii matematice un eșantion aleator relativ la caracteristica C²⁴.

Dacă un eșantion este aleator relativ la o caracteristică C, atunci pornind de la procentul elementelor din eșantion care nu au caracteristica dată, se pot calcula limitele între care cu o probabilitate foarte mare se situează procentele respective în întreaga colectivitate din care provine eșantionul. Aceste limite determină ceea ce se numește interval de încredere.

Eșantioanele disponibile de moși din 1918 și cel corespunzător de proprietari ai moșilor au rezultat dintr-un proces de selecție naturală și istorică, din înălțuirea de întâmplări care a făcut ca unele din documentele elaborate în legătură cu aplicarea legilor de reformă agrară din 1918—1921 să se piardă, iar altele să se păstreze și să poată fi consultate de noi. Nu avem motive să credem că această înălțuire de întâmplări a favorizat păstrarea numelor moșierilor urmași ai proprietarilor de pe listele din 1857 și 1864 și pierderea celor din *Anuarul din 1905*. Avem dimpotrivă

toate motivele să credem că șansele de păstrare în arhivă a numelui unui moșier au fost independente de prezența sau absența lui pe lista din 1857 sau pe cea din 1864. Eșantioanele noastre putând fi considerate aleatoare relativ la caracteristica studiată, am procedat la calcularea intervalelor de încredere pentru procente care ne interesează. Rezultatele calculelor sînt prezentate în tabelele 1 și 2.

Tabelul 1

Anul	Moșii	Moșii NFP 1857		Moșii NNFP 1857		Moșii NFP 1864		Moșii NNFP 1864	
		Absolut	% din (2)	Absolut	% din (2)	Absolut	% din (2)	Absolut	% din (2)
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)
1905	5 256	2 217	42,1	3 039	57,8	2 387	45	2 869	54,5
1918	1 324	479	36,1 30-32 Int. incr.	845	63,7 59,6-66,5 Int. incr.	660	49,9 33-46 Int. incr.	664	50,1 46,5-53,6 Int. incr.

Moșii NFP 1857 (1864) = moșii al căror proprietar avea același nume de familie ca al unui proprietar de pe lista din 1857 (1864).

Moșii NNFP 1857 (1864) = moșii al căror proprietar nu avea același nume de familie ca al unui proprietar de pe lista din 1857 (1864).

Int. incr. = interval de încredere cu probabilitate de 99%.

Tabelul 2

Anul	Nume de moșieri	Nume de familie GL 1857		Nume de familie NGL 1857		Nume de familie GL 1864		Nume de familie NGL 1864	
		Absolut	% din (2)	Absolut	% din (2)	Absolut	% din (2)	Absolut	% din (2)
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)
1905	4 683	1 813	38,7	2 870	61,2	1 878	40,1	2 805	59,8
1918	1 253	459	36,7 37,2- 40,2 Int. incr.	794	63,3 59,8- 66,8 Int. incr.	595	47,8 43,9- 49,2 Int. incr.	658	52,5 48,8- 56,1 Int. incr.

G L 1857 (1864) = care se găsește și pe lista din 1857 (1864).

NGL 1857 (1864) = care nu se găsește și pe lista din 1857 (1864).

Int. incr. = interval de încredere cu probabilitate de 99%.

Din cele 1 324 de moșii din 1918 incluse în eșantionul nostru 63,7% aveau proprietari al căror nume de familie nu se află pe lista boierilor mari proprietari de la 1857. Cu o probabilitate calculată de 99% procentul moșilor de acest tip în totalitatea celor afectate de legile de reformă agrară de după primul război mondial se situa între 59,6% și 66,5%. Putem admite ipoteza că față de 1905, procentul respectiv a crescut întrucîtva. Admițînd această ipoteză riscul probabilității calculate de a greși este de 1%²⁵.

Dintre cele 1 324 de nume de moșieri din eșantionul nostru 63,3% nu se regăsesc, sub aspectul numelor de familie, pe lista din 1857. Dacă

ne-am călăuzi numai după acest procent indicat de eşantion am putea reţine concluzia că procentul respectiv a crescut faţă de 1905 când a fost de numai 57,8 %. Dar cu o probabilitate de 99 % procentul respectiv în ansamblu numelor de familie ale moşierilor supuşi exproprierii se situa între 59,8 % şi 66,8 %. Nu se poate deci exclude ipoteza că în 1918 procentul discutat s-a menţinut la nivelul de 61,32 %. Rezultatele calculului noastre sînt deci compatibile şi cu ipoteza că în 1918 procentul a fost acelaşi ca în 1905.

Mai departe, aşa cum se vede din tabelul 1, cu o probabilitate de 99 %, în totalitatea moşierilor din 1918 afectate de reforma agrară, procentul celor aflate în proprietatea unor persoane al căror nume de familie nu se afla pe lista proprietarilor cu peste 10 clăcaşi din 1864 s-a situat între 46,5 % şi 53,6 %. Din totalitatea numelor de moşieri din 1918 afectaţi de reformă, procentul numelor de familie care nu se întîlnesc pe lista din 1864 se situa cu aceeaşi probabilitate de 99 % între 48,8 % şi 56,1 %. Putem admite ipoteza că ultimile două procente au scăzut faţă de 1905, riscul (probabilitatea calculată) de a greşi fiind şi în acest caz de numai 1 %.

Informaţiile disponibile sugerează concluzia că în 1918 proporţia moşierilor proveniţi din alte familii decît cele ale proprietarilor cu peste 10 clăcaşi de la 1864, precum şi a moşierilor stăpînite de astfel de moşieri au scăzut întrucîtva faţă de 1905. Eventualitatea ca aceste procente să fi fost cu puţin mai mici de 50 % nu poate fi exclusă. Aceasta arată că în 1905—1918 crescuse întrucîtva ponderea elementelor provenite din familiile care în 1864 avuseseră peste 10 clăcaşi fără ca în 1857 să fi făcut parte dintre boierii mari proprietari. Este un fapt care pune în lumină una din păturile din care au provenit persoanele nou-venite în rîndurile moşierimii în 1905—1918.

Datele noastre mai sugerează o altă concluzie esenţială. Deşi proporţia moşierilor proveniţi din alte familii decît cele ale boierilor mari proprietari din 1857 a putut rămîne în 1918 aceeaşi ca în 1905, totuşi, în acelaşi timp a crescut proporţia moşierilor stăpînite de persoane provenite din alte familii decît ale boierilor mari proprietari din al şaselea deceniu al veacului trecut. Diferenţa dintre ritmul evoluţiei celor două proporţii se explică prin frecvenţa cazurilor în care un moşier stăpînea mai multe moşii. În orice caz, în ajunul reformei agrare din 1918 majoritatea proprietarilor de moşii, care stăpînea majoritatea moşierilor, era formată din bărbaţi proveniţi din alte familii decît cele ale boierilor mari proprietari de la 1857 (sau din soţii ale unor astfel de bărbaţi). În cele şapte decenii scurse de la convocarea Adunărilor electivă din 1857 componenţa clasei marilor proprietari trecuse din acest punct de vedere printr-o mutaţie semnificativă cu urmări importante pentru întreaga viaţă social-politică a ţării. Printre altele, pătrunderea masivă în rîndurile moşierimii, care datorită sistemului electoral censitar avea rolul cunoscut în conducerea statului, a unor elemente venite din afara boierilor mari proprietari dinainte de 1857, a înlesnit transformările societăţii româneşti în direcţia burgheză, potrivit cu exigenţele unei dezvoltări capitaliste specifice.

Operaţiunile (comparare, sortare, agregare) pe care le-am efectuat cu ajutorul calculatorului electronic asupra unor informaţii istorice nenumerice; ne-au permis deci, ca într-un stadiu ulterior, să trecem la prelucrări numerice simple (însuşi calculul de procente) şi să precizăm

dimensiunile cantitative ale unui proces de schimbare calitativă a componenței clasei marilor proprietari.

Pe de altă parte, prelucrarea informațiilor nenumerice cu ajutorul calculatorului și-a păstrat o importanță de sine stătătoare, putând ajuta la elaborarea unor studii care nu abordează în nici un fel aspectele cantitative ale istoriei. De exemplu, listele alfabetice de mari proprietari, alcătuite cu ajutorul calculatorului constituie un auxiliar prețios pentru orice cercetare biografică. Ele vor putea fi folosite de oricine își va propune să lămurească dacă una din personalitățile vieții politice, culturale, sociale din 1857—1905 a provenit sau nu dintr-o familie de mari proprietari și în caz afirmativ unde și-a avut proprietatea etc.

Utilitatea calculatorului pentru prelucrarea informațiilor istorice nenumerice ni se pare pe deplin confirmată de experiența pe scurt prezentată aci.

NOTE

¹ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia traiană*, ed. a III-a, vol. XIV; *Domnia lui Cuza Vodă*, partea a doua, București, t. a., p. 153—154 (acest volum reproducea o monografie consacrată de Xenopol lui Cuza în 1902); N. Iorga, *Geschichte des Rumänischen Volkes in Rahmen seiner Staatsbildungen zweiter Band*, Gotha, 1905, p. 4; Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat țărani*, București, 1907, p. 256—258.

² C. Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete*, vol 2, București, 1976, p. 76—77; Răzeșul de la Scurta (A. P. Brăescu), *Evoluția partidelor*, București, 1896, p. 24—25.

³ De pildă în romanele *Tănase Scatiu* de Duiliu Zamfirescu și *Sfirșit de veac* în București de Ion Marin Sadoveanu.

⁴ Rangurile boierești au fost desființate în 1858.

⁵ Reforma agrară adoptată în 1864 sub domnia lui Cuza a desființat claca și celelalte prestații feudale la care țărani erau obligați prin lege, și, totodată, a trecut în proprietatea foștilor clăcași loturile de moșie asupra cărora aceștia din urmă avuseseră până atunci doar un drept de folosință (în schimbul clăcii).

⁶ Ghenadie Petrescu, D. A. Sturdza, D. C. Sturdza, *Acte și documente relative la istoria renascerii României*, vol. VI, partea I, București, 1896, p. 1—30.

⁷ Erau trei categorii de clăcași după numărul vitelor pe care le posedau și suprafața de pământ la care aveau dreptul.

⁸ Deoarece în dosarele consultate sînt înregistrate 4380 proprietăți și 3661 nume de proprietari ar reieși că, dacă prin absurd nu ar fi existat nici un proprietar cu mai multe proprietăți, numărul proprietarilor ar fi fost cu 16,4 % mai mare decît numărul numelor de proprietari consemnat în matricole.

⁹ Un proprietar pe a cărui moșie s-au împroprietărit în 1864 doi frunțași, cinci mijlocași și trei codași dispunea de cel puțin 56,1 ha pământ cultivabil în Țara Românească și cel puțin 80,7 ha pământ cultivabil în Moldova.

¹⁰ Anuarul General al Agriculturii, Comerțului și Industriei României pe 1905, București Anuarul a fost alcătuit cu sprijinul Camerei de Comerț și Industrie din București și al guvernului (ibidem p. 16).

¹¹ *Anuarul din 1905* a înregistrat 4682 nume de proprietari rurali particulari. Uneori acești nume de proprietari rurali figurează în mai multe comune, în astfel de cazuri fiind vorba de un proprietar cu mai multe moșii sau de un nume purtat de persoane diferite. Din acest motiv numărul înregistrărilor în care apar cele 4682 nume de proprietari este mai mare și anume 5256. Fiecărui nume de proprietar trecut la o comună îi corespunde însă o anumită proprietate particulară, fie că era vorba de o moșie stăpînită în întregime de un singur proprietar, fie că era vorba de cota-parte dintr-o moșie stăpînită în indiviziune. Reiese că, în ipoteza ideală în care nici un moșier n-ar fi stăpînit mai multe moșii, numărul maxim al marilor proprietari ascuns de cele 4682 de nume ar fi fost cu circa 12,3 % mai mare decît numărul numelor.

¹² Compararea prin sondaj a *Anuarului din 1905* cu alte surse ne-a permis să identificăm clișiva arendași trecuți ca proprietari rurali în comună în care dețineau doar moșii în arendă. Am indicat în nota precedentă numărul moșierilor și moșierilor rezultat din însumarea înregistrărilor *Anuarului din 1905*. Ori, în recensământul din 1905 au fost înregistrat 4117 persoane fizice

și juridice proprietare a peste 100 ha teren cultivabil, cifră care, pentru a ne da numărul marilor proprietari particulari, trebuie redusă în funcție de numărul persoanelor juridice (circa 160) și al moșierilor care aveau moșii în mai multe județe și sporită în funcție de numărul persoanelor care stăpîneau moșii în indiviziune. (N. G. Căpităneanu, *Raport prezentat domnului ministru de finanțe asupra recensămîntului fiscal din 1905*, București, 1906, p. VI, VIII, XIV, 56).

Un recensămînt din 1902 a înregistrat 5385 proprietăți cu peste 100 ha teren cultivabil (G. D. Creangă, *Proprietatea rurală în România*, București 1907), cifră care, pentru a ne da numărul marilor proprietari particulari, trebuie redusă în funcție de numărul moșiilor statului, persoanelor juridice și domeniilor coroanei (în total 852) și sporită în funcție de numărul cotelor părți ale moșiilor stăpînite în indiviziune. Spre deosebire de *Anuar* ambele recensăminte au avut în vedere numai terenul cultivabil al proprietăților și nu al pădurilor și bălțile a căror luare în considerare ar fi mărit numărul moșiilor recenzate și ai proprietarilor lor.

¹³ Potrivit raportului asupra legii de reformă agrară, în 1916 existau: 4003 proprietăți cu peste 100 ha teren cultivabil (Dezbaterile Adunării Deputaților, sesiunea ordinară 1920—1921, p. 18). Fiecare proprietate a fost luată ca unitate și s-au inclus probabil moșiile statului și instituțiilor. Fișele noastre se referă la moșiile particulare, iar în documentele care le-au stat la bază au fost luate în considerare cotele părți ale moșiilor indivize. Fișele ar acoperi însă circa un sfert din numărul moșiilor. Pe de altă parte, pentru aplicarea inferenței statistice, este important în cazul nostru nu raportul dintre numărul elementelor din eșantion și numărul total al moșiilor, ci numărul foarte mare al elementelor din eșantion.

¹⁴ Dezmoștenirile descendenților erau limitate prin lege și rare.

¹⁵ Reamintim și impresia includerii pe lista din 1905 a unor persoane (arendași etc.) care nu erau de fapt mari proprietari.

¹⁶ Cifrele privitoare la procentul *numelor de familie* de pe lista din 1857 dispărute de pe lista din 1905 nu ne permit să tragem concluzii cu privire la procentul *persoanelor* care și-au pierdut situația de mari proprietari în intervalul dintre alcătuirea listelor. Pentru a formula astfel de concluzii am avea nevoie de date privind numărul persoanelor care au purtat în acest interval diversele nume de familie de pe lista din 1857, de studii genealogice speciale etc.

¹⁷ Respectiv 92 din 333.

¹⁸ Respectiv 392 din 1076.

¹⁹ În 1857, în momentul alcătuirii listelor electorale folosite de noi, boierii erau împărțiți în trei clase în Țara Românească și în două clase în Moldova; boierii care dețineau dregătoriile cele mai înalte formau în ambele principate clasa I. Prin boieri mari înțelegem boierii din prima „clasă”.

²⁰ În plus, după cum am amintit, unul și același nume de proprietar de pe lista din 1864 putea fi purtat de mai mulți proprietari reali.

²¹ Ne referim în primul rînd la nume frecvente în România, precum Constantinescu, Ionescu, Petrescu, Popescu, Vasilescu etc. Frecvența acestor nume la familiile boieresti din 1857 se explică prin pătrunderea în rîndurile boierimii în epoca Regulamentului Organic a numeroase elemente provenite din rîndurile burgheziei, funcționării etc. (Vezi Dan Berindei, *Mutations dans le sein de la classe dirigeante valaque au cours du deuxieme quart du XIXe siècle*, în *Genealogica et Heraldica Reports of the 14 International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences in Copenhagen 25—28 August 1980*, Copenhagen, 1982, p. 359—363 și Paul Cernovodeanu, *La structure sociale de la classe des boyards roumains pendant sa derniere etape d'existence institutionnelle (1831—1858)*, în *Comunicaciones la XV Congreso International de les Ciencies Genealogica y Heraldica Madrid 19—26 IX 1982*, Madrid, 1983, p. 429—443.

²² Precum am văzut în sinul boierilor mari proprietari de la 1857 proporția celor care și-au păstrat și situația de moșieri a fost mai mare decît în ansamblul proprietarilor cu peste 10 clăcași de la 1864. Dacă în sinul moșierilor din 1905 ponderea celor proveniți din familiile proprietarilor cu peste 10 clăcași din 1864 a rămas totuși ceva mai mare decît a celor proveniți din familiile boierilor mari proprietari din 1857, explicația este că numărul celor de pe lista din 1864 (și deci nivelul absolut de la care a început reducerea ponderii lor) a fost în mod firesc mai mare decît cel al persoanelor de pe lista din 1857.

²³ Proprietarii a cel puțin 100 ha cultivabile care nu numai că au eludat complet exproprierea, dar au izbutit să evite orice contestație și deci să nu intre în categoria celor la care se referă documentele cercetate de noi au fost foarte puțini.

²⁴ Pentru noțiunea generală de eșantion aleator relativ la o anumită caracteristică, indiferent de tipul de caracteristică studiat și de modul de repartizare a valorilor ei, vezi G. Udney Yule și M. G. Kendall, *Introducere în teoria statisticii*, București, 1969, p. 389.

²⁵ Compararea unui procent calculat pe baza unui eșantion aleator cu alt procent, este o altă problemă decît cea a estimării intervalelor de încredere, încadrîndu-se în verificarea ipotezelor statistice, pe care nu o discutăm aici.

CALCULATEUR ÉLECTRONIQUE ET INFORMATIONS.
NON-NUMÉRIQUES. À PROPOS DE L'ÉVOLUTION DE LA CLASSE
DES GRANDS PROPRIÉTAIRES FONCIERS EN ROUMANIE
(1857—1918)

Résumé

Partant de l'une des applications les plus efficaces du calculateur électronique dans l'investigation de l'histoire, à savoir celle consistant à traiter les informations non-numériques, l'on aborde un important problème d'histoire socio-économique.

L'étude se propose de vérifier du point de vue quantitatif l'idée de la modification survenue dans la composition de la classe des boyards par la disparition de ses rangs d'une importante partie des familles de grands boyards avant la réforme de Cuza et qui furent remplacés par des éléments provenant d'autres familles que celles des grands propriétaires de 1864, processus survenu dans la seconde moitié du XIX-e siècle et au début du XX-e.

La précision des dimensions quantitatives de ce processus de modification qualitative de la composition de la classe des grands propriétaires a été réalisée par la comparaison, l'ordination et l'agrégation automatique d'environ 14.000 informations numériques concernant des noms de personnes, communes, départements etc., tirées des listes d'électeurs pour les assemblées ad-hoc de 1857, les matricules nominales des habitants rendus propriétaires par la loi rurale de 1864, l'Annuaire Général de la Roumanie pour 1905 et les dossiers touchant la réforme agraire d'après la première guerre mondiale.

Dans le même temps, l'on a obtenu un précieux matériel auxiliaire (dont les listes de grands propriétaires fonciers dressées par ordre alphabétiques, importantes pour toute étude biographique), étant de la sorte confirmée l'utilité du calculateur dans le traitement des informations historiques non-numériques.

CARACTERISTICI ALE VECHILOR STRUCTURI SOCIALE. O ABORDARE SOCIOLOGICO-ISTORICĂ (UN STUDIU DE CAZ)

IANCU FILIPESCU

Cercetarea multi- și interdisciplinară a unor unități și procese sociale este o însușire a sociologiei românești. Astfel, Școala sociologică de la București, de sub conducerea lui D. Gusti, a desfășurat investigații de teren utilizând echipe formate din specialiști în științele sociale particulare, inclusiv istorici¹.

Pornind de la realizările obținute în abordarea sociologico-istorică a unor procese sociale, studiul de față urmărește să surprindă o serie de trăsături ale vechilor structuri sociale rurale dintr-un județ considerat ca „reprezentativ” pentru satele de deal și de munte din Țara Românească².

De asemenea, reținem că prin termenul *sociologico-istoric* am desemnat deja interdisciplinaritatea, respectiv ceea ce preciza filosoful francez M. Dufrenne : „Sociologia și istoria sînt, într-adevăr, două discipline chemate la cea mai strînsă colaborare. Sociologii devin istorici atunci cînd caută sensul sistemului social sau cultural, pe care-l studiază nu numai în structura și articularea elementelor, ci și în trecut și în viitor, deci în vîrsta fiecărui element... La fel, istoricul, dacă este inteligent, nu se mulțumește să dateze evenimentele, să povestească anecdote, sau să întocmească inventare ; el devine sociolog atunci cînd, la rîndul său, se întreabă cu privire la sensul și funcția cutărui element...”³

CARACTERISTICI ALE SATELOR DEVĂLMAȘE LIBERE

Asupra prezenței unui număr mare de țărani liberi în satele de munte a atras atenția, pentru prima oară la noi, N. Bălcescu : „Munții erau mai populați și tot locuitorul a trebuit să-și aibă moșia sa. Cîmpia, care din apăsarea năvălirii barbarilor pe alocurea rămase pustie, trebuie să fi rămas pe seama statului, formînd ceea ce la romani se numea „ager publicus”. Din aceste locuri domnii făceau danii. Ele însă au trebuit să fie puține la număr, căci curînd după aceea domnii au fost siliți a cumpăra moșii de la moșneni spre a face danie vreunui boier sau a înzestra vreo mănăstire”⁴.

În legătură cu aceste idci, Ion Donat preciza : „Anume după o seamă de istorici societatea românească din epoca întemeierii statelor cuprindea numai țărănimea liberă și stăpînitoare de pămînturi. Abia mai tîrziu, printr-o evoluție socială lentă, o parte din această țărănime sărăcind ar fi fost aservită gliei. Așadar, în societatea patriarhală a începuturilor nu ar fi existat oameni lipsiți de libertate și pămînt, pe care-i cunoaștem sub numele de rumâni sau vecini. S-a observat cu toată dreptatea, pe baza documentelor www.dacoromanica.ro al XV-lea, că existența

acestora din urmă, în cea mai veche epocă pentru care avem izvoare scrise, trebuie privită ca absolut sigură”⁵.

Urmărind surprinderea unor trăsături definitorii ale feudalismului românesc, P.P. Panaitescu scria: „Fenomenul social-economic al păstrării structurilor de sub stăpînirea feudală se completează în istoria țărilor române cu acela al existenței satelor libere de moșneni și răzeși în toate timpurile perioadei feudale și, în parte, în timpul celei capitaliste... Acest fapt istoric nu se întîlnește la cele mai multe popoare și în cele mai multe state europene, unde aservirea obștilor țărănești a fost totală”⁶. Dintre cauzele menținerii în proporție de masă a satelor libere în țară noastră, P.P. Panaitescu reține: „satele de la munte și de la pădure nu produc destule grâne ca să fie vorba de o marfă abundentă pentru a fi trimisă la piață, ele nu atrag, în genere, lăcomia boierilor și minăstirilor, iar dintre cauzele extraeconomice: dîrzenia și lupta neîntreruptă pentru libertate a țăranilor liberi constituiți în obști”⁷.

După H.H. Stahl, obștile țărănești de la noi au cunoscut două etape de evoluție: cea a *satului devălmaș de tip arhaic* și cea a *satului devălmaș umblător pe bătrîni*.

a) *Satul devălmaș arhaic* este „un sat cu o obștie democratic egalitară, vag colorată gerontocratic, cu o populație omogenă alcătuită exclusiv din băștinași, formînd o singură „ceată” închisă nebaștinașilor, folosind trupul de moșie în „devălmășie absolută”, prin „stăpîniri locu-rești” și, excepțional, „pe sumă de stînji”, pe baza unei economii naturale, dominată de „folosirea” prin muncă directă a pămîntului, în tehnicile primitive ale defrișărilor și destelenirilor permanente”⁸.

Stăpînirea colectivă se întindea asupra a tot ce era creat de natură (pădure, pășune, cîmp, ape etc.), iar stăpînirea gospodărească se exercita asupra a tot ce fusese obținut prin muncă: curăturile, prisăcile, grădinile de zarzavat, heleșteul săpat de mina omului, viile plantate, livezile cu pomi roditori și, în primul rînd, casa construită de fiecare familie.

Apoi, obștea avea dreptul de a distribui colectiv terenurile lotizate. „Spre deosebire de mir, distribuțiile de loturi nu au însă în satele noastre un caracter de periodicitate; o dată distribuite, loturile rămîn în posesia statornică a gospodăriilor, transmițîndu-se ereditar sau prin vînzări și donații”⁹.

b) *Satul devălmaș umblător pe bătrîni* este „un sat cu o obștie înăuntrul căreia s-au produs diferențieri de avere cu drepturi inegalitare, expresie a unei populații scindate în cete multiple și categorii sociale diverse, cei bogați începînd să domine asupra celorlalți membri, cu interese antagonice, puternic invadată de nebaștinași și acăparatori locali, care-și întemeiau drepturile nu pe băștinașie, ci pe contracte, ducînd o aprigă luptă socială pentru acapărarea „veniturilor” și a fondului vălmaș, pe baza unei economii de schimb și a unor tehnici de lucru permițînd exploatarea an de an a aceluiași terenuri. În obște deveneau tot mai accentuate relațiile de exploatare, distribuțiile egalitare ale pămîntului se făceau tot mai rare, pînă ce dispăreau cu totul în favoarea proprietății private”¹⁰.

A doua etapă va dăinui în cazul obștilor libere pînă în secolul al XX-lea.

Caracteristic pentru istoricii menționați mai sus este faptul că aceștia au susținut că țăranimea a fost la început liberă, o parte a ei căzînd în aservire mai tîrziu, ca satele libere „sînt excepționale și speci-

face doar țării noastre, singura țară europeană unde au dăinuit pînă în vremurile noastre, putînd fi astfel supuse unei studieri la fața locului”¹¹.

Pe o poziție opusă s-au situat acei istorici pentru care: „Boierii, erau, în epoca veche, toți *stăpînii de pămînt*, indiferent de suprafața stăpînită. Și cel care avea zeci de sate și acela care trăia în devălmășie cu rudele lui pe o parte dintr-un sat—adică *moșneaul* sau *răzeșul*—tot boier se chema”¹².

Spre deosebire de punctul de vedere de mai sus, se poate afirma că distincția dintre proprietatea moșnenească sau răzească și cea boierească, dintre moșneni sau răzeși și boieri, este capitală pentru înțelegerea științifică a vechilor structuri sociale rurale de la noi.

Deci, ceea ce definește vechea noastră clasă țărănească *nu este aservirea ei totală de către clasa feudalilor*, „servajul”, *nu a cuprins toată masa sătenilor ca în cazul feudalismului occidental*, fapt atestat și de analiza vechilor structuri sociale rurale din județul Vilcea.

CONSCRIPTIA VIRMONTIANĂ (1722) DESPRE SITUAȚIA SOCIALĂ A SATELOR DIN JUDEȚUL VILCEA

Reprezentînd cea mai veche înregistrare statistică a situației sociale și demografică a satelor din Oltenia, Conscripția virmontiană a fost făcută în timpul scurtei administrări a acestei provincii de către austrieci¹³.

În primul rînd este de reținut modul în care sînt clasificate aceste sate: a) *sate libere (megieșești)*; b) *sate boierești*; c) *sate episcopale*; d) *sate minăstirești* și e) *sate domnești (fiscale)*. Această clasificare a satelor reflectă, în fond, structura socială tipică a feudalismului românesc.

Luînd ca bază împărțirea administrativă existentă în anul 1831, situația socială a satelor din județ era la 1722 următoarea:

Plasa	Total	Sate libere	Sate aservite
Total	153 (100 %)	85 (55,5 %)	68(44,5 %)
Cozia	12	6	6
Rîmnic	19	4	15
Oltul	22	9	13
Otăsău	14	4	10
Horezu	32	24	8
Cerna	18	15	3
Oltețu	36	23	13

Pentru fiecare categorie de sate, Conscripția ne oferă următoarele informații:

1. *Sate megieșești*, definite ca libere, „che non hanno padroni terrestri”. Ele sînt în județul Vilcea în număr de 85, reprezentînd 55,5 % din totalul satelor recensate, depășind ca număr media satelor libere din Oltenia (47,1%). Cele mai multe sate moșnenești se aflau răspîndite în plasele Horezu, Oltețu și Cerna. Dacă avem în vedere și notările unor sate ca fiind luate în stăpînire mai recent, putem trage concluzia că numărul satelor libere era înainte de Conscripție mult mai mare. Astfel se dovedește corectă concluzia că: „satele libere denumite în acea epocă „megieșești” și „moșnenești”, ca mai tîrziu, constituie un fenomen de masă în scădere, deținînd aproape jumătate din totalul satelor din regiunile de munte”¹⁴.

2. *Sate boierești*, „che hanno padroni terrestri”, sate răspândite neuniform în cuprinsul județului, atestându-se astfel constatarea că : „latifundiile noastre boierești ca și cele minăstirești nu constituiau un singur domeniu teritorial, ci sînt o adunătură întimplătoare de sate...”¹⁵. Din această categorie amintim : următoarele sate : *Bujoreni, Căzănești, Stolniceni, Mihăești, Vlădești, Sușani, Otetelișu, Slăvilești, Strejești, Scaioși, Colibași* etc.

3. *Sate domnești*, înregistrate ca fiscale : *Răstoaca și Ruda*.

4. *Sate episcopale* : *Muereasca, Bogdănești, Mihăiești, Modoaia, Prundeni, Drăgășani, Dosul*

5. *Sate minăstirești* în număr de 24 și anume : *Minăstirea Cozia* posedă următoarele sate : *Călimănești, Sevestreni; Minăstirea Govora* : *Valebuești, Glodul și Ionești; Minăstirea Horezu* : *Horezu, Folești și Runcu; Schitul Mănăilești* : satul *Mănăilești; Minăstirea Arnota* : *Dobriceni și Bogdănești; Minăstirea Bistrița* : *Costești, Vaideei, Milostea și Băbeni; Schitul Sărăcinești* : satul *Sărăcinești; Minăstirea Slătioara* : satul *Slătioara; Schitul Titireciu* : satul *Titireciu; Minăstirea Dintr-un Lemn* : *Frințești (1), Frințești (2), Dejești; Minăstirea Surpatele* : satul *Surpatele; Minăstirea Stănești* : satul *Mamu; Minăstirea Călușii* : *Tomșani*. Ultimele două tipuri de proprietate au o răspîndire în județ, lucru ce devine limpede dacă avem în vedere faptul că : „acesta este al doilea județ din Principate sub raportul numărului de lăcașe înregistrate, o regiune cu o mare densitate a lăcașurilor bisericesti și minăstirești”¹⁶.

SITUAȚIA SOCIALĂ A SATELOR LA 1831

Întocmite în anul 1831, ca urmare a prevederilor Regulamentului Organic, catagrafiile cuprind și ele informații cu privire la situația economică, socială și demografică a satelor noastre. Din nou se constată predominanța satelor libere în județele de munte, deși acestea au scăzut ca pondere comparativ cu situația de la începutul secolului al XVIII-lea, așa cum reiese din tabelul următor¹⁷ :

Județul	Total sate	din care:	
		sate libere	sate aservite
OLTENIA	1.189(100%)	459(38,6%)	730(61,4%)
Gorj	247(100%)	142½(57,7%)	104½(42,3%)
Vâlcea	192(100%)	98½(51,3%)	93½(48,7%)
Mehedinți	341(100%)	134 (39,3%)	207 (60,7%)
Dolj	248(100%)	57½(22,2%)	190½(76,8%)
Romanași	181(100%)	28½(16,5%)	152½(83,5%)

Pe județe satele libere din Oltenia sînt repartizate statistic în felul următor : *Gorj* : 31,0 % ; *Mehedinți* : 29,2 % , *Vâlcea* : 21,5 % ; *Dolj* : 12,5 % ; *Romanași* : 5,8 % , iar cele aservite : *Mehedinți* : 28,4 % , *Dolj* : 26,1 % . *Romanași* : 18,4 % , *Gorj* : 14,3 % , *Vâlcea* : 12,8 % .

De asemenea, aceste înregistrări statistice permit evidențierea celei de a doua etape de evoluție a satului devălmaș, a celui „umblător pe bătrîni”. „Deși nu se poate vorbi de o destrămare totală a obștilor la mijlocul secolului al XVII-lea—deoarece într-o formă slăbită ele au continuat să existe, cele aservite pînă la Regulamentul Organic, cele libere pînă în secolul al XX-lea totuși o fază importantă, faza de luptă împotriva feudalismului și de organizare a muncii în obști, se încheie cu mijlocul veacului al XVII-lea”¹⁸

La 1831 satele vilcene se aflau încă în faza de sat *dvâlmaş umblător pe moşi*, așa cum apare și din următoarele exemple : Bălteni : *moșia mînăstirii Horezu și a moșnenilor de acolo de-a valma pe 3 moși* ; Alimpești : *moșie stăpînită de moșneni de-a valma pe 2 moși* ; Colțești : *moșie stăpînită de moșneni de-a valma pe 15 moși* ; Ulmetu : *moșie stăpînită de casa prostopop S. Copăceanu și de moșneni de-a valma pe 4 moși* ; Copăcenii : *moșie stăpînită de boiernașii Copăcenii și de moșneni de-a valma pe 6 moși* ; Lăpușata : *moșia răposatului polcovnic Lațcu Lăpușoiu și a moșnenilor de-a valma pe 7 moși* ; mah. Lădești : *moșie stăpînită de chir Băluță Teișanul ot Rîmnic și de casa lui Ion_ță Zătoreanul* ; Ciumagi : *moșie moștenească stăpînită de-a valma pe 4 moși* ; Găgeni : *moșie moștenească stăpînită de-a valma pe 2 moși* ; Modoaia : *moșie stăpînită de Episcopia Rîmnicului și de mînăstirea Dintr-un Lemn și moșneni de-a valma pe 6 moși* ; Roești : *moșie stăpînită de chiar Băluță Teișanul și de moșneni de-a valma pe 4 moși* ; Ciociltei : *moșie stăpînită de mînăstirea Dintr-un Lemn, B. Teișanul și de moșneni de-a valma pe 3 moși* ; Coeni : *moșie stăpînită de moșneni de-a valma pe 4 moși, iar moșia Barbarigeni stăpînită de B. Teișanul ot Rîmnic* ; Stănești-Cerna : *moșie stăpînită de Niculae Giulescu, Ion_ță Stănescu, Fiicul neguțător ot Craiova și de moșneni de-a valma pe 6 moși* ; Bărcănești : *moșie stăpînită de moșneni de-a valma pe 3 moși* ; Dejoi : *moșie stăpînită de moșneni de-a valma pe 4 moși* ; Dozești : *moșie stăpînită de moșneni de-a valma pe 5 moși* ; Nisipi : *moșie stăpînită de moșneni de-a valma pe 4 moși* ; Zăvoiieni : *moșie stăpînită de moșneni de-a valma pe 2 moși* ; Măciuca : *moșie stăpînită de moșneni de-a valma pe 7 moși* ; Rusănești : *moșie stăpînită de schitul Dobrușa, paharnicul St. Gănescu și de moșneni de-a valma pe 7 moși* ; Drăganu : *moșie stăpînită de Episcopia de Rîmnic, paharnicul St. Gănescu, fără Cacoți, de casa lui Fl. Drăgănescul, cu moșnenii de-a valma pe 5 moși...*¹⁹.

După cum reiese din exemplele de mai sus, în multe situații stăpînirea boierească sau cea bisericească nu a cuprins toată moșia satului, ceea ce confirmă observația lui Aurelian Sacerdoțeanu : „În multe cazuri stăpînirea boierească nu a cuprins tot satul, ci mai întii anumite părți, rămînînd la aceste situații sau cuprinzînd apoi tot satul”²⁰.

CATAGRAFIA DE LA 1831 A EPISCOPIEI DE RÎMNIC

Prelucrînd datele furnizate de Catagrafia Episcopiei Rîmnicului²¹, am obținut următoarea situație socială a satelor din județul Vilcea :

Plasa	Total sate	din care:		
		megieșești	mixte	aservite
Total	202(100 %)	104(51,4 %)	30(14,9 %)	68(33,7 %)
Cozia	22	9	1	12
Rîmnic	18	4	2	12
Oltul	34	14	4	16
Otăsău	23	5	5	13
Horezu	33	24	4	5
Cerna	26	19	6	1
Oltețu	46	29	8	9

Procentul satelor megieșești se menține aproximativ egal cu cel din 1831, respectiv 51,4 %. În schimb reținem existența a 14,9 % sate mixte, deci a unor sate parțial aservite. Din această categorie fac parte sate

precum : *Mitrofani* (moșie megieșască și moșie episcopală); *Foleștii de Jos* (moșie megieșască și moșie a mănăstirii Horezu); *Romani* (moșie a m-rii Horezu și moșie megieșască); *Fometești* (moșie megieșască și moșie a m-rii Horezu); *Măndălești* (moșie a m-rii Bistrița și moșie megieșască) etc.

Țărănimea liberă are, deci, în județ o pondere mare, jucînd un rol însemnat în viața economică, culturală și socială

„STATISTICA RĂZEȘILOR”²² A LUI P. PONI (1921)

Întocmită pe baza Recensămîntului din 1912, această statistică picizintă cea mai veridică situație a vechilor structuri sociale rurale din Țara Românească și Moldova. În cazul județului Vilcea, ea furnizează următoarele date :

Plasa	Total	Moșnenești	mixte				Clăcășești
			+75 %	50-75 %	25-50 %	-25 %	
Total	443(100 %)	208(47,0 %)	50	20	12	12	141(31,8 %)
Oltul	51	6	4	1	3	2	35
Cozia	52	23	—	2	3	—	24
Govora	34	10	1	—	—	1	22
Drăgășani	65	33	7	3	1	—	21
Horezu	36	10	5	2	—	6	13
Balcești	66	37	10	5	1	—	13
Oltețu	72	36	12	5	4	3	12
Cerna	67	53	11	2	—	—	1

Statistica întocmită de P. Poni atestă în modul cel mai convingător că satele moșnenești au fost un fenomen de masă în zonele de munte și de deal. În cazul județului Vilcea, „răzeșii întrec numărul de 30.000, cifră care nu este atinsă de nici unul din celelalte județe din țară”²³.

Procesul de aservire a fost mai accentuat în plasa Oltului, dacă avem în vedere faptul că din 51 de sate recensate 35 au fost complet clăcășești. Urmează apoi plasa Cozia cu 24 sate clăcășești și plasa Govora cu 22 de sate de acest tip.

Cei mai mulți moșneni se aflau în plasa Cerna. Astfel, aici avem 6.498 moșneni, care locuiau în 66 de sate, din care 53 erau moșnenești pure și 13 mixte. În plasa Oltețu, 36 de sate erau complet libere, 24 mixte și 12 sate foste clăcășești etc.

De asemenea, „Statistica răzeșilor” permite reliefarea procesului de stratificare socială, proces prezent nu numai în satele de clăcași, dar și în satele unde nu au existat boieri, unde neamuri de moșneni mai înstăriți, avînd un surplus de moșie, foloseau pentru muncă moșneni sărăciți. Totodată, o parte din cei care nu posedau pămînt „proveneau dintre „străinii” aserviți, „care fugiseră de pe moșiile boierești și care pătrunseră în satele libere devălmașe în măsura în care existau terenuri libere pentru muncă. De obicei clăcașii din satele libere întemeiau cătune separate”²⁴. Locuitorii comunei Băești mai păstrau încă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea un asemenea fapt în memorie : „La început, această comuna se compunea din două cătune : Dobricea și Turburea. Mai pe urmă, s-a unit și cătunul Străchinești, care singur forma o comună,

„căoi locuitorii îl părăsise din cauza jugului celui neuman al boierilor proprietari, ducându-se prin comunele vecine. Cei cari au mai rămas s-au unit cu comuna Băești”²⁵ (subl. ns. — I.F.).

MENTIUNI DOCUMENTARE PRIVIND EVOLUȚIA SOCIALĂ A UNOR SATE DIN JUDEȚ

Primele atestări documentare ale procesului de aservire datează din veacul al XIV-lea. Astfel, la 20 mai, 1388, Mircea cel Mare dăruiește mării Cozia, ctitoria lui, o serie de sate printre care „Călimănești pe Olt, fost al lui Nan Udoabă și Orlești, fost al lui Cazan...”²⁶. Deși procesul de aservire a continuat în secolele următoare, atingând momentul maxim în veacul al XVI-lea, marea masă a satelor a rămas liberă.

Să luăm în considerare, în primul rând, documentul din anul 1587 prin care Mihnea vodă pedepsește un grup de 23 sate moșnești din Depresiunea Subcarpatică, acuzate de a fi prădat pe un boier care încercase să fugă în Transilvania²⁷. Dintre aceste sate 11 erau din județul Gorj și anume: *Polovragi, Cernădia, Săcel, Crasna, Băilești, Baia de Fier, Pociovaliste, Hirisești, Novaci, Cărbunești* și 12 din județul Vilcea: *Rămești, Vaideei, Negreni, Fometești, Zvinji, Marița, Gotca, Racovița, Otești, Slătioara, Mateești și Sîrbești*.

Referitor la acest grup de sate, H. H. Sthal scria: „Ce pot fi aceste 23 de sate libere și responsabile colectiv, decît o confederație de sate și un exemplu de felul cum vor fi trebuit să piară cine știe cîte alte asemenea formații sociale”²⁸.

Să urmărim evoluția socială a citorva sate consemnate mai sus:

Satul *Marița* este menționat ca moșnenesc într-un document din 1596, cînd „Stoica Ganja, Stanciu Zăvoi și Vlad Modică din Zăvoieni dau moșnenilor din Mariceni, anume lui Manea și fratelui său, lui Avram Neagoe, lui Bucur Molohan, lui Oprea Tutea, lui Stansislav Gogoști și lui Bran, părțile lor de moșie din hotarul Zăvoiana, din cîmp, din pădure, din plai, din munte, din apă cu vad de moară, din săliștea de case, din pometuri, deoarece nu au avut de unde să plătească 1350 de aspri, birul pe care trebuia să-l dea împreună cu satul Marița”²⁹. Catagrafiile de la 1722, 1834, 1840 îl înregistrează tot ca moșnenesc.

Satul *Vaideei*, menționat documentar în anul 1504, cînd Radu cel Mare întărește moșnenilor de aici stăpînirea asupra muntelui Vaideei, este aservit în timpul domniei lui Matei Basarab: „Satele Vaideei și Cîndoi au fost libere și s-au vîndut vecini cu feciorii lor și cu toate părțile lor de moșie cu 400 ughi, bani gata, domnului, care i-au dat mînăstirii”³⁰. (Bistrița n. n.). Această situație socială s-a menținut și în secolele următoare.

Satul *Otești*, menționat ca liber la 1587, este cumpărat în timpul lui Mihai Viteazul, de către Clucerul Radu Buzescu. La 1695, C. Brincoveanu întărește mai multe moșii minăstirii Horezu între care și satul Otești. În catagrafia de la 1840 el este menționat ca aparținînd tot minăstirii Horezu...

Să luăm în considerare alte două sate *Costești* și *Dobriceni*. Astfel, satul Costești era moșnenesc pînă în timpul lui Mihai Viteazul. Acest lucru apare formulat în documentul de la 1604 în care „Radu Șerban v. v., nepotul lui Basarab voevod, întărește minăstirii Bistrița satul Costești dăruit de Mihai Viteazul, care l-a cumpărat de la toți megieșii cu 42000 aspri din leața ostașilor...”³¹ *www.dacoromanica.ro* a, Oprea, Moșoaiei, care

s-au vîndut de bună voie să fie vecini. Blestem. Întărește așezămintul lui Mihai v. v., scutind satul Costești de bir și de toate mincăturile”³¹. Documentul de la 1610 la fel menționează :...„*Cnezii din sat s-au vîndut de bună voie, închinîndu-se vecini*”³² (subl. ns. — I.F.). Starea de aservire s-a menținut și în veacurile următoare.

Satul *Dobriceni* : În anul 1633, „Matei v. v., nepotul lui Basarab, întărește lui Stan Opriș, Chițul, Grozav și altora, cu fiii lor, moșia din satul Dobriceni-Măglași, partea lor cît se va alege de peste tot hotarul și să fie slobozi de către Chisar Rudeanul paharnic, feciorul lui Chircă comis din satul Ruda, pentru că în satul *Dobriceni au fost oamenii proprietari cu moșiile lor, pînă în vremea lui Mihai voevod, la leat 7103*, cînd au luat arvună de la tatăl lui Chisar paharnicul și să-i scoată de la magla de la Ocna cea Mare și să fie vecini. Dobricenii s-au ridicat în divan ; s-au ales 12 martori (....), care au declarat în divan, împreună cu Stanciu hagiul din Stoenști, Lăpădat din Dobriceni și alții, că Chisar i-a ținut vecini numai pentru acea arvună...”³³ (subl. ns. — I.F.).

La 1640, sătenii din Dobriceni „se vînd” cu moșiile lor minăstirii Arnota : „Toți sătenii adevăresc că au fost judeci pe pămîntul lor, cu moșiile lor și s-au vîndut rumâni mănăstirii Arnota cu toată moșia, pentru 400 ughi, deoarece erau datori la haraciu de an cu 300 ughi și 1s mierea de an cu 250 ughi. Am primit în mină 950 ughi...”³⁴. Urmează apoi un lung șir de procese prin care acești săteni urmăreau să se elibereze de rumânie. Astfel, la 8 ianuarie 1715, Șerban Cantacuzino, domnul Țării Românești, întărește minăstirii Arnota stăpînirea peste rumâni din satul Dobriceni, care „ridicîndu-se-au cu piră și cu multă gilceavă asupra sfintei mănăstiri găsind multe pricini, zicînd că au fost rumâni și s-au răscumpărat încă mai denainte vreme din zilele răposatului Constantin voevod Șerban...”³⁵.

La 10 iunie 1722, administrația Olteniei judecă pricina egumenului de la Arnota cu locuitorii din Dobriceni, care au reclamat că sînt rumâniți pe nedrept, și hotărăște să fie stăpîniți ca rumâni ai minăstirii³⁶.

La 15 iunie 1724, administrația Olteniei poruncește vel portarului I. Băleanu să meargă la Dobriceni și Bogdănești, unde rumânii nu permit egumenului de la Arnota să stăpînească „nici moșia cumpărată...”³⁷.

În timpul lui Constantin Nicolae Mavrocordat s-au răscumpărat „numai cu capetele, iar moșiile acestor doao sate au rămas supt stăpînirea sfiinte mănăstiri”³⁸.

Luptele sociale continuă. Astfel, la 15 iulie 1782, egumentul de la Arnota reclamă marelui ban al Craiovei că locuitorii din Dobriceni și Bogdănești „să scoală cu mare împotrivire asupra sfintei mănăstiri și asupra ispravnicilor ce sînt rînduiți la poslușenie de zic că iaște moșia lor și zic că nu vor îngădui odată cu capul lor să stăpînească livezile și pomii mănăstirea, și vor face și moarte”³⁹.

În concluzie, și din perspectivă sociologico-istorică se poate afirma faptul, ilustrat de cazul jud. Vîlcea, că țărănimia liberă a deținut o pondere însemnată în ansamblul clasei noastre țărănești, aservirea avînd loc treptat și neliniar, în decursul mai multor veacuri. De asemenea, lupta țărănimii pentru libertate a constituit, cum se știe, o caracteristică definitorie a istoriei patriei noastre. Totodată, prezența în masă a țaranilor liberi, așa cum am văzut mai sus, dă feudalismului românesc una din trăsăturile sale specifice

1. A se consulta: H. H. Stahl, *Nerej. Un village d'une region archaïque* Bucarest, I.S.S.R., 1939; *idem*, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, București, 3 vol. (1958—1965); Tr. Herseni, *Forme străvechi de cultură poporană românească* Edit. Dacia, Cluj, 1977 etc.
2. Pentru problemele metodologice: I. Filipescu, *Transformări în structura socială a colectivităților rurale din județul Vilcea*, T.U.B., 1985, (rez. tezei de doctorat), *idem*, *Cercetarea sociologică zonală*, în „Știință și tehnică”, nr. 11, 1985, p. 12—13.
3. M. Dufrenne, *Arta*, în: *Interdisciplinaritatea și științele umane*, Edit. politică, București, 1986, p. 408.
4. N. Bălcescu, *Despre starea socială a muncitorilor plugari în Principatele Române în deosebite timpuri*, în „Opere alese”, vol. 1, ESPLA, București, 1960, p. 155. Această idee este reluată și dezvoltată de H. H. Stahl: „Domnia, la începutul constituirii ei, nu deținea întreg teritoriul țării, abia cu încetul reușind să cucerească cîmpia, în spre părțile tătărăști. Procesul social care a putut avea loc în regiunile de munte și podgorie, baza de pornire a formațiunii statale, a fost deci altul decît în regiunile de cîmpie, de mai tîrzie formație. În partea de munte și podgorie se află de altfel masa cea mare a satelor razești și moșnenești, pe cînd, dimpotrivă, în cele de cîmpie domină satele aservite”. (H. H. Stahl, *Teorii și ipoteze privind sociologia orînduirii tributare*, București, 1980, p. 187).
5. I. Donat, *Hotarele Olteniei*, în „Arhivele Olteniei”, XVI, nr. 92—94, 1937, p. 227.
6. P. P. Panaitescu, *Obștea fărânească în Țara Românească și Moldova. Orînduirea feudală*, Edit. Academiei, București, 1964, p. 84.
7. *ibidem*, p. 85.
8. H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. 2, Edit. Academiei, București, 1959, p. 9.
9. *ibidem*, pp. 60—61.
10. *ibidem*, pp. 9—10.
11. H. H. Stahl, *Teorii și ipoteze...*, p. 125.
12. C. C. Giurescu, D. C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri și pînă astăzi*, ed. a II-a, Edit. Albatros, București, 1974, p. 226.
13. C. Giurescu, *Materiale pentru istoria Olteniei supt austrieci*, vol. 2, București, 1944, pp. 304—330
14. H. H. Stahl, *Contribuții...*, vol. 1, 1958, p. 36.
15. H. H. Stahl, *Controverse de istorie socială românească*, Ed. Științifică, București, 1968, p. 893).
16. C. C. Giurescu, *Principatele Române la începuturile secolului al XIX-lea*, București, Ed. Științifică, 1957, p. 66.
17. H. H. Stahl, *Contribuții...*, vol. 1, 1958, p. 37.
18. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 116; vezi și Fl. Constantiniu, *Reacția fărânimii față de legătura lui Mihai Viteazul: o ipoteză*, în „Revista de istorie”, nr. 3, 1986, pp. 249—257.
19. I. Popescu-Cilieni, *Biserici, tirguri și sate din județul Vilcea*, Craiova, 1941, *passim*.
20. A. Sacerdoțeanu, *O chestiune de diplomatie românească: „satul cu tot holarul”*, în „Arhivele Olteniei”, XI, 1940, p. 18.
21. *Catagrafiile Episcopiei Rîmnîcului (1834)*, mss. 379; 380—383; 384—385, Arhivele Statului București.
22. P. Poni, *Statistica razeșilor*, București, 1921.
23. *ibidem*, p. 14.
24. Gh. Iordache, *Unitate și diversitate socio-etnografică*, Edit. Scrisul Românesc, Craiova, 1977, pp. 32—33.
25. C. Alessandrescu, *Dicționar geografic al județului Vilcea*, Tipografia și Fonderia de litere „Th. Basilescu”, București, 1893, p. 20.
26. *Documente priv. istoria României*, B, sec. XIII—XIV, vol. 1, d. 26, p. 42.
27. *ibidem*, B, sec. XVI, vol. 5, d. 352, pp. 336—337.
28. H. H. Stahl, *Contribuții...*, vol. 1, 1958, p. 187.
29. *Tezaur medieval vilcean*, vol. 1, București, 1983, d. 191, p. 80.
30. *ibidem*, d. 381, p. 144.
31. *ibidem*, d. 210, p. 88.
32. *ibidem*, d. 221, p. 91.
33. *ibidem*, d. 334, p. 130.
34. *ibidem*, d. 410, p. 153.
35. *Documente priv. relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. 1: *Țara Românească*, Edit. Academiei, București, 1960, d. 82, p. 272—273.
36. *ibidem*, d. 109, p. 298.
37. *ibidem*, d. 127, p. 313.
38. *ibidem*, d. 316, p. 480.
39. *ibidem*, d. 353, p. 51

CARACTÉRISTIQUES DES ANCIENNES STRUCTURES SOCIALES. UN APPROCHE SOCIO-HISTORIQUE (UNE ÉTUDE DE CAS)

Résumé

Parmi les faits caractéristiques de l'histoire des Roumains qu'on peut encadrer dans la formule braudelienne de la „longue durée” se trouvent „les communautés villageoises des anciens paysans libres”, existantes dans les zones de collines et de montagnes en proportions de masse.

À partir des résultats obtenus par une série d'auteurs dans l'investigation de ce problème (N. Bălcescu, H. H. Stahl, I. Donat, P. P. Panaitescu) et en s'appuyant sur des données statistiques, l'étude veut saisir une série de traits caractéristiques des anciennes structures sociales rurales du département de Vilcea, considéré comme représentatif pour les anciens villages des zones de collines et de montagnes de la Valachie.

DIN NOU PE URMELE VECHILOR TRATATE ALE MOLDOVEI ȘI ȚĂRII ROMÂNEȘTI CU POARTA OTOMANĂ

MIHAI MAXIM

Lipsa pieselor originale poate constitui o dovadă a inexistenței acestor acte? Se știe că pînă la această oră arhivele n-au dat încă la iveală nici un text original al vechilor tratate și înțelegeri încheiate de domnii moldo-munteni cu Poarta otomană în evul mediu (s-au păstrat astfel de acte doar pentru principii Transilvaniei)¹, sub forma islamică a unor acte de privilegii, emise unilateral de suveranii otomani și numite, de regulă, *'ahdnāme* (sau, în pronunție turcească modernă, *ahidname*).

Cum se explică această situație ?

Deosebirea dintre soarta actelor acordate principilor Transilvaniei și aceea a celor emise pentru domnii moldo-munteni se explică, în primul rînd, prin aceea că tocmai de la mijlocul secolului al XVI-lea, cînd Transilvania a intrat sub suzeranitate otomană (1541), practica acordării de *ahidname*-le („cărți de jurămînt”) pentru domnii Moldovei și Țării Românești a intrat treptat în desuetudine, vechile „tractaturi” fiind înglobate în noi acte — *berat*-e („diplome”) și *hatt-i şerif*-uri („scrieri ilustre”, autografe, ale sultanilor) —, mai potrivite cu noile realități istorice, cu noua etapă survenită în raporturile dintre cele două principate românești extracarpătice și Poarta otomană². Or, pentru perioada anterioară mijlocului secolului al XVI-lea, situația documentelor otomane se prezintă radical diferită de aceea posterioară momentului amintit, cînd se organizează marile colecții de condici ale Porții și în primul rînd *Mühimme Defterleri* (Condicele afacerilor importante), în care se conservă, sub formă de concepte, dar mai ales de copii oficiale, un număr important de documente. Iată de ce documentația noastră pentru primul secol și jumătate de relații româno-otomane este, în ce privește sursele otomane de arhivă, foarte precară. Pe de altă parte, pentru relațiile Țării Românești cu statul otoman pînă la 1402 lipsa documentelor otomane se poate explica prin faptul că arhiva statului otoman, existentă la acea dată la Bursa, a fost distrusă după bătălia de la Ankara de către nepotul lui Timur Lenk, Mirza Mehmed, care, în fruntea unui corp de oaste de 30 000 de oameni, a jefuit și ars cumplit capitala otomană³, unde abia au mai rămas în picioare cîteva case dintr-un oraș alcătuit în majoritate din locuințe de lemn. În urmărirea emirului Süleyman, fiul lui Bayezid, oastea timuridă a atacat, de asemenea, palatul sultanal, de unde prințul otoman abia a reușit să se salveze împreună cu vistieria și frații săi. Reședința sultanală, crunt jefuită, a fost dată pradă flăcărilor, cu acest prilej fiind distrusă și arhiva statului otoman⁴.

După aceea, între 1402 și 1453, documentele de stat otomane au fost păstrate în palatul de la Edirne, dar, după mutarea capitalei, în

1453, la Istanbul, ele au rămas pe loc, iar odată cu arderea palatului, au pierit în flăcări și aceste documente⁵, ultimele rămășițe dispărând la 1878, cu ocazia invaziei rusești⁶. În consecință, ne-au mai rămas documente de stat otomane abia după cucerirea Constantinopolului, unde noua reședință imperială de la Topkapı s-a construit treptat în intervalul 1455—1464⁷. Aceasta înseamnă că și primul *ahidname* acordat Moldovei lui Petru Aron, între 4 octombrie 1455 și 9 iunie 1456, la fel ca și *ahidname*-ul emis pentru Ștefan cel Mare la începutul domniei acestuia⁸, se vor fi păstrat în condiții precare, rătăcindu-se sau dispărând ulterior. Lucrul poate fi considerat valabil și pentru originalele (conceptele) „capitulațiilor” Țării Românești cu Poarta din prima jumătate a secolului al XV-lea pînă la 1462, inclusiv⁹.

E imposibil de verificat veridicitatea celor declarate de Poartă la 1779, cu prilejul semnării convenției de la Aynalı Kavak cu Rusia, în sensul că „ea nu are în arhivele sale nici un privilegiu acordat Moldovei în timpul sultanului Mehmed IV” (1649—1687)¹⁰, într-o vreme în care arhivele Porții erau departe de a fi puse în ordine. Dealtfel, pînă la Atatürk, care avea o concepție radical diferită despre rolul arhivelor în viața unei națiuni, lipsa de grijă pentru păstrarea documentelor, manifestată de vechile autorități otomane, a mers atît de departe, încît în timpul primului război mondial mai multe vagoane de documente de arhivă au fost vindute aliaților bulgari ca simplă „hirtie nefolositoare” („wastepaper”)¹¹.

Cînd discutăm despre dispariția atitor documente otomane trebuie să avem în vedere și numeroasele incendii, care au avut loc în Istanbulul imperial și care, fie și parțial, au afectat și soarta arhivelor de stat. Astfel de incendii au avut loc în 1754, 1788, 1808, 1838 și 1878, făcînd să ardă reședința oficială a marelui vizir, cunoscută de europeni sub numele de Sublima Poartă (în turcește : *Bab-ı Ali*), sediu care, dealtfel, s-a tot mutat după 1654 dintr-un palat în altul, din cauza acestor dese incendii¹². Cunoaștem, bumoară, că incendiul din 14/15 noiembrie 1808 de la Sublima Poartă, cînd au fost distruse circa 5 000 de case, în majoritate de lemn, a făcut să piară în flăcări numeroase documente de la sediul marelui vizirat¹³.

Se pare că nici arhivele altor state nu se găseau într-o stare cu mult mai bună decît cele otomane. Pe la 1597, în instrucțiunile date lui Stanislaw Golski, mare sol polon la Poartă, se spunea : „Intr-adevăr, sînt la noi și scrisori despre aceasta (faptul că Moldova s-a aflat odinioară „sub suzeranitatea și puterea regilor poloni” — M. M.) și *un dulap plin de vechi privilegii*, cu omagiul țării Moldovei” (subl. ns. — M.M.)¹⁴. Ce s-a ales din acel dulap, un adevărat tezaur pentru istoria Moldovei ? Un important document din 1610, care confirmă alegerea regelui polon la tronul Rusiei a dispărut pînă în 1634, cînd deputații ruși îl cereau îndărăt, pierdere întimplată „ca urmare a dezordinei care domnea în arhivele Coroanei”, după cum se exprimă distinși istorici poloni contemporani¹⁵.

Nu e de mirare, deci, că și documentele trimise de Poartă domnilor noștri — de fapt, acestea erau adevăratele piese originale — au cunoscut aceeași soartă vitregă. Am sugerat în altă parte unele explicații ale acestui destin atît de crud al acestor veritabile *documente de stat*, doveditoare ale drepturilor și privilegiilor autonome ale țărilor noastre¹⁶, și nu revenim aici asupra lor. Un lucru pare însă limpede : pe vremea redactării

Istoriei Imperiului otoman și a Descrierii Moldovei, deci la începutul secolului al XVII-lea, Dimitrie Cantemir știa că pînă la 1686 existaseră și se păstrasera în arhivele publice ale Moldovei” (în scrinīs publicīs Moldaviae) vechile „tocmeli cu Poarta”, „diplome”, „hrisoave împărătești” și „trac-tate”, care garantau statutul autonom al Moldovei față de Poartă, aceste acte fiind arse sau duse în Polonia în 1686 cu prilejul expediției lui Sobieski¹⁷. În aceeași vreme și Nicolae Mavrocordat, în apărarea vechilor drepturi ale Țării Moldovei, făcea apel la „adeverințele ce au dat acei trecuți împărați raelilor” și pe care „le știa de la răposatul Exaporitul, părintele său”¹⁸.

Așadar, faptul că „vechile privilegii ale țării” (formulare dintr-un document din 1674) dispăruseră între timp din arhive nu înseamnă că ele nici nu existaseră, tot așa cum dispariția completă a *catastihurilor* Țigurilor moldovenești din secolele XV – XVII ori pierderea mai multor volume din *Condica sfîntă* a Mitropoliei Moldovei din secolele XV – XVII și prima jumătate a secolului XVIII nu ne dau nici un temei să contestăm existența unor asemenea acte, atestată cu deplină certitudine¹⁹. Cu alte cuvinte, așa cum observa recent Ștefan Gorovei, „este și o chestiune de logică: existența unui document – indiferent dacă el s-a mai păstrat ori nu – trebuie acceptată, atunci cînd alte documente depun mărturie în acest sens”²⁰ (subl. ns. – M. M.). De fapt, cînd e vorba de acte interne, nimeni nu se gîndește să le conteste existența, dovedită de alte mărturii istorice, dar lucrurile se schimbă cînd e vorba de acte cu caracter internațional și de importanța vechilor tratate cu Poarta, care fixau statutul politico-juridic de autonomie față de Poartă al principatelor românești extracarpătice.

Este foarte important de notat că după Küçük Kaynarca (1774) marile puteri și însăși Poarta au recunoscut treptat valabilitatea de fond chiar a „tractaturilor” alcătuite (reconstituite) de patrioții români, pare-se de prințul Mihail Cantacuzino, cu prilejul tratativelor de pace care au urmat războiului ruso-otoman din 1768–1774, *deși la 1779, ca și la 1858, se știa că Principatele Române nu mai posedă în arhivele lor nici o piesă din tratatele autentice (ahidname) de odinioară*²¹. *Însuși acest fapt arată că de adînc înrădăcinată era în cercurile politico-diplomatice europene conștiința existenței unor vechi tratate ale Moldovei și Țării Românești cu Poarta*. De aceea, e semnificativ că chestiunea autenticității „tractaturilor” prezentate de români a preocupat mai puțin marile puteri, interesele mai ales de fondul problemei – restabilirea autonomiei românești, prin restrîngerea drepturilor abuzive ale Porții –, decît de forma în sine a actelor doveditoare. „Nu e vorba – declara prințul N. V. Repnin, care în numele Rusiei finalizase tratativele de la Küçük Kaynarca și semnase convenția aplicativă de la Aynalı Kavak din 1779 – de a cerceta dacă privilegiile lui Mehmed IV se găsesc sau nu în Arhivele Porții, ci problema constă în a trata pe locuitorii Moldovei și Țării Românești conform cu acel timp, în privința plății tributului și a libertăților lor”²². Or, întrucît „capitulațiile” prezentate de boieri nu cuprindeau nimic în contradicție cu actele oficiale de pînă atunci ale Porții înseși²³, aceasta a sfîrșit prin a recunoaște valabilitatea de fond a acestor texte, acceptînd în articolul 5 al tratatului de la Adrianopol (1829) că principatele Moldovei și Țării Românești au intrat sub suzeranitatea otomană, „în urma unei capitulații”²⁴. Era un mare pas înainte în lupta românilor pentru redobîndirea

unor drepturi micșorate sau încălțate treptat de Imperiul otoman, dar formal nicicind anulate.

„Mai tîrziu, cu prilejul lucrărilor de la București ale „Comisiei europene pentru reorganizarea Moldovei și Țării Românești” (1857—1858), care a pregătit documentele necesare Conferinței de la Paris din mai—august 1858, reprezentanții Rusiei, Basily, și Prusiei, Richthofen, au declarat, potrivit protocolului ședinței din 11 ianuarie 1858 (30 decembrie 1857) : „Capitulațiile sînt citate în Divanuri ca sursă istorică a dreptului politic reciproc al țării și al Sublimei Porți. Nu intră deloc în atribuțiile Comisiei să examineze acest punct, nici să constate autenticitatea textului acestor documente, a căror existență este atestată în chip suficient de tratatele încheiate de Poartă în timpurile moderne și de un mare număr de hațiserifuri.

(...) Dealtfel, știm că este de notorietate publică faptul că vicisitudinile crizelor politice, pe care țara le-a traversat de-a lungul secolelor, au făcut să dispară toate vechile documente”²⁵ (subl. ns. — M. M.). Totuși, Conferința de la Paris a celor 7 puteri garante a adoptat textul unei Convenții, *semnat și de reprezentantul Porții*, care recunoștea „privilegiile și imunitățile” Principatelor față de Poartă „în temeiul capitulațiilor”²⁶.

Se știe că Marx, care a republicat textele „capitulațiilor” din ultimul sfert al secolului al XVIII-lea și le-a comentat în mai multe rînduri²⁷, a folosit aceste texte ca argument istoric și teoria suveranității din dreptul public european²⁸ ca argument juridic, pentru a dovedi că pămîntul Principatelor nu putea constitui obiect de tranzacție între marile puteri, de vreme ce „Turcia nu putea ceda ceea ce nu-i aparținea, pentru că Poarta otomană n-a fost niciodată suverană asupra țărilor române. Poarta însăși recunoscuse acest lucru cînd, la Karlowitz, presată de poloni să le cedeze Moldo-Valahia, ea răspunse că nu are dreptul de a face vreo cesiune teritorială, deoarece capitulațiile nu-i confereau decît un drept de suzeranitate”²⁹. De asemenea, recunoașterea „capitulațiilor” — indiferent de forma lor — de către guvernul rus, care urmărise anexarea acestor Principate³⁰, era pentru Marx un lucru mai important chiar decît recunoașterea acestor acte de către Imperiul otoman, slăbit acum, la mijlocul secolului al XIX-lea : vechile „capitulații”, scrie Marx, au fost „recunoscute ca fiind valide și în vigoare de guvernul rus, de Poartă și de locuitorii principatelor”³¹.

Așadar, *însuși succesul „tractaturilor” din ultimul sfert al secolului al XVIII-lea constituie o dovadă indirectă a existenței vechilor, adevăratelor „capitulații”*, căci acest succes, facilitat, desigur, și de rîvna propagandistică a patrioților români, n-ar fi fost posibil dacă în sferile diplomatiei europene³², ori în anumite cercuri ale opiniei publice internaționale, n-ar fi dăinuit conștiința existenței unor vechi tratate dintre Țările Române și Imperiul otoman. Vom urmări, de aceea, ceva mai departe unele mărturii privind prezența acestei conștiințe.

Să amintim, înainte de aceasta, încă un argument indirect în favoarea existenței vechilor tratate cu Poarta : *însăși realitatea vie de pe teren*, așa cum a sugerat Edgar Quinet în secolul trecut : „În ceea ce privește Poarta, admit pentru o clipă, ceea ce este un neadevăr, că toate tratatele cunoscute prin care Moldo-Valahia și-a păstrat autonomia și suveranitatea s-ar fi pierdut. Susțin că există un fapt mai puternic, mai vizibil decît tratatele și care nu lasă loc nici unei ambiguități (...) Luați în considerație, în forma lui imuabilă, dreptul musulman ; el va răspunde fără oco-

dişuri. Peste tot unde musulmanii au făcut o cucerire, au făcut-o în numele lui Allah; au alipit pământul supus pământului musulman, declarându-l în stăpînirea Dumnezeuului din *Coran*. Iată de ce prinul semn de proprietate sau numai de posesiune a fost totdeauna construcţia moscheii, semn evident pentru toate privirile că pământul cucerit a devenit pământul lui Allah. Aşa se face că peste tot unde musulmanii au pus stăpînire pe un teritoriu, pe un regat, au început prin a aduce cinstire pentru victoria lor Dumnezeuului lui Mahomed, iar acest mare act de proprietate a fost însemnat pe pământ prin ctitoriile lor sacre, dovadă Spania, Atica, Morcea, Arhipelagul, Bizanţul, Asia Mică, Serbia, Bulgaria (Albania, Ungaria—M.M.). Nu există cucerire musulmană fără semnul acesta.

Or, nimic asemănător nu se găseşte în principate. Printr-o excepţie, care sare în ochi, extraordinară, musulmanii, de cum au pătruns în ţară, şi-au interzis dreptul de a clădi fie şi o singură moscheie. De la începuturi şi pînă în zilele noastre s-au ținut de cuvînt. Ce demonstraţie mai sigură că pământul românesc nu este şi nici n-a fost vreodată pământ musulman, că nu a fost însemnat cu pecetea cuceririi, că autonomia şi suveranitatea i-au fost respectate? (...) Pământul românesc rămînînd pământ creştin, urmarea juridică era că nici un musulman nu putea să fie proprietar pe cuprinsul lui, să posede un ogor, o casă sau măcar să locuiască pe el. (...)

Provinciile Dunărene nu aparţin aşadar islamului; de unde rezultă tot atît de limpede că islamul nu are nici un drept să cedeze, să înstrăineze sau să dea vreo parte din el. Cum de mahomedanismul a putut ceda Bucovina—Austriei şi Basarabia — Rusiei?" (subl. ns.—M. M.)³³.

Aceste cuvinte, parcă tăiate în piatră, aproape nu mai au nevoie de comentarii. Ele ne pun în mod firesc întrebarea: dacă nici măcar o singură moscheie nu s-a construit pe pământul Principatelor timp de secole, cum se poate să nu fi existat iniţial tratate, care să reglementeze acest statut aparte, *de ahd*, al acestor ţări, aşa cum s-a mai întimplat, bunăoară, cu Ragusa?

Mărturia surselor otomane. Deşi, prin conţinutul lor, *ahidname*-le ele erau acte bilaterale, contractuale, cu drepturi şi obligaţii reciproce, ca formă, însă, ele erau acte unilaterale de privilegii, emise de cancelaria otomană, în numele sultanului, aşadar *acte otomane*. De aceea, în căutarea vechilor noastre tratate cu Poarta, pista cea mai sigură o constituie documentaţia otomană, care în acelaşi timp este şi cea mai promiţătoare, dată fiind bogăţia materialului arhivistic păstrat, în comparaţie cu cel românesc. O trecere în revistă a *documentelor emise de cancelaria otomană*, publicate pînă la această oră, scoate în evidenţă un număr de 11 piese care confirmă în mod indubitabil existenţa vechilor *ahidname*-le ale Moldovei şi Țării Româneşti. Dintre acestea, cea mai veche şi, poate, cea mai importantă este copia *ahidname*-ului reînnoit lui Ştefan cel Mare de către Mehmed al II-lea³⁴ la o dată neconsemnată în document, dar care se plasează cu siguranţă între a doua jumătate a anului 1479, cînd solii lui Ştefan cel Mare se aflau la curtea otomană,³⁵ şi 3 mai 1481, cînd moare sultanul emitent. Reluarea examenului acestui *ahidname*, copiat într-un codice miscelaneu la 896 H/14 nov. 1490—3 nov. 1491³⁶, al „adeverinţei” date de Vistieria otomană în timpul lui Neagoe Basarab (1512—1521), poate în 1515³⁷, privind evoluţia haraciului Moldovei şi Țării Româneşti pînă la acea dată, precum şi al informaţiilor de sorginte românească din intervalul 1479—1481³⁸, coroborate cu practica financiară şi diplomatică

otomană, ne-a dus la concluzia — cu titlu de ipoteză — că intervalul emiterii actului poate fi restrâns între 13 martie 1480, când începea anul Hegirei 885, în care s-a făcut majorarea (dublarea) haraciului Moldovei la 6 000 de galbeni, și mai 1480, când Ștefan comunica regelui Cazimir că sultanul îi ceruse — deci în urma încheierii păcii — să redeschidă drumul spre Polonia³⁹. Indiferent de datarea finală la care se va ajunge (problema rămîne în continuare deschisă, în urma aducerii în discuție, în ultima vreme, a noi elemente⁴⁰), un lucru e sigur: compararea acestui act cu *ahidname*-lele acordate în epocă Veneției, cu *ahidname*-ul dat de Bayezid II lui Matei Corvin în 1483, precum și cu alte *ahidname*-le, inclusiv pentru Transilvania, a căror existență n-o neagă nimeni⁴¹, dovedește neîndoielnic că avem de-a face cu un caz tipic de „capitulație” reinnoită, fapt consemnat chiar în document: „reinnoirea legămîntului (*tecdid-i 'ahd*)”, ceea ce presupune și existența altui *ahidname* anterior, pentru același domnitor. Emitentul însuși precizează, de altfel: „Și l-am învrednicit (pe domnitor) cu acest *ahidname*”. Se știe că acest gen de documente poate fi ușor recunoscut prin formula „să fii prieten prietenilor și dușman dușmanilor (noștri)” (*dosta dost ve düşmana düşman olub*), care exprimă obligativitatea beneficiarului de a duce o politică externă concertată cu a emitentului, dar și obligația acestuia de a-l ocroti pe „protejat” (aceste acte erau din categoria „tratateelor de protecție tributară” — *ahd ad-dhimma*). În fine, neagresiunea și neamestecul statului musulman în treburile interne ale țării nemusulmane, beneficiară de *ahd*, erau și ele solemn garantate, în schimbul plății unui tribut de către aceasta din urmă. Or, toate aceste elemente, tipice *ahidname*-lelor, le regăsim în documentul analizat și se încadrează perfect în tot ceea ce știm despre *ahidname*-le și regimul de *ahd* existent în teoria și practica juridică musulmană de-a lungul secolelor. Dacă nu s-ar fi descoperit decît acest *ahidname* — fie și în copie (dar o copie autentică, cum dovedește notița Vistieriei) — și încă am fi avut o dovadă suficientă spre a vorbi de existența vechilor tratate ale țării noastre cu Poarta.

Dar iată că un alt act oficial, de data aceasta original, — un raport al kadiului de Aydos, Mustafa, trimis în 1486 să reglementeze hotarul dintre Moldova și Imperiul otoman în urma anexării Chiliei și Cetății Albe la stăpînirile otomane în 1484 — precizează din nou, negru pe alb, vorbind de același voievod „Ștefan (*Istefan*)” cel Mare⁴²: „Acesta a arătat *ahidname*-lele sale (*ahidnamelerin gösterüb*)”⁴³. Faptul că aceste *ahidname*-le au fost arătate într-o chestiune de hotar și împrejurarea că tot Ștefan cel Mare (*Koca Istefan*) încheiase cu Bayezid II o „carte de frontieră” (*sınurname*), care se păstra în cetatea Chiliei⁴⁴, dovedesc că una din funcțiile de bază ale acestor acte consta în garantarea integrității hotarelor țării, la fel cum ne-o arată și cazul *ahidname*-lelor Transilvaniei⁴⁵.

O altă scrisoare oficială, trimisă de un anume Mehmed, posibil san-geacbeiu de Nicopol, marelui vizir, în ajunul morții lui Neagoe Basarab, domnul Țării Românești (1512—1521), conține recomandarea privitoare la acesta din urmă: „pentru liniștirea hatîrului său să i se trimită și acel *ahidname*, despre care se poruncise”⁴⁶. Avînd în vedere că domnul era suferind, deci își simțea sfîrșitul aproape, iar fiul său, Theodosie, „mic”, cuși se preciza chiar în documentul nostru, e de presupus că *ahidname*-ul, solîcitat de domn și aprobat de sultan, avea menirea să recunoască succesiunea la tron pentru nevîrstnicul Theodosie. Această nouă funcție a *ahidname*-lelor moldo-munteșene, a căror existență și în cazul *ahidname*-lelor

Transilvaniei⁴⁷, reia în fond, practica întilnită, pină în 1517, la califii abbasizi de la Bagdad și Cairo, care, în calitatea lor de conducători ai Comunității musulmane (*Umma*) — calitate preluată de padișahii otomani — emiteau *ahidname*-le pentru sultanii selgiuchizi și mamelubi la preluarea tronului (după cum aceștia, la rîndul lor, acordau un *ahidname* prințului moștenitor)⁴⁸.

Astfel, treptat, pe măsura preluării de către otomani a practicilor arabo-musulmane după 1517 și a schimbării raporturilor de forță între Țările Române și Imperiul otoman, în favoarea acestuia din urmă, *ahidname*-le acordate domnilor Moldovei și Țării Românești capătă tot mai mult caracterul de *berat* („diplomă de investire în funcție”) și *hatt-i şerif* sau „*hatt-ı hümayûn* („rescript imperial”).

Foarte semnificativ din acest punct de vedere este faptul că ambii termeni — de *ahidname* și de *berat* — se întilnesc, chiar fără prepoziția copulativă „și” (*ve*), într-un alt act oficial otoman⁴⁹ privind pe Mihai Viteazul și care confirmă că marelui domn i s-a acordat un *ahidname* în 1599 înainte de plecarea în Transilvania, document numit, însă, de cronicarul Selânikî *hatt-ı hümayûn*⁵⁰. Dimpotrivă, termenul de *ahidname* se mai întilnește în epoca Movileștilor, în alte două acte oficiale otomane — e vorba de rapoarte rezumative ale marelui vizir către sultan — de la începutul secolului al XVII-lea, în timpul⁵¹ și după moartea lui Ieremia Movilă⁵². Cel dintii dintre aceste documente consemnează cererea domnului Țării Românești de a i se acorda și lui *ahidname*, „deoarece domnul Moldovei are la mînă *ahidname* (*lâkin Boğdan voyvodasının elinde ahidname olub*)”, ceea ce — indiferent de faptul că e posibil să nu fie vorba de Ieremia și de Simion Movilă, ci de alți domni⁵³ — pune iarăși în lumină, în mod indubitabil, existența vechilor *ahidname*-le ale Moldovei și Țării Românești. Al doilea act privește acordarea domniei Moldovei pentru Constantin, fiul lui Ieremia, „potrivit *ahidname*-lei (*ahidname mücebince*)”.

Este extrem de important că această transformare treptată a „*ahidname*-lelor în *berat*-e și *hatt-i şerif*-uri (*hatt-ı hümayûn*-uri) poate fi surprinsă pe viu, în cazul înglobării formulclor și elementelor din *ahidname*-le în noile acte, furnizîndu-ne astfel o nouă dovadă că vechile tratate au existat. Bunăoară, beratele date lui Mihnea Turcitul, domnul Țării Românești, în 1577⁵⁴ și 1585⁵⁵, conțin formula *dosta dost ve düşmana düşmanı olub*, menționează faptul că Mihnea este fiu de domn, deci are drept la domnie, potrivit obiceiului țării, și — în schimbul obligației de a plăti haraciul și peșcheșurile cuvenite — actul garantează solemn și răspicat neamestecul otoman în treburile interne ale țării.

Pentru a face să dispară orice urmă de îndoială privind existența vechilor *ahidname*-le ale Moldovei și Țării Românești și continuitatea lor funcțională ca acte garante ale autonomiei de stat, autoconducerii și integrității hotarelor acestor principate, să ne fie permis să punem cap la cap extrase esențiale din cîteva texte: *ahd*-ul acordat nadjranienilor în 632 și considerat „prima schiță a statutului de protecție” sau modelul — obligatoriu — al „tratatelor de protecție tributară (*ahd ad-dhimma*)”⁵⁶, *ahidname*-ul acordat lui Ștefan cel Mare, probabil în primăvara lui 1480, *berat*-ul dat lui Mihnea în 1585 (aproape identic cu cel din 1577) și un *ahidname* dat lui Gabriel Bethlen, principele Transilvaniei, la 1 iulie 1614.

Ahd-ul din 632 garanta nadjranienilor faptul că: „protecția (*dhimma*) lui Allah și garanția profetului Muhammad, trimisul lui Dumnezeu, se întind asupra Nadjranului și împrejurimilor sale, asupra bunurilor lor

(ale nadjranienilor — M. M.), asupra familiilor lor, asupra lăcașurilor sfinte și asupra a tot ceea ce, cu mic cu mare, se află în posesia lor. Nici un episcop nu va fi schimbat de la locul lui, nici un călugăr de la mănăstirea sa și nici un preot de la parohia sa. Nici o umilință nu va cădea asupra lor și nici sînge de răzbunare (pentru fapte) anterioare supunerii (nu va curge). Ei nu vor fi constrînși, nici supuși la dijme. Nici o turmă (musulmană) nu va călea pe pămînturile lor...”⁵⁷.

Ahidname-ul dat lui Ștefan cel Mare glăsuia solemn : „nici el (domnitorul — M. M.), nici avutul său și nici țara sa nu vor fi atacate de mine, nici de sangeacbeii și nici de ceilalți supuși ai mei”⁵⁸.

Berat-ul (numit și *nişan-ı hümayûn*, un alt semn de recunoaștere a „capitulațiilor”), dat lui Mihnea Turcitul la 1585, garanta : „Și nimeni dintre marii mei viziri, nici dintre beilerbei sau bei și nici dintre slujitorii Porții mele a fericirii sau din rîndul altora să nu se atingă niciodată și prin nimic (*asla ve kaliyyen*) nici de Țara Românească, nici de beii săi, nici de logofeții săi, nici de boierii săi, nici de cnezii săi, nici de raiaua sa, nici de fiii și fiicele sale”⁵⁹.

Ahidname-ul din 1 iulie 1614 către principele Transilvaniei conținea următoarele clauze :

„Odată cu moartea principelui din Ardeal, sau datorită unei alte situații, dacă va fi nevoie ca principele să fie reînnoit, atunci, potrivit mîltului firman, va fi numit de către sultanat unul dintre cei mai mari dintre transilvăneni, care va fi dorit și acceptat de către toți beii Transilvaniei și de către notabilii celor trei neamuri. Nu se va da crăia fără consimțămîntul notabililor și al raialei, dacă o vor solicita cei ce nu au dreptul, precum nici celor care vor încerca să ia puterea prin uzurpare. Atîta timp cît principele, emiri și notabilii, precum și raiaua vor arăta ascultare, beii care sînt în vecinătate, precum și ostașii din împrejurimi, nu vor ataca nici unul din hotarele Țării Ardealului. Prizonierii vor fi înajoiți dacă vor fi găsiți nevinovați (...). Ca și mai înainte, Ardealul să și trimită în mod sigur haraciul (...) și, atunci cînd se va ivi dușmanul, să ajute, după cum va fi nevoie, la înlăturarea lui (...). Să nu fie atacate și căleate hotarele Transilvaniei...”⁶⁰ (subl. ns.—M. M.).

Metodologic, nu trebuie, însă, să rămînem numai la a-emenea texte. Pentru a reconstitui conținutul vechilor tratate ale Moldovei și Țării Românești trebuie, de asemenea, să recurgem la *ahidname*-lele acordate altor state tributare, ca Ragusa (unde, firește, prevederile comerciale sînt cele mai numeroase și mai detaliate)⁶¹, la alte informații (otomane, românești, europene), de care va fi vorba mai departe, la tratatele sau proiectele de tratate pe care le realizau domnii moldo-munteni cu monarhiile marilor puteri creștine și în care se pleca de la condițiile deja cîștigate în raporturile cu otomanii⁶².

Procedînd în acest chip, ajungem la tabloul următoarelor condiții de bază sau „articole” (lat. *capitula*), prevăzute în vechile tratate moldo-muntenes cu Poarta :

1. păstrarea domniei de rit creștin, după alegerea prealabilă a candidatului „de către țară”, din sinul unei familii autohtone cu drepturi la tron, și confirmarea lui de către padișah ;

2. conservarea deplină a „drepturilor și libertăților” țării, a „legilor și credinței”, „după datina cea veche”, pe scurt autoguvernarea și autoadministrarea, fără nici un amestec otoman ;

3. plata haraciului și a peșcheșurilor către sultan și marii săi dregători ;

4. domnul să fie „prieten prietenilor și dușman dușmanilor” (*dosta dost ve dūşmana dūşman olub*) pađişahului, adică să ducă o politică externă concertată cu cea a Porții și să furnizeze informații și detașamente auxiliare la caz de nevoie; la rîndul său, Poarta era obligată să „apere”, și să „protejeze” țara de orice agresiune externă;

5. schimbul reciproc de negustori, fugari și prizonieri.

Or, în esență, acesta și este statutul de ahd, adică statutul rezervat în dreptul islamic, în interpretarea lui Al-Mawardi și a altor mari juriști musulmani, statelor tributare cuprinse în categoria *dar al-ahd*, distinctă atît de *dar-al-Islam*, cît și de *dar-al-harb* („Casa războiului”, a inamiciilor Islamului).

Acest statut a continuat pentru Moldova și Țara Rmânească nu numai în secolul al XVII-lea, ci și în cel următor, „fanariot”^{62 bis}, deși atunci i s-au adus grave atingeri. Continuitatea acestui statut este relevată de un document otoman din 1679 privitor la portul Galați, în care se interziceau acte contrare legii și împotriva *ahidnâme*-ului împărațesc (*hilâf-kânun ve mugâyir-i ahidnâme-i hümâyûn*)⁶³, precum și de două *fetvâ*-le (*responsa* ale șeyh-ül-Islam-ului otoman) din 1714 și 1717 privind Țara Românească⁶⁴. Ultimele două piese, pe care le-am comentat în altă parte⁶⁵, conțin justificarea, din punct de vedere al dreptului musulman, a executării lui Constantin Brîncoveanu (1714) și a întreprinderii unei expediții de pedepsire împotriva unor ghiauri (*kefere*) rebeli din Oltenia (1717), întrucît au încălcat statutul de *ahd*, ce decurgea din faptul că Brîncoveanu fusese „dimpună în alianță și în înțelegere și avea legămînt cu sultanul (*taraf-ı saltanat ile icmâ' ve ittifak ve ahd ve misak üzere ikên*)”, iar răsculații din Oltenia, dependenți de principatul Țării Românești „ai cărui locuitori ghiauri au pact cu musulmanii (*keferesi ehl-i islam ile muahidin olan*)”, aliindu-se cu dușmanii Porții, prin aceasta „au stricat legămîntul (*nakz-i ahd*)”; ca atare, ieșind din *dar al-ahd*, rebelii puteau fi făcuți robi. Nu importă aici faptul că la începutul secolului al XVII-lea domnul Țării Românești mai primea încă un document formal numit *ahidname*, ori numai un *berat*. Ceea ce ne interesează în cazul de față este că tradiția *ahidname*-lelor era încă atît de puternică, încît în limbajul juridic otoman se folosea în continuare terminologia clasică. E un nou argument în sprijinul afirmației că Moldova și Țara Românească au avut, și ele, vechi tratate cu Poarta, de tipul *ahidname*.

Și izvoarele narrative otomane confirmă existența acestor acte, deși, în genere, atitudinea lor grandomană le determină să evite termenul de *ahidname*, preferîndu-le pe cele de *hatt-ı şerif* și *berat*. Amintim, totuși, mărturiile lui Mehmed Neşri, Idris Bitlisi, Ibn-i Kemal, Ibrahim Peçevi, Mustafa Celalzade, Mustafa Selâniki ș.a.⁶⁶. Foarte semnificativ pentru faptul că, în realitate, acești cronicari erau obișnuiți cu practica acordării de *ahidname*-le către domnii români, este cazul lui Idris Bitlisi (m. 1520) : în opera sa *Hest behişt* (Cele 7 raiuri), autorul amintește nu mai puțin de nouă ori de asemenea acte, atunci cînd se referă la români⁶⁷. Dincolo de faptul că în unele cazuri e vorba de exagerări⁶⁸, important pentru noi este că autorul, apropiat de Bayezid II și Selim I, considera drept firești asemenea afirmații. Existența vechilor „capitulații” poate fi, deci, argumentată și prin această mentalitate.

¹ Mărturii românești și străine (europene). Soarta vitregă a vechilor noastre arhive a făcut ca și mărturiile românești directe despre tratatele

Moldovei și Țării Românești cu Poarta să ajungă pînă la noi în mod cu totul fragmentar și mai ales din arhive străine, fiind de aceea nevoiți să recurgem mai mult la izvoare narative.

Cea dintîi știre românească autentică despre „capitulații” a ajuns pînă la noi din relatarea unei solii moldovene, condusă de hatmanul Vartic, trimisă de Petru Rareș în Polonia în 1542, relatare descoperită de curînd în această țară. Aflăm din această relatare că Rareș a transmis prin solul său regelui polon că sultanul a încălcat „tratatul și înțelegerile încheiate de înaintașii săi cu moldovenii”, referirea făcîndu-se, în context, la Ștefan cel Mare”⁶⁹. Așadar, — și se putea să fie altfel? — urmașii marelui domn aveau știre de tratatele încheiate de el cu Poarta și de caracterul contractual al acestora. Avem toate motivele să bănuim că fiul marelui Ștefan avea chiar la îndemînă aceste prețioase documente ale părintelui său, ale țării. Mai tîrziu, la începutul secolului al XVII-lea, domnul Moldovei, Alexandru Movilă, amintea omologului său muntean de „convențiile acordate de sultan atunci cînd moldovenii i se supuseră, în virtutea cărora nimeni care nu e pămîntean nu poate fi domn al Moldovei”⁷⁰.

Alte mărturii domnești directe, deci cele mai autorizate, ne vin de la D. Cantemir și N. Mavrocordat, pe care i-am mai amintit la începutul acestui studiu.

Mărturii indirecte despre existența „capitulațiilor” găsim, cum am mai spus, în tratatele și înțelegerile încheiate de domnii noștri cu marile puteri creștine. O primă mărturie în acest sens o constituie legămîntul lui Radu de la Afumați către Ferdinand de Habsburg, în care se reiau „articolele” de bază din vechile tratate cu Poarta: suzeranul să garanteze „vechile noastre libertăți, drepturi și bune obiceiuri de care ne-a fost mereu pînă acum”, „după datina cea veche”, „să ne apere și ocrotească cu armatele sale”⁷¹. Or, de la raguzanul M. Bocignoli (1524), care a fost el însuși în Țara Românească, știm că la moartea lui Neagoe Basarab, în condițiile tentativei sangeacebeului de Nikopol de a transforma țara în pašalic, replica românească a fost teribilă și atunci sultanul, temîndu-se și de o alianță româno-ungară, „a început să negocieze cu valahii în vechile condiții (*propositis antiquis condicionibus*)”; drept urmare, „s-a încheiat un tratat (*foedus*) (de remarcat termenul latinesc folosit—M.M.): sultanul să numească domn pe unii dintre români pe care i-ar avea la el, iar românii să plătească tribut tot ca mai înainte și, dacă nu au dat cumva ceva din tributurile trecute, să le întregească, iar turcii, în afară de aceasta, să nu mai aibă după aceea nici o putere în provincie”⁷². O altă mărturie indirectă despre existența și caracterul „capitulațiilor” o găsim în tratatul lui Gheorghe Ștefan, domnul Moldovei, cu Alexei Mihailovici, țarul Rusiei, din 17/27 mai 1656, tratat în care voievodul român amintește suveranului rus că turcii, deși „au luat chiar tribut de la... [voievozii] dinaintea noastră și de la noi din țară, cinstea domniei însă și orînduiala țării cu nimic n-au stricat”⁷³; este interesant că Gheorghe Ștefan folosește în continuare, poate cel dintîi după Grigore Ureche, termenul de „închinare” a țării pentru o primă etapă a suzeranității otomane⁷⁴. În general, terminologia cronicilor noastre, care sînt mult posterioare perioadei clasice a *ahidname*-lelor, și contemporane cu practica beratelor și *hatiserifurilor*, este influențată de aceasta din urmă, ceea ce trebuie să îndemne la prudență pe cercetători⁷⁵.

Trecînd la mărturiile străine (cu excepția celor otomane, trecute în revistă mai sus) despre tratatele moldo-muntene cu Poarta, amintim mai

intii, în treacăt, pe cele bizantine (Ducas⁷⁶, Chalcocondil⁷⁷, Pseudo-Phrantzes⁷⁸ etc.), dar credem că ar trebui cercetate sistematic, în folosul te-mei noastre, și izvoarele sud-slave.

Nu importă, în discuția de față, dacă detaliile concrete și elementele cronologice despre tratatele și înțelegerile încheiate de domnii români cu Poarta, așa cum sint transmise ele de asemenea izvoare, rezista sau nu în fața examenului criticii istorice actuale. Important este că pentru au-torii acestor știri încheierea unor asemenea tratate și înțelegeri cu Poarta și de către domnii români era un lucru firesc.

Un argument de cea mai mare greutate în favoarea existenței ve-chilor tratate cu Poarta îl constituie faptul că *atestarea acestora vine și din partea unor reprezentanți ai sferelor diplomației europene și încă, printre aceștia, a unor diplomați contemporani, implicați direct în tratativele cu Imperiul otoman. În această privință, nu ne rămâne decît să facem trimiteri la importantul studiu consacrat de Șerban Papacostea acestor surse și în care distinsul medievist citează pe lângă F. Buonaccorsi - Callimachus (cu faimoasele cuvinte scrise pe la 1490 : „iar valahii, după ce au respins armele și încercările ei, s-au învoit prin tratate nu ca învinși, ci ca învingători”)⁷⁹, și pe M. Bocignoli și Antonius Wrancius (Verancius) din secolul al XVI-lea⁸⁰. De reținut termenii folosiți de acești diplomați și cărturari con-temporani cu evenimentele descrise : *pactiones* (Buonaccorsi - Callimachus), *pacta* (Verancius), *foedus* (pl. *foedera*) (M. Bocignoli), care sînt în evidență „contractualismul bilateral, cu un ireductibil reziduu de egalitate”, pe linia tradiției *foedus*-ului roman, tradiție moștenită și de români, în con-tradiție cu caracterul de inegalitate și unilateralitate al *ahidname*-lor⁸¹. În această lumină și dat fiind că pînă în secolul al XIX-lea românii n-au folosit termenul de „capitulații”, care desemnează, pentru europeni, un anumit gen de tratate (respectiv privilegiile *comerciale* acordate unila-teral de Poartă după 1569 puterilor europene) și întrucît acest termen evocă actele alcătuite — deși pe baza unui „fond real, cert”, cum a demonstrat prof. Ștefan Ștefănescu⁸² — de boierii români în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea, creînd confuzie, credem că ar fi mai bine să utilizăm, pentru vechile înțelegeri scrise româno-otomane, termenii de „tratate” și „ahidnamele”, corespunzînd celor două concepții și mentalității diferite, amintite mai sus, precum și unei categorii de acte deosebite de „capi-tulațiile” comerciale acordate de Poartă puterilor europene după 1569.*

Alt lung șir de mărturii europene despre aceste vechi tratate cu Poarta putem aminti în continuare : un anonim italian, autor al unei *Descrieri a Moldovei* (1587)^{82bis}, un anonim polon de după 1622, autor al unei cronici a Moldovei⁸³, Charles de Joppecourt⁸⁴, Giovanni - Bat-tista Malbi (Montalbani) (1620)⁸⁵, Radziejowski⁸⁶, celebrii Paul din Alep⁸⁷, Paul Rycaut⁸⁸, de la Croix⁸⁹, în secolul al XVII-lea, apoi către sfîrșitul secolului Erasmus Francisci (1684)⁹⁰, către mijlocul veacului ur-mător, Flachat⁹¹.

Există și mărturii de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea : W. Eton (1798)⁹², Th. Thornton (1807)⁹³ ș. a., dar deja asemenea izvoare nu ne mai interesează, ele fiind susceptibile de a fi fost influențate de memo-riile patrioților români ori de contactele directe cu aceștia, deși în cele două cazuri citate sursa de informare putea fi și Rycaut.

La capătul acestui studiu, în care, spre a putea convinge, a trebuit să reluăm unele izvoare și argumente pe care le folosisem deja în lucrarea consacrată vechilor tratate româno-otomane în 1982⁹⁴, dar a trebuit

totodată sa renunțăm, din motive de spațiu, la o serie de alte izvoare, citate și argumente, vechi sau noi, așadar, la finele acestui nou bilanț al cercetării într-o problemă majoră a istoriografiei noastre, ne exprimăm din nou speranța că, în temeiul dovezilor aduse, „orice istoric serios și de bună credință va admite, ca pe un fapt incontestabil, existența acestor vechi acte, care garantau continuitatea statală a principatelor românești, integritatea lor teritorială și autoconducerea, potrivit legilor proprii, în schimbul unor obligații economico-financiare și militare față de Poartă”⁹⁵.

NOTE

¹ Recent, prof. Mihail Guboglu comunica faptul că din cele 30 000 de *hatt-i hümayun-urî* („scrieri ilustre”, autografe, ale sultanilor) cercetate în arhivele din Istanbul, a depistat 39 de *ahidname*-le („cărți de jurămint”) pentru Transilvania, multe dintre ele publicate, dar nici un *ahidname* pentru Moldova și Țara Românească (ședința de comunicări din 22 ianuarie 1986 a Laboratorului de studii otomane al Facultății de Istorie-Filosofie a Universității din București).

² Mihai Maxim, *Din istoria relațiilor româno-otomane — „Capitulațiile”*, „Anale de istorie”, XXVIII, 6/1982 (abreviat: „Capitulațiile”), p. 61. Însăși colecția de *hatt-i hümayun-urî*, cercetată de prof. M. Guboglu, este posterioară secolului al XVI-lea (Mihail Sertoğlu, *Muhteva bakımdan Başvekâlet Arşivi*) Arhiva Președinției Consiliului de Miniștri din punct de vedere al conținutului, Ankara, 1955, p. 51).

³ Reamintim că între 1326—1402 capitala otomană s-a aflat la Bursa (Brusa), de unde s-a mutat apoi la Edirne (Adrianopol), pînă la 1453 (Halil İnalçık, *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300—1600*, New York — Washington, 1973, p. 76). Aceasta nu exclude posibilitatea ca Edirne să fi devenit a doua capitală otomană în secolul XIV, potrivit unei practici larg răspândite în evul mediu a capitalelor itinerante sau a multiplelor capitale.

⁴ *Mufassal Osmanlı Tarihi* (Istoria otomană detaliată), lucrare colectivă, vol. I, Istanbul (1958), p. 201 (text de Mustafa Cezar) și, mai ales, p. 229 (text de Mihail Sertoğlu, director general adjunct — și ulterior director general — al Arhivelor Președinției Consiliului de Miniștri, fostă arhivă a marilor viziri, din Istanbul).

⁵ *Ibidem*, p. 229

⁶ Comunicare făcută de prof. M. Guboglu în cadrul Laboratorului de studii otomane al Universității din București, la 19 noiembrie 1986.

⁷ Halil İnalçık, *op. cit.*, p. 76.

⁸ Mihai Maxim, *op. cit.*, p. 50—51; Ștefan S. Gorovei, *Moldova în „Casa Păcii”. Pe marginea primului secol de relații moldo-otomane*, în „AIAP”, XVII, 1980, p. 641.

⁹ Mihai Maxim, *op. cit.*, p. 47—48; idem, *Cu privire la înțelegerea de pace româno-otomană din timpul domniei lui Mircea cel Mare*, în volumul colectiv, *Mircea cel Mare. Culegere de studii* (sub tipar la Editura Academiei).

¹⁰ Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, Supliment I¹, p. 976, doc. MCCLXXXVIII.

¹¹ St. J. Shaw, *Professor Paul Wittek (1894—1978)*, în „International Journal of Middle East Studies”, vol. 10 (1979), p. 139—141, și în „Belleten”, XLIII, 172(1979), p. 836—840; Mihai Maxim, *Atatürk și începuturile istoriografiei turcești moderne*, în „RdI”, t. 35, nr. 1/1982, p. 111.

¹² Mithat Sertoğlu, *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi* (Enciclopedia ilustrată a istoriei otomane), Istanbul, 1958, p. 263, articolul: *Paşa kapısı*. Reședința marelui vizir, cunoscută și sub acest nume, s-a aflat mai mult timp chiar pe locul unde se află astăzi Başbakanlık Arşivi.

¹³ A. F. Miller, *Mustapha Paşa Baıraktar*, Bucarest, 1973, p. 353—354.

¹⁴ Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, București, 1979, doc. 199, p. 382.

¹⁵ *Histoire de Pologne*, par Aleksander Gieysztor, Ștefan Kieniewicz, Emmanuel Rostworowski, Janusz Tazbir, Henryk Werszycki, Warszawa, 1971, p. 237.

¹⁶ Mihai Maxim, „Capitulațiile”, p. 65—68.

¹⁷ D. Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman. Creșterea și căderea lui*, trad. rom. de I. Hodoșiu, vol. I, București, 1876, p. 275, nota 40 și p. 297, p. 84; idem, *Descrierea Moldovei*, Edit. Minerva, București, 1973, p. 74, 85.

¹⁸ Matei D. Vlad, *Un principe iluminist pe tronul Țărilor române*, în „Magazin istoric”, nr. 9 1985, p. 9.

¹⁹ Ștefan S. Gorovei, *Cîteva însemnări pentru istoria relațiilor româno-otomane în veacurile XV—XVI*, în vol. *România în istoria universală*, I, coordonatori: I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, V. Cristian, Iași, 1986, p. 33.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ În vara anului 1775, prințul N. V. Repnin a cerut la Iași, în drum spre postul său de ambasador al Rusiei la Istanbul, ca boierii moldoveni, care-i prezentaseră un nou și amplu memoriu privind drepturile autonome ale Moldovei, să-i aducă originalul tratatului invocat de aceștia, dar boierii moldoveni — ca și cei munteni, de altfel, — nu au putut veni cu nici un act original. Cf. Hurmuzaki (Seria nouă), *Rapoarte consulare (1770—1796)*, I, București, 1962, p. 100, 104, Pentru Conferința de la Paris vezi mai jos nota 26.

²² Hurmuzaki, *Documente*, Supliment I, p. 976, doc. MCCLXXXVIII.

²³ Mihai Maxim, *L'autonomie de la Moldavie et de la Valachie dans les actes officiels de la Porte au cours de la seconde moitié du XVIe siècle*, în „RÉSEE”, XV, 2/1977, p. 207—232; pentru secolele XVII—XVIII a se vedea volumele de documente turcești publicate în ultima vreme: Mustafa A. Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*, vol. I—III, București, 1976—1986, *passim*; Tahsin Gemil, *Relațiile Țărilor Române cu Poarta otomană în documente turcești (1601—1712)*, București, 1984, *passim*; Valeriu Veliman, *Relațiile româno-otomane (1711—1821)*, *Documente turcești*, București, 1984, *passim*.

²⁴ Ghenadie Petrescu, Dimitrie A. Sturdza și Dimitrie C. Sturdza, *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. I, București, 1888, p. 326—328.

²⁵ Dimitrie A. Sturdza și C. Colescu-Vartic, *Acte și documente*, vol. VI, Partea a II-a, București, 1896, p. 542.

²⁶ *Ibidem*, vol. VII, p. 291—292 (protocolul ședinței din 10 aug. 1858) și p. 307 (art. 2 al Convenției semnate la 19 aug. 1858).

²⁷ „New York Daily Tribune” nr. 4134 din 9 iunie 1854; K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, vol. 10, București, 1961, p. 180—181, 328—329; K. Marx, *Însemnări despre români (Manuscrise inedite)*, publicate de A. Oțetea și S. Schwann, București, 1964, p. 106.

²⁸ Pentru aceasta cf. G. G. Florescu, *L'aspect juridique des khatt-i chérifs. Contributions à l'étude des relations de l'Empire Ottoman avec les Principautés Roumaines*, în „Studia et Acta Orientalia”, I, București, 1958, p. 129.

²⁹ K. Marx, *Însemnări despre români*, p. 106.

³⁰ K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, vol. 12, București, 1962, p. 257—259.

³¹ K. Marx, *Însemnări despre români*, p. 106.

³² Cf. Șerban Papacostea, *Tratatetele Țării Românești și Moldovei cu Imperiul otoman în secolele XIV—XVI: ficțiune politică și realitate istorică*, în vol. *Stat, societate, națiune. Interpretări istorice*, Cluj-Napoca, 1982, p. 93—105.

³³ Edgar Quinet, *Les Roumains. Allemagne et l'Italie. Mélanges*, Paris, 1857, p. 93—94; vezi și Edgar Quinet, *Opere alese*, II, traducere și selecție de Angela Cismaș, București, 1983, p. 362—365.

³⁴ Descoperit și publicat de Aurel Decei: *Tratatul de pace — Sulhname — încheiat între sultanul Mehmed II și Ștefan cel Mare în 1479*, în „Revista istorică română”, vol. XV (1945), fasc. IV, p. 465—494; ultima ediție, cu trad. rom., apud Mustafa A. Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*, vol. I, București, 1976, p. 5—7, unde actul e datat în anul Hegirei 885/13 martie 1480 — 1 martie 1481.

³⁵ În ianuarie 1480 Ștefan transmitea brașovenilor unele informații privind pregătirile militare ale sultanului, informații aduse de solii săi, înorși de curind de la otomani (Șerban Papacostea, *Relațiile internaționale ale Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare*, în „RdI”, t. 35, 5—6/1982, p. 625).

³⁶ Mihail Guboglu, *Tabele sincronice . . .*, București, 1955, p. XLIX.

³⁷ Idem, *Le tribut payé par les principautés roumaines à la Porte jusqu'au début du XVIe siècle d'après les sources turques*, în „Revue des Études Islamiques”, 1/1969, p. 76—77. Datarea documentului e propusă în legătură cu vizita lui Neagoe la Istanbul, unde domnul — menționat în documentul Vistieriei — se găsea la 23 sept. 1515 (*ibidem*, p. 66).

³⁸ În ianuarie 1480 solii lui Ștefan se întorseseră de curind de la sultan (cf. *supra* n. 35). În mai 1480, Ștefan comunica regelui polon că Mehmed II îi ceruse deschiderea drumului spre Polonia (Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 625), „cererea sultanului — scrie Șerban Papacostea (*ibid.*) — nu era decât aplicarea uneia din prevederile acordului moldo-otoman”. Astfel, după opinia distinsului medievist, „pacea” („acordul”) se încheiasă „cel mai târziu în mai 1480”. O scrisoare trimisă de Țepeluș brașovenilor și datată a doua jumătate a anului 1480, intrucât Laiotă Basarab, decedat în 22 dec. 1480, e menționat ca fiind în viață, făcea cunoscut că în problema eliberării familiei sale „am vorbit eu cu voievodul Ștefan și-ru-i voui treaba prin mijlocirea lui” (I. Bogdan, *Relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească*, București, 1905, doc. C. XXVII, p. 157—159). Bogdan Murgescu, care o semnalează (*O nouă reglementare de pace moldo-otomană în 1481?*, în „SAI”, LI—LII, 1985, p. 268, n. 3). vede în aceasta un nou argument pentru datarea încheierii păcii” cel mai probabil în primăvara anului 1480^a (*ibid.*, p. 268).

³⁹ Contradicția dintre adeverința Vistieriei otomane, care consemnează plata a 5000 de galbeni de către domnul Moldovei „pînă în 885”, adică pînă la 19.III. 1480, și *ahidname*-ul sultanului, care menționează că Ștefan și-a dublat (chipurile, el însuși) haraciul de la 3000 la

6000 de galbeni, evidentiază, după părerea noastră, că, o dată, domnul român a plătit 5 000 de galbeni, în 884/25.III.1479 — 12.III.1480 și, a doua oară, 6000 de galbeni în 885/13. III.1480 — 1.III.1481. Cum haraciul se achita de Sf. Gheorghe (*Hidrellez*, 23 aprilie /5 mai), cînd se strîngeau și dările unor comunități creștine balcanice, ca ale vlahilor, fapt confirmat de practica secolului al XVI-lea, cînd termenul de evidență a tributului Moldovei era 1 mai (și al Țării Românești 1 aprilie), înseamnă că undeva în jurul acestei date sfîrșitul lui aprilie — începutul lui mai a plătit Ștefan, ori numai (plătind doar 5000) s-a angajat să plătească în exercițiul financiar viitor, noul haraci de 6000 galbeni. Dincolo de plata efectivă a tributului într-un moment sau altul (plătise oare deja Ștefan tributul de 6000 galbeni înainte de 3 mai 1481, cînd murea Mehmed II?), important este că emiterea actului de pace nu se putea face decît după plata unui tribut majorat și după acceptarea dublării sumei inițiale. Aceasta *presupune negocieri*; finalizate cu reinnoirea *ahidname*-ului, care, în această lumină și avînd în vedere că în mai Ștefan deja făcea cunoscut regelui Poloniei redeschiderea drumului cerută de Mehmed, pare mai probabil a fi emis *după 13.III.1480* (începutul anului 885 al Hegirei) și *sfîrșitul lui aprilie — începutul lui mai același an*. Numai de aceea, Țepeleș putea mai tirziu să conteze pe mijlocirea lui Ștefan, ceea ce înseamnă că domnul Moldovei dobîndise o poziție mai bună la Istanbul în comparație cu Țepeleș, lucru firesc grație imensului prestigiu militar și politic al domnului Moldovei.

Precizăm, de asemenea, că forma verbală narativă (*rivayet* în imiș) nu presupune obligatoriu nuanța de îndoială, ci doar faptul că relatarea se face pe baza unor surse, nu direct, pe viu, cum rezultă din chiar nota Vistieriei, în care toate datele despre haraci, pînă la predecesorii contemporanului Neagoe Basarab, sînt transmise în această formă (uzitată și astăzi în relatările presei și posturilor de radio turcești).

⁴⁰ Credem că opinia lui Ștefan S. Gorovei, din excelentul studiu *Moldova în „Casa Păcii”* (p. 640), precum că descoperirea notiței financiare, de care a fost vorba mai sus, „a pus capăt discuțiilor cu privire (...) la datarea (*sulhname*-ului)” trebuie reconsiderată în lumina noilor elemente relevate în ultima vreme de cercetători.

⁴¹ Mihai Maxim, „*Capitulațiile*”, p. 42—43 (*ahd*-ul acordat de însuși profetul Muhomad în 632 e. n. micii republici creștine a Nadjranului), p. 57—60 (*ahidname*-le pentru Transilvania).

⁴² Tahsin Gemil, *Observații referitoare la încheierea păcii și stabilirea hotărului dintre Moldova și Imperiul otoman (1486)*, în „*Revista Arhivelor*”, an LX, vol. XLV, 2/1983, p. 117—128 (cu mențiunea contribuțiilor anterioare ale lui N. Beldiceanu, Șt. S. Gorovei ș. a.).

⁴³ Mustafa A. Mehmed, *Documente turcești*, I, p. 10—11, doc. 9; T. Gemil (vezi *supra*, nr. 44).

⁴⁴ Başbakanlık Arşivi (Istanbul), *Mühimme Defteri*, vol. 46, p. 69, doc. 134 din 10 șaban 989/9 sept. 1581; Mihai Maxim, *L'autonomie de la Moldavie et de la Valachie dans les actes officiels de la Porte*, p. 209.

⁴⁵ Mihai Maxim, „*Capitulațiile*”, p. 57—60.

⁴⁶ Mustafa A. Mehmed, *Documente turcești*, I, p. 13.

⁴⁷ Mihai Maxim, *Capitulațiile*, p. 59—60.

⁴⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal* (Introducere în organizarea de stat otomană), 2 baski, Ankara, 1970, p. 3, 304—306, 382, 445.

⁴⁹ A. Decei, V. Veliman, *Izvoare turcești despre Mihai Viteazul*, în „*Revista Arhivelor*”, 2/1975, 1, 158, 166—169.

⁵⁰ Mihail Guboglu, Mustafa Mehmed, *Cronici turcești privind Țările Române*, I, București, 1966, p. 379.

⁵¹ Tahsin Gemil, *Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană în documente turcești*, doc. 1, p. 67—68; vezi și V. Veliman, în „*Revista Arhivelor*”, 4/1976, p. 449.

⁵² Cengiz Orhonlu, *Telhisler. 1597—1607*, Istanbul, 1970, p. 118—119; Mihai Maxim, *Culegere de texte otomane*, București, 1974, p. 96—99.

⁵³ Vezi discuția lui Mihai Maxim, „*Capitulațiile*”, p. 64, n. 150—152.

⁵⁴ Tahsin Gemil, *Documente turcești inedite*, în „*Revista Arhivelor*”, 3/1981, p. 351—355.

⁵⁵ Mihai Maxim, *Culegere de texte otomane*, doc. 14, p. 62—68.

⁵⁶ Albert Morabia, *La Notion de Gihad dans l'Islam médiéval*, Lille, 1975, p. 315; n. 115; Mihai Maxim et Viorel Panaite, *Pax Ottomanica et les Pays Roumains* (I), „*A.U.B.I.*” XXXV, 1986, p. 13.

⁵⁷ Mihai Maxim, „*Capitulațiile*”, p. 42, n. 42.

⁵⁸ Mustafa Mehmed, *Documente turcești*, I, p. 5—7.

⁵⁹ Vezi *supra* nota 56.

⁶⁰ Mihail Guboglu, *Cronici turcești*, II, București, 1974, p. 70—71; idem, *Crestomașie turcă*, București, 1978, p. 496—497.

⁶¹ N. H. Birgman, *The Turco-Ragusan Relationship. According to the firmans of Murad III (1575—1595) extant in the State Archives of Dubrovnik*, The Hague—Paris, 1967, p. 46—60 (*The Charter*).

⁶² Vezi, de pildă, Costin Feneșan, *Legămîntul lui Radu de la Afumași, față de Hăbșbugi. Semnificații și urmări*, „*Anuarul Inst. de ist. și arh. Cluj-Napoca*”, 1980 p. 383—395.

^{62bis} Mihai Maxim, *Le statut des Pays Roumains envers la Porte ottomane aux XVIe—XVIIIe siècles*, „RRH”, XXIV, 1—2/1985, pp. 49—50.

⁶³ Mihai Maxim, „Capitulațiile”, p. 64; T. Gemil, *Relațiile*, doc. 164, p. 355—356.

⁶⁴ Valeriu Veliman, *Relațiile româno-otomane*, doc. 11, p. 85—87 și doc. 24, p. 108—111.

⁶⁵ Mihai Maxim, *Cu privire la statutul de 'ahd al Țărilor Române față de Poartă. Consi-derații pe marginea unor izvoare otomane*, în „RdI”, t. 39, 6/1986, p. 529.

⁶⁶ Mihai Maxim, „Capitulațiile”, p. 48, 53.

⁶⁷ *Cronici turcești*, I, p. 156, 158, 159, 161, 163 (de două ori), 165, 166, 167.

⁶⁸ Discuția la Mihai Maxim, *Cu privire la înțelegerile de pace româno-otomane în timpul lui Mircea cel Mare* (sub tipar).

⁶⁹ Constantin Rezachevici, *Politica externă (a lui Petru Rareș)*, în vol. colectiv, *Petru Rareș* (Redactor și coordonator: Leon Șimanschi), București, 1978, p. 47.

⁷⁰ Apud Șerban Papacostea, *Tratatele*, p. 102.

⁷¹ *Vezi supra* n. 63.

⁷² *Călători străini despre țările române*, vol. I, București, 1968, p. 178; Ș. Papacostea, *Tratatele*, p. 101—102.

⁷³ Ion Ionașcu, Petre Bărbulescu și Gheorghe Gheorghe, *Relațiile internaționale ale României în documente (1368—1900)*, București, 1971, p. 190; *vezi și* Matei D. Vlad, *Statutul juridic al Țărilor Române în perioada 1600—1829*, în „SAI”, XLVII—XLVIII, 1983, p. 68.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ *Vezi*, de pildă, *berat = hatt - i şerif = ahidname* la Miron Costin (cf. Mihai Maxim, „Capitulațiile”, p. 63; *vezi și* p. 61).

⁷⁶ Despre „pacea” (*pacem*), încheiată de Vlad Dracul cu sultanul, termen tradus de istoricul turc T. Gökbilgin prin „înțelegere” (*anlaşma*) (deci, iată și o recunoaștere din partea unui reprezentant al istoriografiei turce contemporane a existenței vechilor tratate și înțelegeri ale domnilor români cu Poarta), cf. Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı müesseseleri teşkilât ve medeniyeti tarihine genel bakış* (Privire generală asupra istoriei organizării instituțiilor și civilizației otomane), Istanbul, 1977, p. 82. Și alți istorici turci de marcă recunosc existența *ahidname*-lor moldo-muntene (H. Inalcık, M. Şertoğlu ș.a.).

⁷⁷ Vorbind de luarea tronului otoman de către Mehmed I Çelebi, L. Chalcocondil scrie: „Și domnul Daciei trimițând soli la el, a încheiat un tratat de pace cu condiția să aducă tribut . . .” (L. Chalcocondil, *Expuneri istorice*, ed. V. Grecu, București, 1958, p. 120).

⁷⁸ Giorgios Sphrantzes, *Memorii*, ed. V. Grecu, București, 1966, p. 223 (despre „înțelegerea” Mircea—Bayezid).

⁷⁹ Ș. Papacostea, *Tratatele . . .*, p. 98.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 100—102.

⁸¹ Valentin Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești ptnă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 1980, p. 128.

⁸² Șt. Ștefănescu, *Țara Românească de la Basarab I „Întemeietorul” ptnă la Mihai Viteazul*, București, 1970, p. 101—117.

^{82bis} *Călători străini despre țările române*, III, p. 204 (Petru Șchiopul se plînge de creșterea abuzivă a sarcinilor fiscale impuse de sultan „fără a fi prevăzut lucrul în vreun *tratat*”).

⁸³ Constantin Rezachevici, *Știri despre Ștefan cel Mare într-o cronică inedită a Moldovei (sec. XIII — încep. sec. XVII)*, descoperită în Polonia, „RdI”, t. 35, nr. 5—6/1982, p. 660 („ca urmare a tratatelor, Poarta este obligată să numească totdeauna un domn creștin” etc).

⁸⁴ Baret, *Histoire des Troubles de Moldavie* (după memoriile lui Joppécourt), în Al. Papiu Ilarișan, *Tesauru de monumente istorice pentru România*, II, București, 1863, p. 68.

⁸⁵ *Călători străini*, IV, p. 440. (Domnul Moldovei și poporul „sînt asupriți fără a se ține seamă de *tratate și de jurămîntul sultanului*, care a făgăduit . . .”).

⁸⁶ *Călători străini*, VII, p. 163 (la Brăila, „în Țara Românească”, s-a instalat un cadiv și s-a construit un meșet, „desigur împotriva *tratatelor*”).

⁸⁷ *Ibidem*, VI, p. 244 (la 1658 s-a cerut marelui vizir de către munteni „să sc țină de cele hotărîte de sultanii de dinainte, cu care ei au avut atitea înțelegeri și *tocmeli*” — subl. ns. — M.M.)

⁸⁸ Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire . . .*, London, 1668, p. 61 (. . . contrary to the original *Capitulations* agreed on at the time that these people submitted to the Ottoman yoke”). Pasajul în această formă lipsește în ediția franceză (Paul Ricaut, *Histoire de l'état present de l'Empire Ottoman . . .*, Amsterdam, MDCLXX, p. 152—153 și în traducerea românească din *Călători străini*, VII). Semnalarea acestei omisiuni aparține lui Bogdan Murgescu (vezi *infra* n. 90).

⁸⁹ *Călători străini*, VII, p. 256.

⁹⁰ Erasmus Francisci, *Der Türkischer Gubernator und Vasall . . .*, ediția 2-a, Nürnberg, 1685, p. 94, valorificată recent de Bogdan Murgescu, *Imaginaea țerului: cîteva considerații în legătură cu o tipăritură germană puțin cunoscută despre statutul Țărilor Române față de Poartă în a doua jămătate a secolului al XVII-lea*, comunicare în curs de publicare.

⁹¹ Cf. Mihai Maxim, „Capitulațiile”, p. 64 și n. 153.

⁹² Cf. Dan A. Lăzărescu, *Imaginea României prin călători*, vol. II, București, 1986, p. 31.

⁹³ *Ibidem*, p. 59—60.

⁹⁴ Mihai Maxim, „Capitulațiile”, p. 34—68. Vezi și varianta, cu mici schimbări, „Capitulațiile” în *istoria relațiilor româno-otomane în Evul Mediu*, în vol. *Din cronică relațiilor poporului român cu popoarele vecine*, I, București, 1984, p. 68—118.

⁹⁵ Mihai Maxim, „Capitulațiile”, p. 65.

DE NOUVEAU SUR LES TRACES DES ANCIENS TRAITÉS OU „CAPITULATIONS” DE LA MOLDAVIE ET DE LA VALACHIE AVEC LA PORTE OTTOMANE

Résumé

On a beaucoup discuté dans l'historiographie roumaine sur l'existence des traités et conventions conclues par les Principautés Roumaines avec l'Empire ottoman. Après qu'au début du XXe siècle il a été démontré le caractère non-authentique des „capitulations” publiées au XIXe siècle, de plus en plus s'étaient repandue l'opinion selon laquelle les relations entre la Moldavie et la Valachie, d'une part, et la Porte ottomane, de l'autre, n'ont pas été réglementées par des actes écrits. Mais la découverte aux Archives de Turquie d'une copie du traité conclu par Étienne le Grand avec Mehmed le Conquérant, semble-t-il en printemps 1480, a donné, dans la période d'après-guerre, une tournure aux recherches concernant „le dossier” des anciens traités roumano-ottomans. Maintenant, après deux décennies d'investigations systématiques faites par les turcologues roumains aux Archives turques, on peut dresser un bilan de ces recherches, dont la tâche a été assumée par la présente étude.

Il en résulte que l'existence des anciens traités (*pacta, pactiones, foedera, ahđname*) entre les principautés de Moldavie et de Valachie, d'une part, et la Porte, de l'autre (l'existence des *ahđname* octroyés aux princes de Transilvanie n'a été nullement contestée) est attestée sans aucune doute par une dizaine des sources turques officielles, par des chroniqueurs ottomans, par des sources roumaines et européennes, de même que par des arguments de nature juridique, historique-comparatif et logique. Ces actes, en dépit de leur forme extérieure, de diplômes de privilèges, imposée par la conception islamique de l'État ottoman, garantissaient aux XVe — XVIIe siècles aux Principautés moldo-valaques tributaires la confirmation ou la réconfirmation d'un prince toujours chrétien, élu par le pays parmi ceux ayant des droits légitimes au trône ; la non-immixtion ottomane dans les affaires intérieures ; le respect de l'intégrité des frontières de la principauté et de la sécurité de la vie et des biens de ses habitants ; l'octroi de l'appui militaire ottoman au besoin ; la rétrocession (réciproque) des prisonniers et fuyards.

UNIREA PRINCIPATELOR — EDIFICAREA STATULUI MODERN ÎN PERSPECTIVA DEZVOLTĂRII NAȚIUNII ROMÂNE (1856—1866) (II)

GRIGORE CHIRIȚĂ

3. EDIFICAREA STATULUI ROMÂN MODERN

Principiul Unirii românilor, al Unirii Principatelor, constituia neîndoies, pentru toți fruntașii politici de la mijlocul secolului trecut, *premise* și totodată *condiția sine qua non* a edificării statului național. În concepția lor, Unirea trebuia să fie un proces complex care, înlăturând tot ce era învechit, restructurând și reformând potrivit principiilor și metodelor burgheze existente în apusul Europei compartimentele vieții economice, sociale, politice și culturale, să edifice în fapt un stat nou, esențial diferit de cele anterioare, care să fie perfect încheșat, temeinic așezat pe temelii moderne.

Un astfel de stat trebuia nu numai să înlăture formele perimate, instituțiile politice anacronice care frînau progresul, punerea în valoare a resurselor materiale și umane, ci, totodată, deschizând drum noilor relații de producție burgheze, să orienteze țara spre forme și căi ale civilizației moderne. De asemenea, asigurându-i poporului un loc important, stabil și demn în ansamblul relațiilor internaționale prin promovarea unei politici de sine stătătoare, vizînd apărarea intereselor lui permanente, majore, el urma să fie, în același timp, reprezentantul legitim de drept și de fapt al întregii națiuni române, centrul de raliere al tuturor aspirațiilor și energiilor românești, tinzînd spre întărirea unității naționale și desăvîrșirea ființei sale prin înglobarea teritoriilor străbune. Acestea erau, în linii mari, obiectivele majore și misiunea istorică a noului stat, ce trebuia să devină o creație conștientă, înmănunchind într-o sinteză originală tradițiile și experiența istorică cu spiritul și cerințele secolului, aspirațiile naționale ale tuturor românilor, interesele generale cu cele specifice ale claselor și păturilor sociale.

Programul înnoirii societății românești pe baze moderne își avea originea în obiectivele și în programul revoluției de la 1821 a lui Tudor Vladimirescu, precum și în noianul de petiții și memorii pe care în anii următori boierii—mari și mici—le înaintaseră Puterilor suzerană și protectoare. Cele mai importante și mai urgente revendicări care se vehiculaseră au fost sistematizate și reformulate sintetic în actele programatice fundamentale ale revoluției de la 1848, formînd ceea ce în mod curent a fost denumit programul revoluției de la 1848. În motive știute, revoluția fiind înăbușită mai înainte de a fi putut împlini măcar în parte reformele preconizate, programul său s-a constituit într-o moștenire istorică (dacă se poate pune așa) pe care aceiași fruntași politici,

maturizați politicește, trăgând învățăminte din experiența trăită, și-au propus să-i dea viață pe alte căi și cu mijloace adecvate noului curs al evenimentelor. Ei au devenit astfel executorii legitimi ai năzuințelor neîmplinite de revoluție.

Același program, dar altfel sintetizat, accentuându-i-se prioritatea consolidării și emancipării națiunii, a Unirii Principatelor și, prin intermediul acesteia, a creării statului național, însoțit de o amplă argumentare, a fost adoptat de Adunările ad-hoc în 1857, devenind cunoscutul program unionist în patru (= cinci) puncte. O mențiune aparte trebuie făcută în privința Adunării din Moldova care—spre deosebire de cea din Țara Românească—intrind în dezbaterile reformelor interne neapărat necesare, după îndelungi, aprinse și uneori contradictorii debateri a întocmit un cuprinzător repertoriu al reformelor ce trebuiau înfăptuite în toate domeniile, fiecareia indicându-i-se și principiile pe care urma să se rezime. În linii generale, o parte a programului unionist și aproape toate propunerile de reforme ale Adunării Moldovei au fost încorporate Convenției de la Paris din 7/19 august 1858 care—cu toate limitele și scăderile sale—a reprezentat fundamentul politic legal intern și internațional care, utilizat cu prudență și abilitate, a dat posibilitatea edificării statului modern. După cum bine se știe, acest program conținea, în esență, în afara Unirii Principatelor sub un principe străin, respectarea autonomiei țării, guvern constituțional cu o singură Adunare obștească, un larg program de reforme, începînd cu abolirea monopolurilor și privilegiilor boierimii, continuînd cu restructurarea raporturilor agrare prin desființarea clăcășiei, adoptarea unor măsuri de îmbunătățire a soartei sătenilor și sfîrșind cu acordarea și asigurarea exercitării drepturilor și libertăților burgheze individuale tuturor cetățenilor patriei. Era, prin urmare, un program care, înlăturînd vestigiile feudale devenite, după caz, obstacole sau frînă în calea progresului, trebuia să înlocuiască vechile structuri socio-economice ale țării, punînd în locul lor pe cele burgheze, să creeze instituții politice adecvate, să transforme deopotrivă nu numai raporturile de producție, dar și relațiile dintre oamenii, deveniți cetățeni, înzestrați cu aceleași drepturi și avînd aceleași îndatoriri către stat și patrie. Or, în ultimă instanță, aceste reforme, înnoiri, schimbări ce urmau a cuprinde toate laturile vieții sociale nu semnificau altceva decît deschiderea unui cîmp larg de acțiune și manifestare forțelor națiunii, consolidării și afirmării ei, iar pe această largă și trainică temelie edificarea statului național modern.

În anii care au trecut de la proclamarea Unirii Principatelor în 1859 și pînă la deplina ei consacrare în 1862, în pofida eforturilor depuse, nu s-a reușit (din cauza interacțiunii condițiilor obiective cu împrejurări subiective) decît să se ia o seamă de măsuri, mai mult de ordin administrativ, privind unificarea armatei, a serviciilor de poștă și telegraf, a regimului vamal ș. a. ⁷⁶. Toate acestea au contribuit fără îndoială la întărirea legăturilor dintre cele două Principate, menținîndu-se însă individualitatea ambelor state românești, fiecare continuînd să-și aibă structura proprie. Încercările întreprinse de a se da Principatelor o organizare statală unitară (indeosebi prin proiectul de constituție elaborat în 1859 de Comisia centrală de la Focșani), de a se soluționa chestiunile rurală și electorală pe o bază mai largă și într-un spirit de comprehensibilă echitate—care, în fond, trebuiau să constituie punctul de plecare pentru realizarea celorlalte reforme—nu s-au putut finaliza, fie (în primul caz)

din pricina opunerii Puterii suzerane, împrejurărilor internaționale neprielnice, fie (în cazul reformelor interne) opoziției obstructioniste vehemente, pe toate planurile și prin toate mijloacele, a marii boierimi conservatoare.

După proclamarea Unirii depline în ianuarie 1862, s-a accelerat și s-a accentuat procesul de contopire al diverselor instituții și servicii, de unificare a legilor și regulamentelor, până la sfârșitul anului 1862 Unirea administrativă fiind încheiată⁷⁷. Existența, din acel moment, a unui singur stat a creat factorilor politici conducători posibilitatea să-și îndrepte toate eforturile spre lichidarea vechiului regim politic și reclădirea altuia esențial înnoit prin înfăptuirea reformelor cerute de nevoia așezării noii construcții de stat pe temelii stabile, moderne, deschizătoare de progres.

Dintre acestea, indiscutabil, două se impuneau atât prin amploarea prefacerilor directe și imediate pe care le antrenau, cât și prin consecințele însemnate și îndelungate ce aveau negreșit să marcheze dezvoltarea ulterioară a României. Era vorba de reforma agrară, adică de restructurarea raporturilor agrare pe baze noi, burgheze, operațiune de anvergură deoarece privea aproximativ 90 % din populația țării, atingând, în același timp, mari interese economice și sociale, și de reforma electorală ce trebuia să aibă în vedere extinderea drepturilor electorale la masa cetățenilor, încercându-se a se anihila astfel monopolul politic pe care Convenția de la Paris îl crease boierimii și vîrfurilor burgheziei, așezându-se în acest fel noul stat pe baze mai largi, democratice. În jurul conținutului celor două reforme, a căilor și mijloacelor de soluționare a lor s-a dat, încă din anii pregătirii Unirii Principatelor, o înverșunată luptă care a divizat practic societatea în două tabere opuse: de o parte liberalii de diverse nuanțe (susținuți fără rezerve în orice moment de masa țărănimii care își afirma tot mai des, mai fățiș și mai amenințător punctele de vedere în forme specifice de luptă) urmărind abolirea clăcășiei, improprietărea sătenilor pe loturile avute în folosință ca uzufuctuari până atunci⁷⁸, precum și o coborîre masivă a censului electoral pentru „a așeza statul pe națiune iar nu p-o simplă fracțiune de cinci mii de alegători din cinci milioane de oameni”⁷⁹, cum scria C. A. Rosetti cu îndreptățire; de alta, marca boierime conservatoare urmărind să-și mențină o stăpînire liberă, degrevată de orice obligații, asupra quasi-totalității pămîntului și să controleze în beneficiul ei un stat organizat modern, se opunea cu încăpăținare improprietării clăcășilor pe loturile legiuite din moșiile lor⁸⁰, precum și lărgirii dreptului de vot, excluzînd, în continuare, de la viața politică păturile mici și mijlocii

Merită reținut un fapt încărcat de multiple și adînci semnificații pentru punerea în valoare a comunității de interese și de aspirații ale națiunii române. Și anume, că la aspra confruntare de forțe, interese social-economice, concepții politice care domina viața publică din Principate au participaț atît românii transilvăneni stabiliți aici în cursul anilor și care, fără excepție, s-au aliniat pozițiilor liberalilor, sprijinindu-i cu toată autoritatea pe care și-o cîștigaseră în ochii națiunii (între aceștia erau S. Bărnuțiu, Al. Papiu Ilarian, Ioan Maiorescu, A. Tr. Laurian ș.a.) cît și public, prin intermediul periodicelor române care apăreau dincolo de Carpați, periodice bine primite și larg răspîndite în Principate. Încă în 1861 George B. www.dacoromanica.ro Transilvaniei” că „impro-

prietărirea și emanciparea țăranilor e singurul mijloc de a ridica națiunea română la stima cuvenită unei națiuni civilizate”⁸¹. Citeva luni mai târziu, același periodic declara cu multă îndrăzneală că românii ardeleni „vor declara la toată ocasiunea și cu toată solenitatea cum că ei în Principatele Române vor cunoaște existența asigurată a naționalității române”. Totodată, se arăta că pentru întărirea națiunii române, pentru prefacerea radicală a stărilor de lucruri din Principate erau necesare: unirea efectivă a acestora; emanciparea clăcașilor și împrăștierea populației rurale (apreciată drept „adevărată națiune”) „pentru ca să nu mai fie străină și fugătoare pe pământ în țara sa”; secularizarea averilor mănăstirilor închinată; o nouă lege electorală „pusă pe temelii neasemănător mai largi”; extinderea învățământului public; dezvoltarea oștirii și înzestrarea ei cu armament modern etc.⁸². Era, cum se vede, un întreg program de profunde prefaceri înnoitoare, identic în conținut cu cel al liberalilor⁸³. În privința căilor și mijloacelor prin care reformele trebuiau puse în aplicare, existau însă mari deosebiri, „Gazeta Transilvaniei” apreciind mai târziu, în 1863, că „Domnul poate face mai sigur voia națiunii, fără să aibă frică de cea mai puțină imputare că a călcat peste marginile constituționale”⁸⁴. Îndemnându-l să întocmească proiectele legilor electorală și rurală, îi cerea în același timp să le dea publicității pentru ca națiunii să i se deschidă ochii și să poată judeca cum se cuvine „monstruoasa coalțiție” și Camera dacă acestea aveau să le respingă. Dimpotrivă, liberalii radicali susțineau ca reformele să fie făcute într-un spirit cât mai larg însă respectându-se prerogativele Adunării și stipulațiile Convenției⁸⁵. În afara oricărei discuții rămâne însă faptul că opiniile exprimate îndeosebi de „Gazeta Transilvaniei”, difuzate și susținute de unele foi din Principate, au avut o puternică înfrumusețare atît asupra cerșurilor conducătoare cît și a păturilor largi direct interesate în transformarea cît mai radicală și mai neîntârziată a bazelor societății.

Participant la revoluția de la 1848 și la lucrările Adunării ad hoc a Moldovei, profund cunoscător al stărilor de lucruri din Principate, Domnitorul Cuza urmărea, de pe pozițiile liberalismului moderat profesat de o bună parte a boierimii și burgeziei române, să soluționeze prin măsuri legislative inițiate și dirijate de autoritatea centrală programul de reforme interne care, înlăturînd vestigiile clăcășești din agricultură, revizuiind așezămîntul electoral, organizarea și funcționarea instituțiilor statului, să deschidă calea consolidării edificiului național. Dînd curs hotărîrii de a nu mai întîrzia punerea în aplicare a acestui program, în octombrie 1863 el a adus la conducere pe M. Kogălniceanu care a format un guvern din oameni capabili, cu experiență, decîși să acționeze prin toate mijloacele. Datorită componenței cabinetului, programului anunțat conținînd promisiunea realizării celor mai însemnate și urgente reforme în toate sferile de activitate, guvernul a fost primit cu satisfacție de liberalii de toate nuanțele. Așa, de pildă, anunțînd formarea noului guvern, „Buciumul” lui C. Boliac aprecia că în acel cabinet „parcă că difrite părți ale României și-ar fi trimis mandatariul său: M. Kogălniceanu din Iași, D. Bolintineanu din București și primul tribun al Blașului Papiu, Ilarion din Transilvania”, baza acestuia fiind, așadar, spiritul de la 1848 „în toată întregimea sa”⁸⁶. Iar un corespondent particular al „Românului”, pe nume H. Bresnițiu, scria de la Viena în noiembrie 1863 că formarea guvernului Kogălniceanu produsese o impresie favorabilă pînă la români din Austria care — adăugînd el semnificativ — „ridică

capetele lor cu mai multă mândrie și se bucură că în viitor nu vor mai fi expuși: a auzi ocările și batjocurile contra statului central al naționalității lor”⁸⁷.

Se știe că, după adoptarea în decembrie 1863 a legii secularizării averilor mănăstirești (închinare și pămîntene)—cînd, printr-un energic act de suveranitate, au fost trecute în patrimoniul statului moșii însumînd un sfert din teritoriul țării—Adunarea Deputaților, refuzînd în martie 1864 să ia în dezbateră proiectele legilor rurală și electorală, înaintate de guvern, s-a ajuns la cunoscuta lovitură de stat din 2/14 mai ⁸⁸. Acest important act politic care în exterior a consolidat drepturile suverane, autonome, ale țării, a avut pe plan intern consecințe multiple și foarte importante, întărind prerogativele Domniei în dauna puterii legislative și instituind, în același timp, un Corp Ponderator (Senatul). Mai înainte de toate, el a creat premisele necesare înfăptuirii pe bază de decrete-legi a reformelor agrară și electorală, a promulgării legilor de organizare și funcționare ale statului potrivit principiilor liberale de extracție occidentală corelate într-o oarecare măsură realităților românești și presupunînd a corespunde nevoilor structurale ale societății. Prin statutul de-zvoltător al Convenției s-a operat o însemnată reformă electorală: coborîndu-se censul, cercul celor care au căpătat dreptul de a fi alegători s-a extins (e adevărat, pe trepte de votare) aproape asupra tuturor cetățenilor țării. În pofida tendințelor democratice, noul sistem electoral, împărțind pe alegători în direcți și îndirecți după mărimea averii, nu făcea evident o parte dreaptă tuturor fiilor patriei. El a împlinit totuși parțial o mai veche revendicare a țărănimii de a putea și ea să-și trimită reprezentanții în Adunarea ce avea să facă legile țării. Marca sa însemnată rezidă în faptul că pentru prima dată la noi a fost acordat un drept esențial, caracteristic societăților moderne, din categoria celor care, exercitate mereu, transformă treptat, cu timpul, pe simplul individ al unei colectivități în cetățean conștient cu drepturi și îndatoriri către țară. Totodată, trebuie avută în vedere și lărgirea considerabilă a bazei social-politice a instituțiilor legislative ale statului, modernizarea acestora potrivit învățămîntelor trase din experiența regimurilor reprezentativ-constituționale din apusul Europei. Deși teoretic așezămîntul electoral a creat posibilitatea atragerii maselor la viața politică a țării și, prin însăși acest fapt, promovării intereselor lor, în practică principiile electorale vor fi frecvent nesocotite, aproape întotdeauna grupările și formațiunile politice ale virfurilor burgheziei și moșierimii utilizînd mijloace neconstituționale pentru acapărarea puterii.

În privința raporturilor agrare, legea rurală decretată la 14/26 august 1864 a avut o importanță covârșitoare sub dublu aspect. Mai întîi, abolind clăcășia, l-a declarat pe țaranul clăcaș liber, stăpîn pe brațele și pe munca sa, asimilîndu-l în acest fel condiției juridice a celorlalți cetățeni ai țării. Se înlătura astfel munca obligată, o servitute care devenise în ultimele decenii o frînă în calea dezvoltării capitaliste a agriculturii, împlinindu-se totodată și cerința deputaților pontasi din Adunarea ad hoc a Moldovei de a nu mai aparține nimănui, de a fi liberi, „numai ai țării”, cum spuneau ei. Măsura era, indiscutabil, de o mare însemnatate, căci nici o națiune nu și-a consolidat existența și nu s-a putut dezvolta decît din momentul cînd toți fiii ei au devenit oameni liberi, interesați deopotrivă atît în îmbunătățirea stării materiale și statutului civic, cît și în progresul general al țării, în întărirea statului. Legea rurală a împroprie-

tărit contra unor importante despăgubiri bănești pe țărani clăcași pe locurile avute în folosință potrivit așezămintelor agrare din 1851, fie pe moșiile statutului, fie pe cele ale boierilor. În total, au beneficiat de prevederile legii 515 422 țărani care au fost împroprietăriți cu 1 894 927 ha⁸⁹. Locul țăranului care nu posedă nimic în afară de casă și o avuție mobilă extrem de sărăcăcioasă, l-a luat săteanul liber, proprietar pe o bucată de pământ. Dar problema fundamentală, aceea a repartiției mai echitabile a pământului în folosul celor care, muncindu-l, îl făceau să rodească, n-a primit o soluție corespunzătoare din moment ce moșierimea continuă să dețină aproximativ 70 % din suprafața cultivabilă a țării, țăranimii fiindu-i insuficient pământul primit pentru a-și putea întemeia gospodării independente, prospere sub raport economic. Din acest motiv, căruia i s-a adăugat alte cauze economice⁹⁰, s-a considerat necesară și oportună reintroducerea tocmelilor agricole în martie 1866 printr-o lege complementară reformei agrare ce încheia în fapt procesul de reasezare a noilor raporturi din agricultură. Preluând o seamă de reglementări și norme din legislația agrară anterioară, conservând deci concepții și practici învechite, într-un cuvânt rămășițe ale relațiilor feudale, legea tocmelilor (învoielilor) agricole a dus nu numai la înrobirea muncii țăranilor, dar și la anularea în fapt a drepturilor și libertăților individuale consacrate prin constituție, de care, în mod normal, trebuiau să beneficieze și ei ai domnitorilor cetățeni. În ciuda limitelor și scăderilor evidente, o apreciere de ansamblu n-ar trebui să piardă din vedere elementul esențial și anume că reforma agrară a avut o însemnătate considerabilă în procesul consolidării statului național, atât prin generalizarea raporturilor capitaliste în agricultură cât și prin libertatea personală câștigată de țărani, prin lotul de pământ dobândit. Atunci, în august 1864, s-a creat țăranul-ostaș care, legat statornic de propria-i brazdă, va apăra patria și ființa națională.

În anii 1864—1865 au fost luate și alte măsuri de implantare a statului pe temelii moderne privind unificarea legislației civile și comerciale prin elaborarea de coduri pe ramuri de drept, adoptarea legilor pentru organizarea puterii armate, a instrucțiunii publice⁹¹, înființarea Camerelor de comerț, organizarea consiliilor comunale și județene, a serviciilor de poștă și telegraf, introducerea sistemului de măsuri și greutăți metrice, nescăpând atenției nici problemele construcțiilor de căi ferate, poduri rutiere și șosele. Practic, nici un domeniu de activitate n-a rămas în afara preocupărilor unificatoare sau de modernizare ale statului, într-un timp foarte scurt realizându-se o operă impresionantă. În felul acesta societatea românească din Principate, parte a națiunii, a dobândit un nou cadru de existență și manifestare, o perspectivă larg deschisă spre viitor, având o structură și o funcționalitate asemănătoare, în bună măsură, statelor din apusul Europei.

Încheierea procesului de edificare a statului național prin deplină contopire a Principatelor Dunărene, renovarea structurilor socio-economice și politice în sens burghez a fost consacrată prin constituția promulgată la 1/13 iulie 1886⁹². Reflectând stadiul de dezvoltare atins de societatea românească, raporturile de forță materiale și politice dintre clase, constituția a stabilit forma de stat (monarhie constituțională ereditară), structura și atribuțiile organelor de stat, drepturile și îndatoririle cetățenilor, principiile electorale. În acest fel ea a creat suprastructura orinduirii capitaliste din România, consacrand prin interme-

diul normelor juridico-constituționale o sumă de principii burgheze (intangibilitatea proprietății private, separarea puterii executive de cea legislativă și judecătorească, crearea regimului parlamentar, instituirea sistemului electoral ș.a.), care au semnificat instaurarea dominației moșierimii și a burgheziei. Constituția din 1866 (una din cele mai avansate constituții ale Europei de atunci) a reflectat, așadar, în modalități specifice actelor normative de acest gen, încheierea etapei de profunde transformări innoitoare, în sens burghez, parcursă de societatea românească din Principate la jumătatea secolului al XIX-lea, avînd ca supremă expresie constituirea statului național român. Ea consacra, de asemenea, apariția unui stat avînd structuri moderne, comparabile cu ale altor state europene, capabil să se adape dar și să se integreze circuitului de valori al civilizației acelor vremi și la care, cu timpul, își va aduce o contribuție proprie.

4. STAT—MIȘCARE ȘI UNITATE NAȚIONALĂ

Rămîne să stăruim, în cele ce urmează, asupra dezvoltării și afirmării națiunii române, relevînd (acolo unde materialul documentar permite acest lucru) felul în care noul stat a contribuit la încheierea și exprimarea solidarității naționale, la apărarea intereselor națiunii, la promovarea aspirațiilor și voinței tuturor fiilor patriei. În acest scop, lăsînd la o parte acțiuni și momente bine cunoscute din cercetările anterioare (tratativele româno-maghiare din 1859, din 1863, momentul din vara anului 1866 etc), vom acorda prioritate informațiilor și aprecierilor puțin sau chiar de loc cunoscute rămase în paginile publicațiilor periodice ale vremii, completate cu alte surse documentare inedite ori date la iveală relativ recent, încercînd astfel să conturăm o imagine de ansamblu.

Răsunetul prompt, amplu și profund, pe care cele mai importante etape ale constituirii statului național l-au avut printre românii din teritoriile subjugate—și la care s-au făcut referiri în paginile anterioare—a relevat existența unei puternice solidarități naționale exprimată constant și în modalități variate⁹³. Unirea Principatelor—releva pe bună dreptate tovarășul Nicolae Ceaușescu—„a avut un puternic ecou și în Transilvania, întărind conștiința unității naționale a maselor populare din această provincie, stimulînd lupta lor pentru unire cu țara”⁹⁴. Pentru prima dată națiunea română—încheгатă prin conlucrarea activă a tuturor factorilor genetici caracteristici—se vădea a fi o realitate de zi cu zi, o dimensiune fundamentală a unui proces istoric deschizător de noi orizonturi care, ordonînd și sintetizînd totalitatea aspectelor vieții istorice a poporului din perspectiva altor necesități ce se cereau imperios împlinite, întreținea vie flacăra speranței într-un apropiat viitor comun. În tot răstimpul epocii Unirii, din multitudinea faptelor și evenimentelor istorice se degajă limpede înțelesurile conștiinței naționale a românilor care—cum bine s-a observat—„este prin ea însăși factor generator al solidarității, al coeziunii, element integrator al comunității naționale”⁹⁵.

Cînd, în 1860, Al. Papiu Ilarian, în bine cunoscutul său memoriu arăta că în momentul dublei alegeri a Domnitorului Cuza „entuziasmul la românii Transilvaniei era poate mai mare decît în Principate”, el nu făcea un act de complezență și nu infățișa doar opinia sa. Precizînd, în acelaș context, că „românii din Transilvania au avut în împrejurările de față,

numai în Principate privesc, numai de aici aşteaptă semnul, numai de aici îşi văd scaparea”⁹⁶, el exprima o convingere adâncă, larg răspîndită printre românii de peste Carpaţi⁹⁷, pe care, începînd încă de pe la 1830, o mărturisise pe rînd Z. Carcalechi, G. Bariţiu, C. Romanu-Vivu, alţi conducători politici, ziarîşti, oameni de cultură. Reflex şi, totodată, parte componentă a conştiinţei naţionale, această solidaritate a românilor de peste munţi constituie încă o dovadă a griji şi preocupării lor faţă de soarta poporului român luat în întregime sa, a încrederii în capacitatea politică şi în patriotismul fraţilor lor de dincoace de Carpaţi, a sprijinului pe care-l aşteptau din partea României renăscute.

În forme variate, solidaritatea naţională a fost mereu prezentă în paginile publicaţiilor periodice, în schimburile epistolare. Cîteva extrase, reproduse în ordine cronologică, sînt extrem de sugestive prin conţinutul şi semnificaţiile lor pentru a mai fi nevoie de vreun comentariu. Astfel, din Sibiu la 10/22 octombrie 1860 Ion Raţiu, redactor la „Telegraful român” scria confratelui său I. P. Valerian de la „Naţionalul” din Bucureşti că „noi studiem toţi paşii Dv. cu atîta atenţiune încît am putea crede că vă cunoaştem poziţiunea”⁹⁸. Peste cîteva luni, Al. Roman în atît de cunoscuta scrisoare din 4 decembrie 1860 adresată aceluiaş ziar „Naţionalul” în care arată că auzise „prin multe locuri nu numai pe cărturari ci şi oameni din popor închinînd «Să trăiască bađa Ion»” (adică Domnitorul Cuza) mărturisise „interesul ce avem de a urmări cu atenţiune toate evoluţiunile politice ale fraţilor de peste Carpaţi, a căror soartă şi viitorime e şi a noastră”⁹⁹.

Într-o suită de articole publicate în martie 1863 în „Concordia” română ce apărea la Pesta sub conducerea lui Al. Roman, acesta, avînd în vedere desbaterile violente ale Adunării Deputaţilor de la Bucureşti în momentele constituirii „monstroasei coaliţii”, constata că „în România nu merg treburile cum ar trebui să meargă în interesul naţiunii române”, deşi „noi putem constata progresul ce s-a făcut în România, l-am văzut cu ochii şi, cunoscînd puterea spiritului ce domneşte în secolul nostru, avem credinţa tare în viitorul naţiunii române”. După durerile inerente renaşterii „vor veni zilele înfloririi, după care vom gusta fructele cele dulci ale pomului libertăţii naţionale. Astfel e legea firii”¹⁰⁰. Articolul continua cu această emoţionantă mărturisire de credinţă naţională: „Cunoaştem, fraţilor din România, cunoaştem starea voastră politică, cea morală şi gradul culturii la care aţi ajuns, precît se poate de bine după împrejurările noastre şi stăruim a îndeplini astă cunoştinţă; luăm parte la bucuria şi durerile voastre; simţim fericirea sau nefericirea, onoarea sau desonoarea ce se revarsă peste voi, precum le simţeste înşivă inima voastră; simţim mişcarea electrică a vieţii care pulsează în arterele voastre; cînd vă copleşeşte vreo neputinţă, atunci scad şi puterile noastre; ma(iar—n. n.) de aţi muri, noi încă am muri împreună cu voi, căci suntem mădularele aceluiaş trup însufleţit prin unul şi acelaş spirit vital”¹⁰¹. Cunoscutul cărturar şi patriot Aron Pumnul, la 12 septembrie st. n. 1865, într-o epistolă adresată lui V. Alexandrescu-Urechia, scria din Cernăuţi, între altele, ca un fel de testament politic: „eu cer şi pretind să faceţi orice jertfe numai pentru apararea şi întărirea naţiunii şi, dacă se poate, înflorirea ei”¹⁰². În primăvara anului 1866, într-un moment de cîmpănă pentru menţinerea Unirii şi consolidarea statului naţional, într-un comentariu al „Trompetei Carpaţilor” datorat, se pare, lui G. Missail, se arăta că un www.dacoromanica.ro vincii „răpite din coroa-

„na Moldovei” și ale cărei lanțuri „se lărgesc când mergem și noi iși de aici bine și se restring când păcătuim a merge rău”, îi scrisese cu puține zile în urmă : „În starea actuală în care vă aflați nu vă trebuie alta decât numai puteri morale spre a fi, spre a rămâne în veci uniți”, îndemnând la conlucrare, fiindcă dacă „veți separa voi acolo puterile, atunci vai de noi iște d-aici”; „...unind puterile (conchidea el semnificativ) ne-ați învățat a cugeta și a spera”¹⁰³. Dacă se au în vedere dovezile înfățișate, atunci deviza emblematică a „Tribunei” din Sibiu de la 1884 : „Soarele pentru toți românii la București răsare” apare, în chip logic și firesc, ca o consecință și o concluzie a unor stări de spirit avînd în urma lor o evoluție de mai multe decenii de închegare, cristalizare și expunere a credințelor naționale, a solidarității tuturor ramurilor poporului nostru. Căci, oricum s-ar privi lucrurile, solidaritatea națională a fost și a rămas în toate timpurile simptomul cel mai caracteristic și, în același timp, expresia cea mai elocventă a maturității în sentimente, în gândire și în acțiune a națiunii.

Dar fenomenul solidarității naționale, mai puternic la națiunile omogene despărțite vremelnic prin granițe artificiale politice care în corespundeau frontierelor etnice, ca în cazul națiunii române, nu era unilateral, n-avea un singur sens, din teritoriile subjugate de peste munți către românii din Principate, către statul românesc nou înființat considerat a fi, pe bună dreptate, exponentul intereselor generale ale întregului neam. În chip normal, el se manifesta viguros și în forme dintre cele mai diferite și în direcția inversă. Românii de dincoace de Carpați, pe căi particulare—fie individual, fie ca curente ideologice ori grupări politice—sau pe căi oficiale ori oficioase specifice statului român, instituțiilor sale autorizate, au întreținut un contact permanent și nemijlocit cu conaționalii lor, susținîndu-i moral și material, încurajîndu-i în acțiunile inițiate, exprimîndu-le simpatia și solidaritatea activă în lupta pentru cîștigarea drepturilor naționale, luîndu-le mereu apărarea împotriva celor care-i asuprau. Din materialul documentar atît de bogat și variat care stă la dispoziție pe această temă, vom selecta doar faptele, aprecierile și comentariile cele mai caracteristice prin noutatea informației și semnificațiile mesajului pentru a ilustra un aspect sau altul.

Luîndu-se atitudine împotriva aserțiunii potrivit căreia în Principate românii din Transilvania nu erau bine primiți, într-o corespondență de la București din 6 august 1860 publicată în „Gazeta Transilvaniei” se cerea să nu fie generalizate particularitățile provenite din incidente personale cu substrat confesional, pentru că nu corespundeau simțămîntului obștesc și adevărului, dimpotrivă, în țară domnind „cel mai mare tolerantism asupra tuturor, cu atît mai virtos asupra fraților de un sânge, fie ei ori din ce provincie locuită de români”¹⁰⁴. Periodicul bucureștean „Naționalul”, de orientare liberal-moderată, care în anii 1858—1861 a avut un rol foarte important în înfăptuirea Unirii Principatelor, precum și în apărarea cu consecvență a marilor interese ale românilor din toate provinciile, rezumînd o corespondență primită din Transilvania în care se exprimau temeri în privința evoluției viitoare a raporturilor româno-maghiare, preciza într-un comentariu redacțional : „România e țara a tot românului ! Brațele ei se vor fortifica, vor simți o inensă fericire a primi într-insele pe un frate gonit de durere și de mizeria oamenilor”¹⁰⁵. Puțin mai tîrziu, același periodic, îndemnînd la citirea foilor românești din Transilvania, se luptau eroid pentru

păstrarea naționalității lor, considera că nu era inutil să repete că „cei de peste Carpați sunt de un neam și de un singe cu noi”, că „frații transilvani au nevoie de susținerea noastră”, meritând și avînd dreptul „la simpatiile și ajutorul fraților lor din toate colțurile țării”¹⁰⁶. O altă publicație, „Dacia” din Iași, scoasă de tinerii patrioți vizionari, avîndu-i în frunte pe Gh. Petrescu și V. Alexandrescu (devenit nu peste mult timp V. A. Urechia) cu îngăduința și încurajarea primului ministru An. Panu, cerea să se acționeze cu mai multă energie pentru consolidarea edificiului național fiind că „milioane de români de dincolo de Carpați își ațint privirile lor către noi; ne întind mâinile lor frățești și doresc din suflet să strîngă cu căldură pe ale noastre”. În consecință „să ne dăm mina cu toții, căci nu vom fi fericiți pînă cînd nu vom scrie pe stindardul românismului în caractere de aur această deviză: «Unirea și frăția românismului»”¹⁰⁷.

În 1861 poetul Vasile Alecsandri, reunind într-o broșură cîteva scrieri despre situația românilor din Transilvania, simțise nevoia să le prefățeze cu o veritabilă profesiune de credință care era, de fapt, a întregii sale generații. Problema românilor de peste Carpații—scria el—„ne interesează d-a dreptul, căci se atinge de viitorul României una și nedespărțită”; de aceea „e de mare trebuință a o poporarisa între românii de dincoace de munți, pentru că atunci cînd ziua luptei va veni, cînd stindardul naționalităților se va ridica în toată Europa, opiniunea publică din Principate să fie preparată”. Totodată, „opera ce dăm astăzi publicului va arăta fraților de peste munți că românii de dincoace nu i-au uitat..., ci, din contra, că ei au lucrat și lucrează neîncetat pentru a face cunoscute Europei drepturile și adevărata istorie a românilor din toate părțile”¹⁰⁸. Un alt scriitor, Alexandru Odobescu, care, după ferici-ta caracterizare a unui exeget al operei sale, a avut în permanență „sufletul deschis și privirea atentă asupra întregului pămînt și neam românesc”¹⁰⁹, scria la 15/27 ianuarie 1862 lui G. Barițiu aceste frumoase și adevărate cuvinte ce însuflețeau pe toți acei avînd aceiași vîrstă cu el: „Noi vedem încă în ardeleni pe bunii noștri frați [...] Toată inteligența Principatelor și mai ales toată junimea lor n-are alt vis, nici altă dorință decît unirea în idei și în lucrare cu frații lor de peste munți, spre a se da înaintare culturii morale, curățirii limbei și explorărilor istorice în națiunea română. Priemiți dar înfrățirea cu junimea căci al ei este viitorul”¹¹⁰. Din toate mărturiile reproduse se degajă cu claritate existența unui curent de opinie publică răspîndit deopotrivă pe ambele versante ale Carpaților, avînd ca fundament convingerea românilor că ei formează un singur popor cu aceiași origine, viață și aspirații naționale, urmărind statornic includerea sa într-un singur hotar și sub un singur steag.

Depășind nivelul declarativ înregistrat în publicațiile periodice sau mărturisit în schimbul de corespondențe, solidaritatea națională a cunoscut forme concrete de expresie și manifestare derivînd din cerințele specifice comunității generale de interese și de sentimente interromânești. Așa, bunăoară, cînd au bîntuit calamități naturale (secete, inundații etc.) românii de peste munți au colectat și trimis în Principate în 1864 și 1867 ajutoare bănești¹¹¹, în timp ce în 1860 și 1864 au fost înaintate oficial din București mai multe mii de galbeni pentru ajutorarea bănățenilor și transilvănenilor loviți de secetă¹¹². De asemenea, în anii 1859—1860 s-au trimis oficial subvenții școlilor românești din Brașov (frecventate și de elevi de dincoace de Carpați¹¹³), bisericii Sf. Nicolae din aceeași localitate

mitropoliei din Suceava¹¹⁴, s-au acordat de către stat sau de particulari burse elevilor și studenților români din teritoriile subjugate etc. Însă recunoașterea cea mai caracteristică a apartenenței tuturor românilor, oriunde ar fi viețuit, la aceeași patrie o constituie simplificarea la maximum a legislației și procedurii privind naturalizarea lor de către statul român. La 9 iunie 1860 Adunarea Deputaților a Munteniei a stabilit că românii născuți în afara Principatelor nu aveau nevoie a fi naturalizați propriu-zis la fel ca străinii, ci numai să li se *constate* calitatea lor de români pe temeiul unor declarații și acte oficiale și apoi să li se recunoască naționalitatea¹¹⁵, acordându-li-se astfel exercițiul tuturor drepturilor politice. Și aceasta pe considerentul că „un român este de drept membru al familiei românești în orice parte a României”¹¹⁶. Rămasă neschimbată în anii următori¹¹⁷, această procedură ce admitea în planul reglementărilor juridice „existența națiunii în limitele teritoriului strămoșesc”¹¹⁸, constituia — cum se scria cu îndreptățire într-un comentariu — „un just omagiu și semn de amoare ce se dă fraților noștri de peste Carpați”, de unde „s-a răspândit peste toți românii scinteia adevărului și a naționalității noastre”¹¹⁹. Dar era, deopotrivă, și o probă peremptorie a misiunii asumate de noul stat de a stringe prin legături bine precizate pe românii de pretutindeni. Sinteză organică și originală a unui proces istoric secular potențat de ascensiunea orînduirii capitaliste, națiunea română ajunsese în focul evenimentelor revoluționare de la 1848 și în anii care au urmat la deplina maturitate a conștiinței de sine și pentru sine, la definirea rostului și menirii pe care trebuia s-o aibă între alte națiuni din această parte a Europei, și, potrivit obiectivelor stabilite, la alegerea căilor și mijloacelor ce trebuiau utilizate pentru realizarea programului național. Crearea statului național român care, în final, trebuia să înlăture toate barierele ce mențineau divizat poporul român pentru ca toți fiii săi să poată viețui într-o entitate statală a cărei autoritate să se desfășoare pe întreaga întindere a teritoriului natural al patriei străbune, a fost, firește, obiectivul central al națiunii române. Cum bine se știe, acest obiectiv a început a se contura după Congresul de la Paris din 1856, a prinde viață odată cu unirea Principatelor în 1859, a se dezvolta și consolida prin reformele de tot felul înfăptuite în anii 1859—1866. Numai dacă se au în vedere aceste realități istorice în conexiunile și determinările lor intrinseci se poate înțelege de ce întreg deceniul cuprins între anii 1856—1866 a fost martorul unui avînt uluitor, fără precedent, al mișcării naționale românești. În acest context, problema relației dintre statul nou înființat, cuprinzînd doar o parte a românilor și a teritoriului lor național și națiunea română privită în totalitatea ei ca o comunitate de viață istoricește încheșată a constituit un subiect mereu prezent în dezbaterile acelor ani. De asemenea, stabilirea rolului și menirii statului național ca instrument de apărare și de promovare a intereselor permanente ale întregii colectivități românești a fost, ca niciodată pînă atunci, în centrul atenției oamenilor politici, a publicațiilor periodice atît sub raport conceptual-doxtrinar cît, mai ales, al înfăptuirilor imediate (ajunse la ordinea zilei) și de perspectivă. Din acest punct de vedere o expunere, pe cît posibil în ordine cronologică, a principalelor teze enunțate, a celor mai importante planuri și idei vehiculate, este de natură să întregască cunoașterea temei cercetate.

Generația de la mijlocul secolului trecut era conștientă că idealul pe care-l urmărea statornic : stringerea întregului popor prin intermediul

și în limitele unui singur stat independent nu se putea realiza atunci, dintr-odată, ci în timp, treptat, într-un context internațional favorabil. În consecință, ea a acționat pentru edificarea statului rezultat din contopirea Principatelor Dunărene, pregătind, în același timp, terenul în vederea împlinirii integrale a programului național. Acestui obiectiv i-a corespuns o sumă de articole apărute în publicații periodice din Principate, menite a arăta întinderea și puterea națiunii române, a întreține vie conștiința națională, a dezbate probleme privind locul și rolul pe care îl aveau de îndeplinit românii în această parte a continentului. Într-unul dintre acestea, C. Boliac, pornind de la cerința imperioasă că trebuia „să fim și noi mai întâi ca să ne putem lua locul ce am pierdut între celelalte popoare ale Europei”, scotea în evidență (după calcule de el știute) că „nu suntem o națiune de 4 sau 5 milioane, suntem o națiune de 12 milioane, dintre care 5 milioane sunt libere și trăiesc în statul lor național”¹²⁰. Iar C. A. Rosetti, referindu-se la „ideia reconstituirii naționalității române” (pentru că nu trebuia să se crează nici un moment că „un trup trunchiat în mai multe bucăți sau chiar în două, poate trăi și poate produce fapte de om întreg și sănătos”)¹²¹, sublinia și el că „suntem o națiune de 8 sau 10 milioane, plină de viață și gata a-și relua locul ce i se cuvine”; de apărare a Dunării și de contracarare a tendințelor expansioniste ale țarismului și germanismului¹²².

Idealul unității statale integrale sub deviza daco-românismului a fost expus mai întâi de către „Dacia” ieșeană care în articolul-program susținea fățiș că „nu ne vom crede fericiți pînă cînd trîmba Carpaților nu se va netezi dinaintea noastră”¹²³. Aceiași publicație, puțin mai tîrziu, combătînd unele idei separatist-locale ale unei publicații moldovene, aprecia că „unirea a două țări ne oferă speranța de a face doi pași înainte către reconstituirea unei națiuni mari”, care viețuise separat din cauza vitregiilor vremii¹²⁴. Însă exprimarea cea mai limpede și mai categorică a aparținut avocatului bănățean Vasile Maniu, participant la revoluția de la 1848 din Țara Românească, stabilit definitiv în 1858 la București¹²⁵. Într-un amplu articol, susținînd adevărul potrivit căruia „statul, ce este capul și reprezentantul familiei naționale, trebuie să tindă la unitate căci aici este virtutea și forța; atitudinea lui nu poate fi decît națională”¹²⁶, el îndemna pe români la concordie și conlucrare în interesul națiunii, pe fruntariile ei naturale neputînd fi arborate decît drapelul național. Apărînd aspirația spre unitatea statală integrală a națiunii române, V. Maniu releva că niciodată nu vom renunța „la legitimele noastre speranțe și drepturi, vom lupta pentru patrie și românism, pentru unitatea națională, că, în fine, nu putem ceda o palmă de loc din eritagiul străbun!”. Și el continua: „Ceea ce este virtute și just pentru toate popoarele de rasă omogenă, nu poate fi crimă și ultragiu pentru român”. De aceea, concluzionu V. Maniu, „dacă aplaudăm la toți populi fără distincțiune ideea și tendințele de unitate națională”, sprijinindu-le chiar, „cum am putea să negăm simpatiile ce datorăm unor frați de sînge, limbă și nune, să detestăm simpatii innăscute? Cum am putea să renunțăm la o acțiune comună, cînd pericolul ar amenința o parte din totalul nostru! Ne place viața de unitate națională sub cerul patriilor străbune”¹²⁷, încheia el apăsător și categoric.

În momentele premergătoare realizării Unirii depline, C. A. Rosetti considera oportun să rediscute public problema întăririi unității de acțiune națională. El scria: „dacă prin Unirea Principatelor devenim îndată

o națiune de cinci milioane de locuitori înconjurată de alte trei sau patru milioane care au aceeași origine, același singe, aceeași limbă, același nume cu noi, nu este inveterat că fiecare pozițiune are și datorii în proporție cu mărimea ei ?”¹²⁸. Liberalii-radicali susțineau atunci că „poporul român are și inima și inteligența și puterea d-a fi prin el însuși”, a se pune, în stare în scurt timp d-a vărsa singele său pentru a sa independență”, spre deosebire de conservatori care considerau că asemenea misiuni cădeau în sarcinile unui viitor mai îndepărtat¹²⁹. Subscriind ferm la principiul naționalităților cu toate implicațiile și consecințele acestuia, „Românul” cerea românilor din toate părțile să înțeleagă că „epoca în care trăim este epoca unității ginților și-a restabilirii naționalităților și că numai de noi depinde să redevenim o națiune”¹³⁰, aici, evident, în sensul creării unei formațiuni statale unice care, potrivit raportului din 22 septembrie 1860 a consulului francez H. Tillos, trebuia să cuprindă Moldova, Muntenia, Transilvania și Bucovina¹³¹. Mai mult încă, anticipând asupra situațiilor ce aveau să vină, el avansa imaginea idealizată că numai după ce „statele se vor forma după naționalități..., pacea și deplina fericire a popoarelor vor fi asigurate și ele vor putea lucra liniștite pentru prosperitatea lor interioară”¹³², situație pe care istoria n-a validat-o în toate cazurile.

Dorința unirii politice a tuturor românilor a fost exprimată și de Ion Ionescu de la Brad în decembrie 1861 când, având în vedere consacrarea unii efective, mărturisirea unul din crezurile generației sale : „Trăi-vom noi, care am luptat pentru această unie mai mult de 20 de ani, ca să vedem realizat și celălalt vis de aur al nostru, o Adunare națională una și singură pentru întreg poporul românesc ?”¹³³. Aceeași temă constituia un izvor de inspirație și de meditație patriotică pentru C. D. Aricescu care, preamărind într-un poem Carpații și țara românească de dincolo de ei, cerea românilor să se unească pentru a lua înapoi „Dacia antică”, în această acțiune România servind ca punct de sprijin¹³⁴.

Punerea în lumină a existenței și semnificațiilor dezbaterii publice a problemei unității național-statale ca emanație a unui viguros curent de gândire și acțiune politică¹³⁵ ce avea, negreșit, o aderență de mase, posibilitatea să se înțeleagă mai bine de ce un observator străin ca gen. Klapka care fusese în contact cu realitățile de la noi putem scrie că „în Principatele Române chiar și femeile și copii nu visează altceva decît Unirea Transilvaniei, Maramureșului și Banatului cu România”¹³⁶. Și desigur, tot în existența acelor concepții și convingeri politice trebuie căutat unul din izvoarele de tărie ale politicii naționale a Domnitorului Cuza care, odată, declarase unui interlocutor străin că el, ca prinț, „nu putea renunța niciodată la Transilvania”¹³⁷ iar în alte date — potrivit raportului consulului Tillos din 22 octombrie 1863 —, pregătindu-se pentru proclamarea independenței României, vorbea mereu „că va lua de la Austria Transilvania și Bucovina”¹³⁸. Iar ecoul evenimentelor din Principate, puterea de înriuire a dezbaterilor care aveau loc trebuie să fi fost importante și semnificative în sine din moment ce într-un raport al autorităților austriece din ianuarie 1861 se consemnau în Transilvania agitații și tulburări românești, în rindurile tinerilor făcându-și loc, mai ales după Unirea Principatelor, ideea restabilirii statului daco-român¹³⁹. Că această informație nu era o închipuire, o presupunere lipsită de temei a unor oficialități întotdeauna excesiv de bănuitoare, că reflecta o realitate ce își trăgea seva din încrederea în constituirea unui singur stat românesc îmbrățișând ambele versante ale Carpaților, rezultă din mărturia imparțială

a unui călător englez prin Transilvania care consemna că pe românii transilvăni „nu-i atrage nimic spre apus, deoarece nădejtile lor sînt îndreptate spre răsărit și toți trăiesc în secret în așteptarea că odată, după unirea ramurilor răzlețite, se vor transforma într-o mare și puternică națiune română”¹⁴⁰.

La vestea detronării Domnitorului Cuza, românii de peste Carpați — cum scria „Gazeta Transilvaniei” — „n-au tresăltat de bucurie”, ci, dimpotrivă, „se vedeau pe nesimțite loviți de un fel de melancolie”. Intelectualii români prigonii în Transilvania și-au găsit mereu azil în țară, ei fiind primiți frățește de Cuza-Vodă care-i „considera totdeauna ca pe unii dintre ai săi”. În plus, printre țărani — indiferent de naționalitate — numele Domnitorului Principatelor care abolise clăcășia și împroprietărise pe săteni „era atît de popular ... ca și odinioară a lui Iancu”. De aceea, în drumul său spre exil țărani „în multe locuri l-au întîmpinat dorind ca să-l vadă și l-au petrecut cu ochii duioși”¹⁴¹. Poate mai important decît aceste emoționante simțăminte (care, în felul lor, pot fi socotite tot o expresie a conștiinței naționale) era neliniștea, teama — mărturisită retrospectiv într-o corespondență din 10 noiembrie 1866 a unui transilvănit apărută în „Românul” — de a nu fi nimicită la 11/23 februarie 1866 „unirea cîștigată cu atîta răbdări și sacrificiuri”, punîndu-se, așadar, în pericol „existența României întregi”. Recunoscînd, cu ușurare, că temerile transilvănilor s-au dovedit a fi neîntemeiate, corespondentul felicita pe românii din Principate că, printr-o acțiune energetică încununată de succes, au întemeiat „un focar al patriei române sigur și puternic, unde să se dezvolte liberă viața națională și să se extindă la toată suflarea română”. Astfel, — conchidea el — „în consolidarea României vedem asigurată și viața noastră națională”¹⁴².

În condițiile specifice ale anului 1866 cînd datorită schimbărilor politice petrecute în țară și mai ales înfruntărilor de forță pe scena europeană, apăruse, iarăși, pentru cîteva clipe, perspectiva împlinirii vechiului vis de creare a statului național unitar, paralel cu anume tratative și acțiuni conspirative¹⁴³, au fost reluate dezbaterile din anii 1860—1862, animatorii lor fiind tot liberalii radicali. Astfel, C. Boliac, susținător constant al Domnitorului Cuza și, prin urmare, odată cu abdicarea silită a acestuia, adversar al cercurilor politice care preluaseră cirna statului în 1866, le învinuia public pe acestea de a nu se fi folosit de împrejurările favorabile ca „să semene germele Unirii Principatelor cu Banatul, Transilvania și Bucovina”. El considera pe cei care conduceau atunci țara vinovați în fața istoriei „pentru că n-ați aruncat în pămînt sămînța mării idei de unire cu Banatul, Transilvania, Bucovina. Ocaziunea a fost favorabilă, n-ați știut a profita”¹⁴⁴. Probabil el avea în vedere dictonul potrivit căruia, cîteodată, o afirmare de drepturi echivalează în perspectiva istoriei cît o victorie. Învinuirea era însă nedreaptă, deoarece — se știe — atunci avuseseră loc o seamă de pregătiri militare, acțiuni conspirative, contacte și tratative confidentiale rămase fără rezultat din cauza menajării Austriei de către marile puteri europene care n-au dorit și n-au urmărit decît înfrîngerea și nicidecum dezagregarea mozaicului multinațional care era Imperiul Habsburgic.

Pe aceeași temă Boliac a publicat și articolul *Testamentul lui Mihai Viteazul* în care, evocînd figura legendară a marelui erou, dezvăluind înțele-

surile politicii sale, sublinia că „Mihai a murit pentru că a vrut să unească toate provinciile românești sub coroana unui prinț creștin ereditar”. Situația rămânând neschimbată în linii mari, politica lui Mihai Viteazul își menținuse valabilitatea. Unirea Moldovei cu Muntenia — continua el raționamentul — nu era suficientă pentru că între Austria, Rusia și Turcia un stat mic ca al nostru nu putea avea alt viitor decât cel acordat vremelnic prin tratate de bunăvoință Puterilor învecinate. În schimb, un stat românesc numărând 12 000 000 locuitori, o *Dacie* rezultată din reunirea teritoriilor străbune putea fi o a doua Prusie. În consecință, trebuia pus sub ochii principelui Carol testamentul lui Mihai Viteazul care legase pe succesorii săi la tronul României să înfăptuiască unirea tuturor provinciilor românești¹⁴⁵. O asemenea opinie nu era izolată, avea o largă circulație în diverse medii sociale românești, din moment ce într-o telegramă de felicitare adresată Domnitorului Carol în 1867 cu prilejul zilei sale de naștere, primăriile comunelor rurale din plasa Moldovei, jud. Roman, menționau că misiunea acestuia era „să adune sub sceptrul său toate fracțiunile neamului românesc”¹⁴⁶.

Interesante puncte de vedere în legătură cu Transilvania, cu raporturile dintre statul național român și provinciile subjugate Austriei s-au confruntat într-o întrunire electorală de aproximativ 500 alegători din Capitală, care a avut loc la 25 septembrie 1866. Cu acel prilej, V. Maniu — același inimos lugojan stabilit în România la care s-au făcut referiri în paginile anterioare — afirmând într-un discurs că „Țara Românească trebuie să fie sufletul întregului românism”, că deputații și guvernele aveau îndatorirea de „a da hrană vieții naționale tuturor românilor spre a combate tendințele de desnaționalizare ce se manifestă”, preciza că, altfel, „existența chiar a României libere este în pericol”¹⁴⁷. Luînd atitudine împotriva lui Dim. Ghica ce se declarase în dezacord cu V. Maniu pe motivul că, deși simpatiza cu românii de peste munți, nu putea declara război Austriei, Ion C. Brătianu în intervenția sa releva că în realitate era vorba nu de război ci de o acțiune morală foarte naturală căci „oricare ar fi condițiunile în care ar fi unii români, limba lor fiind aceeași, aspirările aceleași, deprinderile aceleași, civilizarea uneia din părțile Daciei ar avea neapărat efect asupra celorlalte”. De aceea, noi „care ne bucurăm de o existență politică proprie, să devenim acel centru intelectual pentru toată românimea, să fim sufletul sufletului ei”¹⁴⁸. Importante sînt în acest context precizările aceluiași V. Maniu dintr-o scrisoare adresată mai târziu, în octombrie 1866, „Trompetei Carpaților”, în care pretindea că ideile sale în problema națională „concordă cu toate aspirațiile românilor de bine și se raportă la tot ce poate face mărirea și consolidarea românismului în general și a statului român în parte din România liberă una și nedespărțită”. Dacă se urmărea, într-adevăr, consolidarea statului român, atunci trebuie „să chemăm toate forțele omogene și vitale ale elementului român la constituirea marelui edificiu național”. Pentru că, adăuga el, pe bună dreptate, „principiul constituirii și al unității statului este un ce indivizibil și trebuie să întrunească ca într-un centru : toate voințele, toate aspirațiunile și credințele noastre”. Concluzia sa — valabilă și astăzi — era clar formulată : „fără un stat român noi nu putem avea o viață indivizibilă a noastră, un element propriu al nostru. Urmează dar neapărat că trebuie să conservăm, să apărăm căminul nostru cu viața pentru noi, copii noștri, www.dacoromanica.ro

În același context pot fi plasate câteva informații inedite care scot în evidență preocupările unor conducători ai românilor de a aborda și din altă perspectivă problema întăririi unității naționale. Astfel, la 18 iulie 1865 Tillos raporta Parisului că unii liberali, care participaseră la revoluția de la 1848, începuseră o anume propagandă privind incorporarea Principatelor la Austria, desigur (completăm noi) și ca reflex al planurilor de remanieri teritoriale care se vehiculau atunci între câteva cancelarii diplomatice europene potrivit cărora România trebuia să servească ca compensație Austriei pentru eliminarea ei din Italia. Reactualizînd planul de la 1848, acești liberali (ne-nominalizați în raportul consulului francez) susțineau că prin unirea Principatelor cu Transilvania, Banatul și Bucovina se forma un singur bloc care va contracara pretențiile ungarilor, cu evidente consecințe politice pozitive și numeroase avantaje economice pentru comunitatea românească. După trecerea a două generații, românii, refăcîndu-și puterile „vor putea să se gîndească la independența lor dacă este destinat Austriei a fi descompusă mai tîrziu în favoarea naționalităților care o compun astăzi”¹⁵⁰. Idei asemănătoare nutreau și deputații români din Dieta de la Buda: V. Babeș și A. Mocioni se pronunțau în favoarea integrării Principatelor la Austria pentru ca românii să contrabalanseze influența ungarilor în cadrul Imperiului Habsburgic. L. Gradovic, secretar al consulatului francez de la București, care a consemnat această atitudine într-o scrisoare din 1 septembrie 1866 adresată consulului francez, baronul d'Avril (el fusese timp de trei săptămîni la băi în Ungaria), a menționat și motivația celor doi interlocutori ai săi: „Este adevărat că noi am fi preferat să fim uniți la România sub prințul Carol, dar această eventualitate este foarte periculoasă, căci în acest caz Austria și ungurii vor sacrifica mai degrabă ultimul lor om decît să abandoneze Transilvania”¹⁵¹. Această poziție, în condițiile cînd raporturile dintre liderii austrieci și unguri evoluau spre reconcilierea ce avea să ducă la încheierea dualismului austro-ungar cu consecințe atît de nefaste pentru românii de dincolo de munți, era dictată și ea nu numai de grija salvărdării drepturilor și intereselor majore ale românilor transilvăneni, dar și de asigurarea viitorului întregului neam românesc.

★

Materialul documentar înfățișat și analizat converge — credem — spre o singură încheiere generală: Unirea Principatelor, crearea și consolidarea statului național român modern de sine stătător a reprezentat o biruință în adevăratul sens al cuvîntului a întregii națiuni române, pentru prima dată apărută pe scena istoriei deplin încheiată, conștientă de rostul și misiunea ei istorică. În același timp, ea a constituit — după cum sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu — „un important pas spre împlinirea năzuinței de unire a românilor într-un singur stat”¹⁵². În mai puțin de un deceniu, tendințe istorice seculare, aspirații și credințe național-statale ale mai multor generații, s-au împlinit — fie și numai parțial — datorită acțiunilor energice și conlucrării tuturor fiilor patriei, înțelepciunii politice și patriotismului cu care s-a acționat la așezarea bazelor României renăscute și regenerate. S-a realizat atunci, așadar, din voința și năzuințele poporului, o operă excepțională, a cărei însemnătate sporește pe măsura scurgerii timpului. Dar chiar în epocă, acei care contribuiau efectiv la edificarea statului modern erau conștienți de însemnătatea copleșitoare a acestui www.dacoromanica.ro românesc. La numai citiva

ani după constituirea definitivă a României, în 1873, cel mai meritat și mai mișcător omagiu adus memoriei Domnitorului Cuza a fost recunoașterea că sub domnia sa „ideia românismului luase un sbor nemaipomenit”¹⁵³. Iar alt periodic sublinia și el, tot cu acel prilej, că în anii 1859—1866 speranțele românilor cunoscuseră un avînt neobișnuit „pătrunzînd ca o scînteie electrică prin toate părțile locuite de această națiune și accelerînd un moment ca printr-un farmec pulsul vieții naționale”¹⁵⁴. Adevărul incontestabil al acestor mărturisiri desprinsă din două publicații ale românilor de peste Carpați capătă, astfel, valoare de simbol pentru ceea ce a reprezentat Unirea Principatelor, făurirea statului modern în conștiința și acțiunea națiunii române.

NOTE

⁷⁶ Valeriu Stan, *Desăvîrșirea Unirii Principatelor Române pe plan administrativ (1859—1864)*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, vol. VII, Edit. Academiei R.S.R., București, 1983, p. 17—32.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 32—48.

⁷⁸ Purtătorul de cuvînt necontestat al acestor tendințe și concepții era M. Kogălniceanu care, luînd mereu apărarea țăranilor, se pronunțase încă din Adunarea ad hoc a Moldovei în favoarea completei lor emancipări și împroprietăririi, pentru ca — cum spunea în magistratul discurs din iunie 1862 — să nu fie dezlipită „clasa cea mai numeroasă a populațiunii noastre de la sinul patriei”, căci fără săteni marii proprietari nu vor putea apăra țara (N. Adăniloale, *Dan Berindei, Reforma agrară din 1864*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1967, p. 138).

⁷⁹ „Românul”, VI, nr. 290, 17 octombrie 1862, p. 906. Criticînd Convenția, C. A. Rosetti arăta în același articol că legea electorală trăsese un cerc foarte mic „în care cei închiși nu-și pot trage răsufierea, și-nchiseră apoi într-insul viața unei națiuni întregi” (*Ibidem*).

⁸⁰ Apostol Stan, *Grupări și curente politice în România între Unire și independență (1859—1877)*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1979, p. 96—123.

⁸¹ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 6, 21 ianuarie 1861, p. 25.

⁸² *Ibidem*, XXIV, nr. 48, 14 iunie 1861, p. 209—210. Puncte de vedere asemănătoare erau exprimate și de alte publicații românești de peste Carpați. („Concordia”, Pesta, I, nr. 40, 29/17 decembrie 1861, p. 161).

⁸³ Așa se explică de ce „Buciumul” lui C. Boliac ruga foile române din Transilvania „în numele națiunii române să nu ne părăsească și să ne dea tot reazemul putincios spre a se putea chema la viață cinci milioane de români, frați ai lor, ce gem în România liberă sub jugul cel mai cumplit al ciocoilor” („Buciumul”, II, nr. 179, 24 ianuarie 1864, p. 713).

⁸⁴ „Românul”, VII, f. nr. 4 octombrie 1863, p. 879.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 879—880.

⁸⁶ „Buciumul”, I, nr. 126, 12 octombrie 1863, p. 501.

⁸⁷ „Românul”, VII, f. nr., 22, 23 noiembrie 1863, p. 1039.

⁸⁸ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 252—276; Dan Berindei, *Epoca Unirii*, Edit. Academiei R.S.R., București, p. 108—115.

⁸⁹ N. Adăniloale, *Dan Berindei, op. cit.*, p. 344.

⁹⁰ Gh. Cristea, *Contribuții la istoria problemei agrare în România. Învoielile agricole (1866—1882). Legislație și aplicare*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1977, p. 21—70.

⁹¹ Această lege, de o însemnătate cu totul deosebită, avea menirea de a contribui la ridicarea nivelului de cultură a poporului, la dezvoltarea simțămîntelor de patriotism. Semnificativ în acest sens este faptul că la 1 septembrie 1865 cînd a intrat în vigoare noua lege, într-o circulară a Ministerului Cultelor și Învățămîntului se definea în următorii termeni unul din obiectivele învățămîntului: „să știe tot omul că-i român și cît de mare-i țara românului și cît este dator fiecare să iubească și să-și pună toată dragostea și viața pentru țara lui” („Trompeta Carpaților”, București, I(III), nr. 48(365), 2/14 septembrie 1865, p. 189(1397)).

⁹² Textul ei la Al. Pencovici, *op. cit.*, p. 290—308; vezi și Gr. Chiriță, *România în 1866. Coordonate ale politicii interne și internaționale*, în „Revista de istorie”, t. 31, 1978, nr. 12, p. 2211—2217; *Istoria Parlamentului și a vieții parlamentare din România pînă la 1918*, Edit. Acad. R.S.R., București, 1983, p. 151—171 (autor al capitolului: Valeriu Stan).

⁹³ O recunoaștere în plus se află într-un articol din „Morgen Post” de la 19 aprilie 1863 unde se aprecia că puterea națională a românilor din Transilvania se trezise și pentru că „cele ce s-au întîmplat în Principatele Dunărene vecine, uniunea Țării Românești cu a Moldovei, n-a putut să rămînă fără influență asupra românilor din Austria”, aspirații spre unitatea statală

Integrală românească constatându-se și printre românii din Transilvania („Românul”, VII f. nr. 20 aprilie 1863, p. 351).

⁹⁴ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste*, Volumul 3, București, Edit. Politică, 1968, p. 711.

⁹⁵ *Națiunea română...*, București, 1984, p. 14 (autor: Ștefan Ștefănescu).

⁹⁶ *Gîndirea social-politică despre Unire* (1859), p. 274—275. Într-o scrisoare expedită de la Berlin la 10 mai st. n. 1860 lui Iacob Mureșanu, el își formula aceeași opinie în următorii termeni categorici: „Transilvănenii să observe cursul lucrurilor în Principate. Punctul de gravitare al Transilvaniei nu este nici Pesta, nici Viena” (Iosif Pervain și Ioan Chindriș, *Corespondența lui Alexandru Papiu Ilarian*, Edit. Dacia, Cluj, 1972, vol. I, p. 180).

⁹⁷ La 19 iunie 1862 un român de peste munți, din comuna Veștem, pe nume C. Mărgineanu, se adresa Domnitorului Cuza motivîndu-se astfel cererea de a i se acorda naturalizarea: „Român din surora țară Transilvania, am venit să mă așez și să rămîn în Principatele Unite, Centrul suveranității naționale, către care gravitează tot elementul românesc” (Arh. St. București, Adunarea electivă — legislativă a Țării Românești, dosar 136/1864—1865, f. 127). La 9 febr. 1865 Adunarea i-a acordat împămîntenirea (ibidem).

⁹⁸ Biblioteca Academiei R.S.R., msse. Fond coresp. inv. 24205.

⁹⁹ Ibidem, inv. 24208; vezi și Gelu Neamțu, *Alexandru Roman militant pentru unitatea națională a românilor (1848—1897)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie”, Cluj, XVI(1973), p. 141—143.

¹⁰⁰ „Concordia”, Pesta, III, nr. 15—162, 21 februarie/5 martie 1863, p. 57.

¹⁰¹ Ibidem, nr. 16—163, 24 februarie/8 martie 1863, p. 61. În același periodic se vor publica spre sfîrșitul anului 1863 și următoarele rînduri: „Ne interesăm mult, foarte mult de frații noștri de peste Carpați, ne supărăm cînd se supără ei și iar ne bucurăm cînd se bucură ei. Nici poate fi aceasta altminteri, căci originea și limba noastră cea sonoră sînt niște organe ce ne leagă deolaltă și care nu se pot stîrpi...”. Expunînd unele opinii privind anume chestiuni interne ale Principatelor Unite, în articol se precizează că acestea trebuie considerate a fi „o expresiune a dorinței unei părți mari din corpul națiunii genetice române” (Ibidem, nr. 95—242, 14/26 noiembrie 1863, p. 407. Articolul a fost reprodus și în „Buciumul”, I, nr. 155, 23 noiembrie 1863, p. 622).

¹⁰² „Atheneul Român”, București, I, 1—30 iunie 1866, p. 56. În continuarea scrisorîi Aron Pumnul menționa că orice i s-ar întîmpla el va rămîne în Bucovina unde va publica și răspîndi, în lumea largă drepturile ce le are Bucovina ca provincie română” (*Ibidem*); Scrisoarea a fost publicată (patriotul bucovinean decedase cu puțin timp înainte) fiindcă avea o netăgăduită însemnătate și influență asupra spiritului național.

¹⁰³ „Trompeta Carpaților”, București, IV, nr. 413, 5 aprilie 1866, p. 76.

¹⁰⁴ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 34, 16 august 1860, p. 138.

¹⁰⁵ „Naționalul”, IV, nr. 1, 1 ianuarie 1861, p. 2.

¹⁰⁶ Ibidem, nr. 12, 9 februarie 1861, p. 45.

¹⁰⁷ „Dacia”, Iași, I, nr. 1, 9 martie 1861, p. 5.

¹⁰⁸ N. Coliniuanu, *Cestiunea românilor de peste Carpați. Transilvania în fața pretențiilor Ungariei. Răspuns la scrisoarea generalului Garibaldi, de P***. Precesă de două epistole adresate emigrațiunii ungare de Dumitru Brătianu*, traduse și editate de... București; Tip. St. Rassi-descu, 1861, p. 3. Pentru identificarea editorului cu poetul Vasile Alecsandri, vezi Arthur Balligot de Beyne, *Corespondența cu Alexandru Ioan Cuza și Costache Negri*. Studiu introductiv, selectarea și traducerea textelor, note, comentarii și indici de Emil Boldan, Edit. Junimea, Iași, 1986, p. 145, 153; vezi, de asemenea, Cornelia Bodea, *Vasile Alecsandri — cititor de seamă al României moderne*, în „Studii”, XXIV (1971), nr. 6, p. 1105.

¹⁰⁹ Ion Breazu, *Alexandru Odobescu și Transilvania*, în volumul *Literatura Transilvaniei*, Cluj, 1944, p. 104.

¹¹⁰ Alexandru Odobescu, *Opere*, vol. VIII. *Corespondență 1847—1879*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1979, p. 140.

¹¹¹ Mon. Of. nr. 155, 16/28 iulie 1865, p. 709; nr. 169, 3/15 august 1865, p. 751; nr. 102—103, 7/19 și 9/21 mai 1867, p. 629; nr. 123, 2/14 iunie 1867, p. 730.

¹¹² A.D. Xenopol, *op. cit.*, vol. II, p. 150; „Românul”, VIII, f. n., 23 iunie/5 iulie 1864, p. 543.

¹¹³ Vasile Netea, *Spre unitatea statală a poporului român. Legături politice și culturale între anii 1859—1918*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1979, p. 50—55; „Gazeta Transilvaniei”, nr. 33, 9 august 1860, p. 131 și 133.

¹¹⁴ „Revista Carpaților”, I, 1 iulie 1860, p. 93.

¹¹⁵ „Naționalul”, III, nr. 46, 12 iunie 1860, p. 181.

¹¹⁶ A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 150.

¹¹⁷ Arh. St. București, Adunarea electivă-legislativă a Țării Românești, dosar. 116/1863—1864, f. 30, 40 v; idem, dosar 136/1864—1865, f. 67.

- 118 *Națiunea română...*, București, 1984, p. 384 (autor: Gh. Platon).
- 119 „Naționalul”, III, nr. 46, 12 iunie 1860, p. 181.
- 120 „Românul”, IV, nr. 295, 21 octombrie 1860, p. 898.
- 121 *Ibidem*, V, nr. 359–362, 25–28 decembrie 1861, p. 1129. Merită a fi reținut că o comparație cu aceiași termeni, avînd același sens, o vom regăsi formulată peste jumătate de secol de fruntașul socialist C. Dobrogeanu-Gherea.
- 122 *Ibidem*, V, nr. 82, 23 martie 1861, p. 266.
- 123 „Dacia”, I, nr. 1, 9 martie 1861, p. 1.
- 124 „*Ibidem*”, nr. 29–30, 29 aprilie – 1 mai 1861, p. 2. Vezi și articolul lui George Barițiu, *Epistolă deschisă către „Dacia” din Iași și „Revista Carpaților” din București în cauza naționalității*, în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 47, 10 iunie 1861, p. 204–205; nr. 48, 14 iunie 1861, p. 209–210.
- 125 Victor Neumann, *Vasile Maniu. Monografie istorică*, Edit. Facla, Timișoara, 1984, p. 11–40; actele și corespondența privind acordarea naturalizării, cu interesante informații despre viața lui V. Maniu, la Arh. St. București, Adunarea electivă legislativă a Țării Românești, dosar 136/1864–1865, f. 7–22.
- 126 „Naționalul”, IV, nr. 21, 12 martie 1861, p. 81.
- 127 *Ibidem*, p. 82.
- 128 „Românul”, V, nr. 113, 23 aprilie 1861, p. 374.
- 129 *Ibidem*.
- 130 *Ibidem*, V, nr. 282–283, 9–10 octombrie 1861, p. 893.
- 131 Arh. St. București, microfilme Franța, (C. P. Turquie, vol. 21) rola 9, c. 60.
- 132 „Românul”, nr. 258, 15–16 septembrie 1861, p. 813.
- 133 „Țăranul român”, 17 decembrie 1861; apud A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 151.
- 134 „Românul”, VI, nr. 218–220, 6–8 august 1862, p. 683. Poemul se intitula „O cîmneață pe Penteleu (24 iulie 1862)”.
- 135 Pentru alte date și fapte istorice integrate unei viziuni generale a problemelor unității naționale și statale românești, a se vedea mai ales lucrările apărute în ultimele decenii: V. Curticăpeanu, *Alexandru Ioan Cuza și Transilvania*, în vol. *Cuza Vodă în memoriam*, Edit. Junimea Iași, 1973, p. 409–442; Dan Berindei, *Epoca Unirii*, p. 221–239; Vasile Netea, *Spre unitatea statală a poporului român*, p. 34–79; Apostol Stan, *Desăvîrșirea unității statale în conștiința politică a României între Unire și independență* în „Revista de istorie”, XXXII(1979), nr. 1, p. 57–65; *Unitatea națională a românilor în epoca modernă 1821–1918*, Edit. Academiei, R.S.R., București, 1985, p. 115–127 (autor al capitolului: Nichita Adaniloaie).
- 136 Iosif Kovács, *Desființarea relațiilor feudale în Transilvania*, Edit. Dacia, Cluj, 1973, p. 85.
- 137 Vasile Netea, *Les roumains de Transylvanie et l'Union des Principautés*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, V(1966), nr. 1, p. 74.
- 138 Arh. St. București, microfilme Franța, rola 10(vol. 24), c. 100.
- 139 *Români la 1859...*, p. 520.
- 140 Cornelia Bodea, *Ideea de unitate și continuitate în conștiința poporului român*, în „Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.”, XIV(1968), nr. 2–3, p. 148.
- 141 „Gazeta Transilvaniei”, XXIX, nr. 23, 5 aprilie/24 martie 1866, p. 91.
- 142 „Românul”, X, 5 noiembrie 1866, p. 802. Corespondența, datată pe stil nou, a apărut sub inițiale D. I.
- 143 Aurel A. Mureșanu, *Cînd Bismarck avu de gînd să trimită dorobanții români în Ardeal*, Brașov, 1931, 12 p. (Extras din „Țara Birsei”, nr. 3/1931); I. Lupaș, *Problema transilvană în timpul lui Cuza și Carol I*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, seria III, t. XXVIII(1946), p. 570–583; Apostol Stan, *Unitatea statală...*, p. 67–67; *Unitatea națională a românilor în epoca modernă. 1821–1918*, p. 127–130.
- 144 „Trompeta Carpaților”, IV, nr. 436, 15 iulie 1866, p. 1739.
- 145 *Ibidem*, nr. 434, 8 iulie 1866, p. 1734. Articolul a fost tradus în l. franceză și s-a aflat printre hîrțile aparținînd principelui Carol, deci acesta l-a cunoscut (Arh. St. București, Fond Casa Regală, dosar 79/1866, f. 235–236).
- 146 Mon. Of., nr. 84, 13/25 aprilie 1867, p. 503. De reținut că un astfel de punct de vedere a apărut în coloanele unei publicații oficiale.
- 147 „Românul”, X, 26–27 septembrie 1866, p. 678.
- 148 *Ibidem*.
- 149 „Trompeta Carpaților”, IV, nr. 463, 16/22 octombrie 1866, p. 1847.
- 150 Arh. St. București, microfilme Franța, rola 11 (vol. 26), c. 151. Tillos avea dreptate să se întrebe în ce măsură acele idei erau populare, știindu-se că după ultima ocupație a Principatelor (1854–1857) Austria își păstrase orie și simpatii (*Ibidem*, c. 152).

¹⁵¹ Ibidem, rola 13(Vol. 29), c. 19. Scrisoarea este nesemnată, fiind copia trimisă la Paris.

¹⁵² Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 7, Edit. Politică, București, 1973, p. 955.

¹⁵³ „Federațiunea”, Pesta, VI, nr. 36—761, 10/22 mai 1873, p. 143.

¹⁵⁴ „Albina”, Pesta, VIII, nr. 34, 10/22 mai 1873, p. 4.

L'UNION DES PRINCIPAUTÉS—L'ÉDIFICATION DE L'ÉTAT MODERNE DANS LA PERSPECTIVE DU DÉVELOPPEMENT DE LA NATION ROUMAINE (1856—1866) (II)

Résumé

L'action visait l'accomplissement de l'Union des Principautés a constituée la prémice et, en même temps, *la condition sine qua non* de l'édification de l'État national, c'est-à-dire du déclenchement d'un ample et complexe processus qui, en éliminant tout ce qui était périmé, en réorganisant suivant les principes bourgeois les compartiments de la vie économique, sociale, politique et culturelle a créé en fait un État nouveau, solide, reposant sur des bases modernes fermes. Analysant cette problématique dans le paragraphe trois, l'auteur a insisté notamment sur la réforme agraire qui a placé sous le signe du capitalisme les rapports socio-économiques concernant environ 90 % de la population du pays, ainsi que la question de l'extension des droits électoraux à la masse des citoyens du processus d'édification de l'État national a été consacrée par la constitution promulguée le 1er/13 juillet 1866, qui a établi la forme d'État (la monarchie constitutionnelle héréditaire), la structure et les attributions des organes d'État, les droits et les obligations des citoyens.

Vu qu'au milieu du XIXe siècle étaient demeurées en dehors de l'État national d'importants territoires ancestraux roumains incorporés à l'époque aux empires voisins, dans le dernier paragraphe de l'étude on a cherché à mettre en lumière les rapports entre l'État national, d'une part, et le mouvement d'unité étatique propre à la nation roumaine dans son ensemble, d'autre part. A cet égard, l'on a passé en revue les actions et témoignages concernant la manifestations de la solidarité nationale (autant sur le plan de la conscience nationale que de l'entraide économique), le persévérant examen de l'accomplissement de l'idéal de l'unité étatique pleine et entière du peuple roumain sous le mot d'ordre emblématique du daco-roumanisme.

Tout le matériel documentaire présenté et analysé converge sur la conclusion générale, selon laquelle l'Union des Principautés, la création et la consolidation de l'État nation roumain moderne indépendant a représenté une œuvre de la nation roumaine tot entière. En effet, au cours d'une seule décennie, grâce aux actions énergiques et à la coopération de tous les fils de la patrie, à la sagesse politique et au patriotisme dont ont fait preuve les Roumains, sur la carté de l'Europe est apparu un État et un pays nouveau, la Roumanie ressuscitée et régénérée.

PRELIMINARIILE DIPLOMATICE ALE SEMNĂRII TRATATULUI DE PACE DINTRE ROMÂNIA ȘI NAȚIUNILE UNITE

TRAIAN UDREA

Răsturnarea regimului de dictatură antonesciană a deschis calea unei noi ere de transformări revoluționar-democratice, dar în același timp marca începutul restabilirii independenței și suveranității naționale, grav știrbite în anii dominației fascisto-hitleriste.

„În istoria țării noastre a început o epocă nouă, s-a deschis larg drumul eliberării poporului român, drumul progresului social”¹.

Proclamația regală anunța „ieșirea noastră din alianța cu puterile Axei și imediata încheiere a războiului cu Națiunile Unite”², iar declarația guvernului de uniune națională antifascistă instituit în seara zilei de 23 August 1944 „ieșirea noastră din războiul dus alături de puterile pactului tripartit și încetarea ostilităților împotriva Uniunii Sovietice”, prima măsură a noului guvern în domeniul politicii externe „a fost acceptarea armistițiului cu Națiunile Unite”³.

Propunerea pe care regele și președintele noului guvern generalul Sănătescu au făcut-o ministrului Germaniei și comandamentului Misiunii militare germane la București ca unitățile germane să părăsească de îndată, fără lupte, întreg teritoriul țării⁴, nu a fost acceptată de conducerea supremă a Germaniei hitleriste care a ordonat ocuparea militară a României⁵ și lichidarea organizatorilor insurecției antifasciste. Prin aceasta, Germania s-a pus în stare de război cu România⁶, care a întors încă în noaptea de 23/24 august 1944 armele împotriva agresorului hitlerist mareind totodată prin aceasta începutul participării României la războiul antihitlerist, al colaborării de arme româno-sovietică pînă la zdrobirea definitivă a mașinii de război hitleristo-horthyste în Eur. pa⁷.

În concepția conducerii statului și guvernului român și a tuturor forțelor politice care sprijineau noul guvern⁸, prin ieșirea efectivă și fără nici o defecțiune a României din război și întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste, România accepta în fapt fondul propunerilor deja negociate la Cairo și Stockholm și se încadra în statutul de cobeligerantă de partea Națiunilor Unite în războiul dus contra Germaniei și a aliaților acesteia⁹. Cu acest mandat și în acest spirit s-a prezentat delegația guvernamentală română, imputernicită să semneze armistițiul cu Națiunile Unite în numele României, la Moscova¹⁰ și în același chip s-a căutat să se realizeze cooperarea cu unitățile sovietice în marș pe teritoriul României¹¹ eliberat complet pînă la 1 septembrie 1944 de către forțele armate și patriotice românești.

În urma semnării convenției de armistițiu din 12 septembrie 1944, statutul juridic al României a fost cel de stat învins aflat sub controlul

comisiei aliate de armistițiu. În ciuda contribuției decisive pe care o avu-
sesse coterura de la 23 August 1944, acțiune energetică a întregii națiuni
române în grăbirea înfringerii Germaniei naziste, a participării substan-
țiale a României la acțiunea nu numai de eliberare a propriului teritoriu,
dar și a Ungariei și Cehoslovaciei, situația internațională a României nu
a suferit în anii 1945—1946 modificări notabile, gesturile de bunăvoință
ale guvernului sovietic (unele înlesniri mai ales de ordin economic în
sensul reeșalonării unor livrări, oferirea unor materii prime contra mărfuri
finite sau semifinite reexpediate în U. R. S. S., revenirea administra-
ției românești în nordul și estul Transilvaniei în martie 1945, decorarea
regelui Mihai cu ordinul „Victoria”, restabilirea relațiilor diplomatice
româno-sovietice în august 1945, revenirea în țară în 1945—1946 a nume-
roși prizonieri români etc.), nemodificându-i statutul de stat învins. Astfel,
comisia aliată de control al aplicării convenției de armistițiu putea dis-
pune și lua măsuri de ordin administrativ politic intern (reducerea efec-
tivelor unităților de grăniceri¹², poliție, jandarmerie, controlul deplasării
cetățenilor români pe propriul teritoriu; intervenția contra oricăror acțiuni
sau manifestații apreciate ca prejudiciind spatele frontului sovietic;
cenzura presei, publicațiilor, a corespondenței publice¹³ și private, auto-
rizarea oricăror manifestări cultural-artistice sau familiale și cu altă mai
mult politice etc.). Comisia aliată de control era îndreptățită să ia de
asemenea, orice măsuri privind situația cetățenilor Națiunilor Unite și a
bunurilor acestora din România fără să consulte guvernul român.

În ceea ce privește clauzele economico-financiare comisia aliată
de control a trecut la confiscarea, considerându-le bunuri inamice,
nu numai a proprietăților și bunurilor statelor german, ungar etc. aflate
în război cu Națiunile Unite dar și a proprietăților și bunurilor cetățenilor
acestor state sau care fuseseră în administrație ori în folosința unor cetă-
țeni germani, unguri, slovaci, croați etc. până la 23 August 1944. Chiar
și utilaje, materii prime sau semifabricate achiziționate în urma unor
tranzacții comerciale de import obișnuite și pentru care fuseseră livrate
în contrapartidă mărfuri românești la vremea achiziționării lor, în cazul
când ele proveneau de pe teritoriul statelor inamice au fost asimilate
bunurilor inamice și confiscate¹⁴.

Pentru necesități imediate de război, au fost de asemenea preluate
de către partea sovietică și toate vapoarele maritime și fluviale, utila-
jele, semifabricatele etc. care până la instalarea dominației fasciste apar-
ținuseră unor cetățeni britanici, nord-americani, francezi, olandezi, bel-
gieni etc. Acest fapt a stat la originea unor stări tensionale între guvernul
sovietic și guvernele aliate occidentale¹⁵, pe de o parte, dar și între aceș-
tea din urmă și guvernul român, pe de altă parte, fiind unul din motivele
financiare principale pentru care statele occidentale au refuzat după 6
martie 1945 recunoașterea diplomatică a guvernului dr. Petru Groza, sub
pretextul caracterului său nereprezentativ.

Conferința preliminară de la Londra a miniștrilor de externe a celor
trei mari puteri aliate nu au realizat în acest sens progrese¹⁶.

Abia în urma misiunii Mark Ethéridge și a conferinței de la Moscova
din decembrie 1945 a miniștrilor de externe ai marilor puteri aliate, gu-
vernul sovietic a acceptat să țină seamă de interesele firmelor și socie-
tăților occidentale în sensul ca totalitatea compensațiilor și despăgubiri-
lor solicitate de acestea să nu afecteze cota de reparații atribuită U. R. S. S.
și să fie suportată de fostele state satelit. În schimb, guvernele occiden-

tale acceptau menținerea și recunoașterea diplomatică a guvernelor în funcțiune în România și Bulgaria cu introducerea simbolică în componența acestora a unor reprezentanți, fără portofoliu, ai partidelor burgheze filo-occidentale¹⁷.

Astfel, guvernul Groza a fost recunoscut ca reprezentativ nu numai pentru a conduce, sub controlul comisiei aliate, treburile interne, dar și de a reprezenta și a trata în numele statului și poporului român negocierea tratatului de pace. În urma hotărârilor conferinței de la Moscova, comisia română de armistițiu și Comisarariatul general de executare a armistițiului au fost desființate creindu-se Comisia română de legătură cu Comisia aliată de control, care avea să funcționeze pe lângă Ministerul Afacerilor externe român. Începând din ianuarie 1946, cenzura militară sovietică asupra corespondenței poștale și telegrafice înceta ca și cenzura militară poștală română pe întreg teritoriul României¹⁸.

La începutul anului 1946, guvernele S. U. A., Mării Britanii, Franței și a numeroase alte state se vor afla în relații diplomatice cu statul român¹⁹.

Reluarea relațiilor diplomatice și consulare cu majoritatea statelor europene era însoțită, uneori precedată, de încheierea unor acorduri sau aranjamente economice și financiare ca și de o serie de precizări privind poziția față de modificările teritoriale survenite în anii supremației puterilor Axei asupra majorității țărilor europene continentale (mai puțin U. R. S. S.). Astfel, guvernele român și bulgar apreciau că între cele două țări vecine nu mai exista nici un litigiu de frontieră după semnarea acordului de la Craiova care restabilise frontiera bulgaro-română din 1878. Semnificativă era de asemenea (dat fiind rolul nefast jucat de Italia mușsoliniană în impunerea dictatului fascist de la Viena) declarația guvernului italian (Bonomi) din ianuarie 1945 prin care aprecia din proprie inițiativă că nul și neavenit „arbitrajul” de la Viena din 30 august 1940.²⁰

În ajunul conferinței de pace, România reușise să iasă din izolarea internațională forțată în care se găsisese în anii celui de al doilea război mondial, să inițieze — în limita permisă de rigorile convenției de armistițiu — o serie de acțiuni diplomatice care i-au permis să aibă relații de bună vecinătate în primul rând cu U. R. S. S., dar și cu celelalte state limitrofe chiar și cu Ungaria, în ciuda pretențiilor teritoriale pe care guvernul acestei țări înțelegea să le susțină în continuare. Iugoslavia și îndeosebi Cehoslovacia se arătau dornice să sprijine cererile juste ale României la conferința de pace.

În urma instaurării și apoi a consolidării guvernului prezidat de dr. Petru Groza se pusese „bazele dezvoltării libere și independente a României ale consolidării independenței naționale, ale manifestării suverane a puterii noastre atît pe plan intern cît și internațional”²¹.

Dar redobîndirea deplină a independenței și suveranității naționale nu putea fi realizată decît în urma încheierii tratatului de pace și anulării statutului de stat învins, prin acceptarea de jure de către statele semnatare a cobeligeranței de facto încă din 24 august 1944 a României, care s-a impus, prin contribuția sa, ca un factor important în înfrîngerea Germaniei hitleriste și în scurtarea războiului în Europa cu cel puțin 200 de zile²².

„Între ideea de pace, ideea de libertate și de independență există pentru noi identitate”²³ spunea Lucrețiu Pătrășcanu într-o cuvîntare rostită la 10 mai 1945, printr-o www.dacoromanie.ro boiului antihitlerist,

Ținând cont de contribuția României la înfringerea Germaniei hitleriste în ultima parte a războiului, guvernul, opinia publică, întreg poporul român au așteptat cu încredere desfășurarea lucrărilor conferinței de pace, în speranța obținerii desideratelor lor justificate.

★

Un rol decisiv în pregătirea tratatelor de pace l-a avut hotărârile conferinței de la Potsdam. Conferința tripartită la cel mai înalt nivel de la Potsdam din 17 iulie — 2 august 1945 a decis, între altele, constituirea unui *Consiliu al miniștrilor de externe* al celor 5 mari puteri însărcinat de a continua²⁴ munca pregătitoare necesară reglementării păcii și de a trata toate celelalte chestiuni care ar necesita consensul celor 5 mari puteri. Prima reuniune urma să aibă loc la Londra nu mai târziu de 1 septembrie 1945²⁵.

Ca sarcină de importanță majoră imediată, Consiliul era autorizat „să elaboreze pentru a fi supuse Națiunilor Unite tratatele de pace cu Italia, România, Bulgaria, Ungaria și Finlanda și să supună spre reglementare chestiunile teritoriale pendinte de sfârșitul războiului în Europa”²⁶.

Rezulta că elaborarea tratatelor de pace cu fostele membre și aderente la pactul tripartit reveneau Consiliului miniștrilor de externe a celor 5, care urmau doar să supună dezbaterii proiectele tratatelor de pace celorlalte Națiuni unite prezente la conferința de pace, pentru eventuale modificări și amendamente neesențiale.

Împărțirea teritoriului fostelor state inamice în zone de ocupație controlate precumpănitor de una sau mai multe mari puteri avea să-și spună cuvântul și asupra elaborării și conținutului tratatelor de pace, ținând seama și de contradicțiile tot mai puternice ce se manifestau între marile puteri aliate învingătoare.

S-a decis, astfel, ca pentru elaborarea fiecărui tratat de pace, Consiliul să fie restrâns la reprezentanții statelor semnatare ale condițiilor de predare (reddition) impuse inamicului în cauză, alți membri O. N. U. urmînd a fi invitați temporar să participe doar în cazul chestiunilor care-i interesa în mod direct²⁷.

În ceea ce privește reparațiile, în comunicatul final al Conferinței de la Potsdam se specifica că cererile U. R. S. S. cu titlu de reparații vor fi satisfăcute în principal pe calea prelevărilor efectuate în zona germană ocupată de U. R. S. S. și asupra bunurilor germane din străinătate în primul rînd din fostele țări satelite în care reprezentanții guvernului sovietic aveau drept de control precumpănitor.

În plus, U. R. S. S. urma să primească o cotă de reparații în utilaje și bunuri diverse și din zonele sub ocupație occidentală²⁸. Guvernul sovietic renunța la rîndul său la orice titlu de reparații (în afara cotelor prevăzute) și la orice participare în zonele occidentale de ocupație, după cum guvernele S. U. A. și Marii Britanii renunțau la rîndul lor la orice reparație din bunurile germane aflate în zona europeană aflată sub controlul armatei sovietice (inclusiv deci România)²⁹.

Aceste aranjamente privind reparațiile nu absolveau fostele state inamice de obligațiile economico-financiare asumate prin acordurile de capitulare sau prin convențiile de armistițiu și nici nu anulau dreptul statelor învingătoare și a cetățenilor lor de a cere despăgubiri și reparații pentru bunurile lor, creanțele și debitele lor din fostele țări inamice. Cu excepția Poloniei, căreia U. R. S. S. să-i rezerve o parte din

bunurile inamice preluate din zona de ocupație sovietică din Germania, guvernul sovietic (ținând seama de pagubele considerabile pe care economia sovietică le suferise în urma agresiunii contra teritoriului său) nu se considera obligat să asocieze și alte state est și central europene ce participaseră la războiul antihitlerist, la obținerea de reparații în zona sa de control ³⁰.

În lumina acestor considerente, recunoașterea calității de aliat sau cobeligerent al unor state, între care și România ³¹ nu mai depindea de aportul real adus la zdrobirea militară a Germaniei hitleriste și aliaților acesteia.

Reluând o serie de probleme dezbătute și într-o serie de alte conferințe interaliate anterioare ³², conferința de la Potsdam a adoptat o declarație asupra premizelor stabilirii unei păci durabile în Europa și legat de aceasta referitor la încheierea tratatelor de pace și admiterea în O. N. U. a fostelor state inamice.

Încheierea tratatelor de pace urma să se facă cu guverne democratice din fostele satelite ale Axei, recunoscute diplomatic de toate cele trei mari puteri. Se preconiza revizuirea unor proceduri ale comisiilor aliate de control din România, Bulgaria și Ungaria privind o serie de măsuri restrictive ce fuseseră motivate de starca de război (renunțarea la cenzura militară, reintroducerea cifrului diplomatic, executarea livrărilor și altor obligații asumate prin convențiile de armistițiu numai de organele administrative ale statului respectiv, la cererea comisiei aliate de control etc.) ³³.

Între 16—26 decembrie 1945, conform celor convenite la Ialta și Potsdam de a se organiza periodic consultări între guvernele U. R. S. S., S. U. A. și Marii Britanii, s-a desfășurat o nouă consfătuire tripartită la Moscova. S-a precizat din nou că proiectele tratatelor de pace cu România, Ungaria și Bulgaria vor fi pregătite de ministrii afacerilor străine ale celor 3 mari puteri. După elaborarea acestor proiecte, ele urmau a fi prezentate conferinței de pace la care în afara celor 5 mari puteri erau invitați să participe toți membrii Națiunilor Unite care au participat efectiv cu forțe armate importante la războiul împotriva statelor inamice europene, adică : U. R. S. S., Marea Britanie, S. U. A., R. S. S. Bielorusă, Brazilia, Canada, Cehoslovacia, Etiopia, Grecia, India, Olanda, Noua Zeelandă, Norvegia, Polonia, Uniunea Africii de Sud, Iugoslavia și R. S. S. Ucrainiană. Se preconiza ca lucrările conferinței de pace să înceapă cel mai târziu la 1 mai 1946 ³⁴.

După încheierea dezbaterilor conferinței de pace și ținând seama de recomandările sale, statele semnatare ale convențiilor de armistițiu (adică cele 3 mari puteri, în cazul Italiei fiind invitată și Franța) urmau să se reunească într-o ultimă conferință pentru redactarea textelor definitive ale tratatelor de pace ³⁵. Textele definitive urmau a fi semnate de reprezentanții statelor prezente la conferința de pace, ele intrând în vigoare după ratificarea lor de către toate statele semnatare inclusiv de către „statele inamice în cauză” ³⁶. Atît guvernul francez ³⁷, cît și alte guverne în special cele iugoslav și cehoslovac au solicitat audierea delegațiilor statelor cu care urma a se încheia tratate de pace, propunere în cele din urmă acceptată de marile puteri ³⁸.

La sfîrșitul lunii aprilie—mai 1946 și între 16 iunie—12 iulie 1946 au avut loc sesiuni ale Consiliului miniștrilor de externe ³⁹ în care s-au de-

finitivat textele proiectelor tratatelor de pace cu fostele aliate ale Germaniei — Italia, România⁴⁰, Bulgaria, Ungaria și Finlanda.

În 29 iulie 1946, a început la Paris conferința de pace pentru discutarea în plen a acestor proiecte de tratat. După discutarea și adoptarea regulamentului și procedurilor de urmat în timpul conferinței de pace și desemnarea comisiilor de lucru începînd cu 9 august 1946⁴¹ s-a trecut la lucrările propriu-zise ale conferinței. La 31 iulie 1946 s-a publicat simultan la Moscova, Washington, Londra și Paris textul integral al proiectului tratatului de pace cu România. Devenise clar din luările de cuvînt și precizările marilor puteri îndeosebi, din textul proiectului de Tratat că România, în ciuda imensului efort uman, economic-financiar, a aportului efectiv pe care-l adusese la zdrobirea militară a Germaniei hitleriste în ultima parte a războiului, nu avea să se bucure de o recunoaștere morală și materială (cobeligeranța) și de dreptul la reparații la care avea tot dreptul.

Pornind de la contribuția hotărîtoare a României la scurtarea războiului în Europa, guvernul român în declarația sa publică din 12 august 1946 privind „atitudinea României față de conferința de pace”⁴² precum și începînd cu prima luare de cuvînt în ședința plenară a conferinței de pace avea să reclame recunoașterea calității de cobeligerantă, înlăturarea din proiectul de Tratat a clauzelor economico-financiare și politico-diplomatice justificabile doar în situația cînd România ar fi fost menținută în categoria statelor învinse (Germania, Ungaria), precum și o serie de clauze care nu-și găseau nici o justificare⁴³.

Urmare a tensiunii internaționale în creștere, a tendinței marilor puteri de a-și asigura poziții și compensații materiale cît mai avantajoase pe seama statelor mici și mijlocii, România — cu tot efortul depus la conferință de delegații români⁴⁴, a fost privată de calitatea de cobeligerantă, nu i s-a recunoscut participarea sa la războiul antihitlerist decît de la 12 septembrie 1944, i se vor impune o serie de grele clauze economico-financiare și politico-economice ce o vor situa efectiv, în mod nedrept în rîndul statelor învinse și care vor afecta multă vreme afirmarea României ca stat deplin independent și suveran pe arena internațională⁴⁵.

Menținerea nedreaptă a României în categoria statelor învinse, pe lîngă faptul că a anulat posibilitatea României de a cere despăgubiri de război statelor fasciste cu care se aflase în război, de a i se restitui bunurile și efectele românești sechestrare în anii 1940—1941 în statele Națiunilor Unite, precum și importantul sold activ ce rezultase din relațiile comerciale româno-germane în anii 1940—1944, a atras după sine introducerea în Tratatul de pace a unor noi și grele obligații economico-financiare, suplimentare față de cele prevăzute în convenția de armistițiu.

România (art. 24) era, astfel, obligată să restabilească „toate drepturile și interesele legale în România ale Națiunilor Unite și ale cetățenilor acestora, așa cum ele existau la 1 septembrie 1939 și va restitui acestor Națiuni Unite și cetățenilor lor toate bunurile care le aparțineau în România, inclusiv vasele, în starea în care se găsesc în prezent”, libere de orice ipotecă, sarcini financiare etc⁴⁶.

Articolul 25 prevedea în cazul bunurilor ce nu mai puteau fi restituite, datorită distrugerilor de război sau scoaterii acelor bunuri de către terțe părți în afara teritoriului românesc, ca proprietarii cetățeni ai Națiunilor Unite să primească din partea României o compensație „echitabilă”. Prin articolul 26 România recunoștea Uniunii Sovietice dreptul la

toate averile germane din România care au fost transferate U. R. S. S.-ului în 1945—46 de către Consiliul de control Germaniei. Articolul 27 prevedea drepturile statelor sau cetățenilor Națiunilor Unite de a sechestra, reține sau lichida în favoarea lor toate bunurile, drepturile și interesele statului sau cetățenilor români care se găseau pe teritoriul lor pentru plata despăgubirilor diverselor societăți, grupuri de interese etc. Puterile aliata nu erau însă obligate în nici un chip să restituie, la rindul lor, bunurile sau drepturile cuvenite statului sau cetățenilor români aflate în străinătate. Societățile sau bunurile aflate în străinătate sau persoanele cetățeni români păgubite de această ultimă prevedere urmau să fie despăgubite de către guvernul român. Singurele bunuri românești care puteau fi recuperate erau cele pe care partea română era în măsură să dovedească că ar fi fost jefuite de trupele hitleriste și horthyste în timpul retragerii acestora (în cazul cînd partea românească le putea identifica).

Prin articolul 30, România renunța la toate reclamațiile și pretențiile împotriva puterilor aliata și asociate privind pagubele provocate de aliați statului sau unor cetățeni români (de pildă, în urma bombardamentelor aeriene sau a bunurilor ridicate de armatele aliata operaționale de pe teritoriul României).

Articolul 31 prevedea ca pînă la încheierea unor acorduri comerciale, timp de 18 luni Națiunile Unite căpătau din oficiu „automat, în bloc și necondiționat” clauza națiunii celei mai favorizate, fără drept de reciprocitate din partea română.

Singurul punct deosebit de lăminos din tratatul de pace, în afara prevederilor care confirmau opera poporului român de lichidare a urmărilor nefaste ale dominației fasciste și de democratizare a țării, era conținutul articolului 2 care stipula că „Hotărârile sentinței de la Viena din 30 august 1940 sînt declarate nule și neavenite. Frontiera dintre România și Ungaria este restabilită prin articolul de față astfel cum exista la 1 ianuarie 1938”.

Încă la conferința preliminară din primăvara anului 1946, mai precis la 7 mai 1946, consiliul miniștrilor de externe a celor 4 mari puteri învingătoare decisese în principiu anularea prevederilor dictatului fascist de la Viena. La 5 septembrie 1946, Comisia politică și teritorială pentru România a adoptat în cea de a opta ședință a sa, textul articolului 2 privind anularea Dictatului de la Viena și revenirea la granița antebelică.

Hotărîrea conferinței de pace de la Paris reprezenta un act de justiție, dar în același timp recunoașterea caracterului românesc inviolabil al apartenenței întregii Transilvanii la statul român.

Conferința celor 4 miniștri de externe de la New York din 4 noiembrie — 12 decembrie 1946 nu a adus modificări notabile față de cele hotărîte la conferința de pace de la Paris, în genere cererile unor țări între care și România de a se opera unele ameliorări privind clauzele economico-financiare împovărătoare nefiind luate, cu rari excepții, în seamă.

În ciuda prevederilor nedrepte, care au afectat în deceniul următor evoluția situației social-economice, redresarea și relansarea economică a României postbelice și care au prejudiciat de asemenea poziția și posibilitățile de a se afirma deplin independența și suveranitatea statului român, prezența sa activă pe firmamentul internațional, încheierea Tratatului de pace a însemnat în fapt schimbarea statutului juridic internațional al țării noastre, marcînd sfîrșitul stării de armistițiu, a creat condițiile ca, odată împlinite pînă la ultimele consecințe prevederile Tratatului,

după aceea România să-și poată redobîndi independența și suveranitatea deplină, să se poată afirma ca un factor activ, cu contribuții originale în organizarea și menținerea păcii.

În nota remisă la 8 februarie 1947, spre a fi comunicată reprezentanților puterilor aliate, delegația română preciza că „semnînd Tratatul de pace impus de puterile aliate și asociate, România declară prin reprezentanții săi că va depune toate eforturile pentru a executa obligațiile ce-i revin prin dispozițiunile cuprinse în acest tratat”⁴⁷.

La 10 februarie 1947, a avut loc la Quai d'Orsay semnarea Tratatului de pace cu România. La 23 August 1947, în ședință solemnă, Adunarea deputaților a hotărît în unanimitate ratificarea lui, iar la 15 septembrie 1947, în urma schimbului instrumentelor de ratificare, Tratatul de pace cu România intra în vigoare.

Prin semnarea Tratatului de pace, România reîntra în circuitul politic și economico-financiar internațional.

Transformările revoluționare social-economice și politice din anii 1944—1947, semnarea Tratatului de pace de către reprezentanții guvernului revoluționar democratic prezidat de dr. Petru Groza, politica de prietenie și alianță cu U.R.S.S. și țările de democrație populară marcau smulgerea definitivă a României din sistemul țărilor capitaliste, trecerea într-un stadiu nou de dezvoltare istorico-politică, a construcției noii societăți socialiste și a României pe pămîntul patriei noastre.

Liberă pe destinele sale, România contemporană se afirmă ca un factor activ, energie în promovarea unei politici de respect reciproc și neamestec în afacerile interne ale altor popoare, de făurire a unei lumi eliberate de primejdia unui nou război, spre cristalizarea unei noi ordini economice și politice internaționale, a unei lumi a colaborării și păcii.

NOTE

¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 1, Edit. Politică, București, 1968, p. 380.

² *23 August 1844, Documente*, vol. II, 1944, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1984, p. 415.

³ *Ibidem*, p. 417.

⁴ O astfel de măsură făcuse obiectul negocierilor duse la Cairo și Stockholm, fiind acceptată ca o alternativă posibilă îndeosebi în cadrul convorbirilor purtate la Stockholm pînă la mijlocul lunii iulie 1944.

⁵ Hans Friessner *Veratene Schlachte. Die Tragödie der deutschen Wehrmacht in Rumänien und Ungarn*, Hamburg, 1956, p. 87.

⁶ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare, Arh. M. A. E.), fond E9 (Al doilea război mondial), vol. 383. *Evenimentele din România, 1944—1945*, t. 58.

⁷ Vezi, pe larg, despre aceasta, *România și marea victorie, o contribuție de seamă la înfrîngerea fascismului, 23 August 1944 — 12 mai 1945*, Edit. militară, București, 1985. Referindu-se la momentul întoarcerii armelor împotriva Germaniei hitleriste, generalul locotenent dr. Ilie Ceaușescu în „cuvînt înainte” la vol. III din culegerea de documente 23 August 1944 apreciază cu justețe că „Intrarea României în războiul împotriva Reichului hitlerist la 23 August 1944 a avut toate atributele unui act de deplină și legitimă suveranitate națională, a fost expresia voinței de neclintit a poporului român de a-și salvarda independența națională, de a-și croi de sine stătător viitorul... Deci, intrarea României în războiul împotriva Germaniei naziste a fost un act suveran, independent, efectuat prin opțiunea liberă a întregului popor (p. XIV—XV).

⁸ Dealtfel, în ceea ce privește Partidul Comunist Român, încă din primul moment al declanșării agresiunii antisovietice, el s-a situat consecvent pe poziția doborîrii dictaturii antonesciene și întoarcerii concomitente a armelor împotriva hitleristilor.

⁹ Spre o astfel de înțelegere a faptelor, pleda inițial și luările de poziții oficiale și oficiale ale guvernului și statului sovietic. În declarația sa din 25 august 1944, V. Molotov ținea să precizeze că „în legătură cu desfășurarea evenimentelor din România guvernul sovietic socotește că nu e inutil să confirme declarația sa făcută în luna aprilie a acestui an”. Guvernul sovietic „socotește imperativ să restabilească independența României împreună (subl. vn. — T.U.) cu românii, eliberând România de sub jugul german fascist”. Și în continuare „conducerea sovietică consimte că în cazul când trupele române încetează operațiile militare și se angajează să ducă războiul de eliberare contra germanilor cot la cot cu Armata Roșie și se lasă armele și să-i sprijine prin toate mijloacele întru îndeplinirea acestei misiuni nobile” (Arh. M.A.E., fond E9, vol. 383, f. 63). În 27 august 1944, agenția T.A.S.S. repeta integral propunerile făcute României pentru ieșirea acesteia din război. „Aceste condiții — preciza agenția T.A.S.S. — au fost respinse de guvernul Antonescu. Regele României și generalul Sănătescu președintele consiliului de miniștri a făcut cunoscut că acceptă aceste condiții”. În seara aceleiași zile, Neal, redactorul diplomatic al agenției Reuter comenta: „Moscova confirmă acum că condițiile de armistițiu acordate de Uniunea Sovietică României sint aceleași care au fost prezentate României în aprilie 1944”. (Arh. MAE, fond E9, vol. 383, f. 45).

Aceste precizări, coroborate cu acceptul părții sovietice ca armistițiul să se încheie la Moscova îndreptățeau guvernul român să considere că între comandamentele sovietice și românești se vor stabili din primul moment relații de colaborare proprii participării la război de aceeași parte a frontului, că deci România, unitățile sale militare, avuția sa națională nu vor fi tratate ca inamice, ci ca aliate sau cel puțin cobeligerante în războiul antihitlerist.

¹⁰ Cu privire la activitatea dusă de delegația română condusă de Lucrețiu Pătrășcanu la Moscova înainte și în ziua semnării convenției de armistițiu, vezi, pe larg, Arh. M.A.E., fond E9, vol. 161/944, f. 208—371; *Ibidem*, vol. 383/944, f. 68, 85—86.

¹¹ *Ibidem*, vol. 161/944, f. 241—244 (telegrama ministerului de externe român către Lucrețiu Pătrășcanu din 4 septembrie 1944 și f. 252—257 (memoriul delegației române/autor D. Dămăceanu/ din 6 septembrie 1944 prin care se cerea părții sovietice ca starea de cobeligerantă a României să fie aplicată în practică de unitățile sovietice în mareș, chiar înainte de semnarea convenției de armistițiu).

¹² Absența totală sau insuficiența organelor de pază a frontierei de stat au ușurat susținerea de bunuri, plecări sau intrări de persoane în sau de pe teritoriul țării noastre fără ca statul român să-și poată exercita din plin unul din atribuțiile sale de stat independent și suveran: controlul circulației persoanelor, bunurilor etc. pe teritoriul său național).

¹³ Un efect paralizant asupra activității diplomatice l-a avut, în acest sens, în terzicerea folosirii mesajelor cifrate între guvern și oficiile sale din străinătate, ceea ce a împiedicat însăși asupra eficienței îndeplinirii de către România a obligațiilor sale internaționale.

¹⁴ Ulterior, toate aceste bunuri, mai puțin cele scoase între timp în afara teritoriului României, s-au constituit în contribuția părții sovietice la întemeierea și funcționarea sovromurilor.

¹⁵ *23 August 1944 Documente. 1944—1945*, vol. III, p. 191, 237, 288, 324—325, 361 (documentele 979, 988, 1010, 1021 și 104 1).

¹⁶ Cu privire la contenciosul raporturilor „interaliatate” la conferințele preliminare vezi *Recueil de textes à l'usage des Conférences de paix*, Imprimerie Naționale, Paris, 1946, passim.

¹⁷ *Ibidem* (corespondența relativă la lucrările conferinței de la Moscova din Decembrie 1945 a miniștrilor de externe ai U.R.S.S., S.U.A. și Marii Britanii purtată în tre guvernul provizoriu francez și ambasadorul S.U.A. la Paris); cf. W. W. Rostow *The Division of Europe after World War II: 1946*, Austin, University of Texas Press, 1981, p. 40—42, 108—109.

¹⁸ Ion Enescu *Politica externă a României în perioada 1944—1947*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1979, p. 161.

¹⁹ *Ibidem*, p. 174—166, 170—174.

²⁰ *Ibidem*, p. 171, 174.

²¹ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntarea la adunarea festivă cu prilejul celei de a 25-a aniversări a instaurării guvernului democratic dela 8 martie 1945*, Edit. politică, București, 1970, p. 20—21.

²² Ilie Ceaușescu, Florin Constantin, Mihail Ionescu, *200 de zile mai devreme. Rolul României în scutirea războiului în Europa*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1984.

²³ „România liberă”, 13 mai 1945.

²⁴ Noul Consiliu al miniștrilor de externe înlocuia și prelua (cu sarcini și plenipotențe sporite) activitatea fostei comisii consultative europene, ce funcționase pînă atunci tot la Londra.

²⁵ *Recueil de textes à l'usage des conférences de la paix* (în continuare: *Recueil de textes*).

²⁶ *Ibidem*, p. 34.

²⁷ *Ibidem*, p. 35.

²⁸ *Ibidem*, p. 41—42.

²⁹ *Ibidem*, p. 42.

³⁰ O eventuală recunoaștere a calității de aliat sau cobeligerant acordată României sau Bulgariei ținînd seama de participarea lor în ultimă fază a războiului antihitlerist ar fi putut să

permîtă acestor state să ceară prezervarea ca reparație a unei părți din bunurile inamice (germane, ungare, italiene) aflate pe sau în afara teritoriului lor, ceea ce s-ar fi operat pe seama totalului reparațiilor obținute de U.R.S.S. din Germania răsăriteană, Ungaria, Italia precum și din cele două țări sus amintite. În plus, recunoașterea calității de aliat sau cobeligerant României, ar fi deblocat bunurile și efectele românești (de stat sau particulare) puse sub sechestru în țările aliate occidentale și care se constituiau în bunuri inamice confiscabile definitiv în cazul cînd România ar fi fost calificată drept stat învins și la conferința de pace.

³¹ Vezi, în acest sens, materialele prezentate de delegația guvernamentală română la conferința de pace *Mémoire sur l'effort militaire et économique de la Roumanie dans la guerre contre l'Allemagne et la Hongrie*; *Mémoire sur les réparations que la Roumanie demandé à la Hongrie*; *Mémoire concernant différents dispositions à inserer dans la traité avec la Hongrie* și *La Roumanie devant la Conférence de la paix*.

³² În comunicatul din 30 octombrie 1943 al Conferinței de la Moscova, participanții la conferință s-au angajat ca după încetarea ostilităților să nu facă uz de forțele lor armate pe teritoriul altor țări decît în vederea menținerii păcii și securității naționale. La Ialta, în declarația asupra Europei eliberate, cele trei guverne se angajau ca pînă la încheierea păcii să sprijine instalarea unor guverne provizorii cît mai larg reprezentative, mai înainte consultării voinței naționale din țările respective prin organizarea de alegeri.

³³ *Recueil de textes*, p. 47.

³⁴ *Ibidem*, p. 49 — 50.

³⁵ În realitate, conferința de pace s-a deschis abia la 29 iulie 1946 și s-a încheiat la 15 octombrie același an, iar conferința tripartită (quadripartită în cazul Italiei) de definitivare a tratatelor de pace s-a ținut la New York între 4 noiembrie — 12 decembrie 1946.

³⁶ *Recueil de textes*, p. 50.

³⁷ *Ibidem*, p. 75.

³⁸ În fapt, guvernele S.U.A. și Marii Britanii, bizuindu-se pe voturile guvernelor ce se aflau sub influența lor, s-au raliat propunerii adoptării unor decizii cu majoritate simplă urmărind punerea în inferioritate a U.R.S.S.-ului în cursul ședințelor plene ale conferinței de pace.

³⁹ În calitate de observatori, S. Stoilov și R. Franasovici au prezentat membrilor Conferinței miniștrilor de externe o serie de memorii preliminare privind punctul de vedere și dezideratele României, încă în faza de definitivare a proiectului de tratat de pace cu România. La 11 iulie 1946, a sosit la Paris o delegație română de experți în probleme economice formată din I. Cristu, fostul președinte al comisiei române de aplicarea convenției de armistițiu, R. Zilber directorul Institutului român de conjunctură, Titus Cristureanu directorul acordurilor din Comisariatul comerțului exterior și alții. După sosirea la Paris a lui I. Gh. Maurer, care a preluat președinția acestei comisii economice române pentru studierea proiectului de Tratat de pace cu România, s-au întocmit mai multe memorii menite să atenueze duritatea și injustețea unor clauze economice introduse în proiectul de tratat (Șt. Lache, Gh. Țuțui, *România și conferința de pace de la Paris din 1946*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1978, p. 224—225).

⁴⁰ În ședința din 7 mai 1946, Consiliul miniștrilor de externe a decis declararea dictatului de la Viena ca nul și neavenit și restabilirea frontierei româno-ungare existente la data de 1 ianuarie 1938, adică frontiera fixată prin tratatul de la Trianon din 1920.

⁴¹ La aceiași dată, s-a adoptat rezoluția invitației lansate către statele cu care urma să se încheie tratatele de pace ca acestea să prezinte observațiile lor fiecărui numai în ședințele (plenare sau în comisiile) în care se discută propriul tratat de pace. La 31 iulie 1946, fusese publicat simultan la Londra, Paris, Washington și Moscova proiectul tratatului de pace cu România. El cuprindea un preambul și 8 părți cu 38 de articole și șase anexe.

⁴² La 9 august 1946, consiliul de miniștri român a dezbătut textul proiectului de Tratat, a discutat și aprobat memoriile ce urmau să fie prezentate și a fixat poziția de principiu a delegației române la conferință. Expozeul dr. Petru Groza făcut presei în 12 august 1946 reflecta deplin poziția guvernului și statului român față de problemele ridicate de proiectul Tratatului de pace.

⁴³ De pildă, introducerea în proiectul Tratatului de pace ca dată a încetării ostilităților dintre România și Națiunile Unite în locul zilei de 24 august 1944 cum fusese inserată în convenția de armistițiu, ziua încheierii convenției de armistițiu — 12 septembrie 1944 — cu toate consecințele politico-militare, economio-financiare ce decurgeau din aceasta. Prin introducerea noii date toate bunurile românești sau străine de orice natură (depozite de materiale, flota maritimă și fluvială, material de război etc.) care au fost ridicate de pe teritoriul României pînă la 12 septembrie 1944 erau considerate „trofee de război” preluate de la „inamic” și deci nu intrau în contul reparațiilor pe care România urma să le dea Națiunilor Unite; în schimb, România devenea debitoare față de cetățenii Națiunilor Unite a căror bunuri fuseseră preluate.

⁴⁴ Cu privire la componența, luările de cuvînt și întreaga activitate a delegației și reprezentanților României la conferința de pace de la Paris și ulterior la conferința de la New York vezi pe larg Ion Enescu, *op. cit.*, capit. IV și V *passim*; Șt. Lache, Gh. Țuțui, *op. cit.*, capit. VI și VII, *passim* precum și anexele; cf. Eliza Campus, *La Roumanie et la Conférence de la paix de Paris (1946—1947)* în „Revue roumaine d'histoire” nr. 1/1978, p. 121—140.

⁴⁵ De pildă, abia în 1955, România va fi primită în O.N.U., iar pînă în 1957 au fost prezente trupe străine pe teritoriul țării noastre, nu în virtutea unor tratate de alianță încheiate ulterior, ci ca urmare a unor prevederi din tratatul de pace cu România și cu Austria.

⁴⁶ Citatele se fac după *Tratat de pace între România și puterile aliate și asociate, semnat la Paris la 10 februarie 1947*, București, Ministerul Afacerilor străine, 1947.

⁴⁷ „Schteia”, 14 februarie 1947, p. 1.

LES PRÉLIMINAIRES DIPLOMATIQUES DE LA SIGNATURE DU TRAITÉ DE PAIX ENTRE LA ROUMANIE ET LES NATIONS UNIES

Résumé

L'étude analyse l'évolution du statut international de la Roumanie entre le 23 Août 1944, jour de la libération du pays du joug fascisto-hitlérien et le 10 février 1947, date de la conclusion Traité de paix avec les Nations Unies.

On relève l'état de cobelligérance active de la Roumanie dès l'aube du 24 août 1944, la délivrance du territoire du pays des troupes hitlériennes par les forces insurrectionnels roumains jusqu'au 1er septembre 1944, ce qui a permis l'accès rapide des armées soviétiques vers Balkans et de l'autre côté des Carpathes, vers la plaine pannonique, ainsi que la situation complexe créé dans les relations roumano-soviétiques comme suite de l'attermoyement de la signature de la convention de l'armistice, à peine le 12 septembre 1944.

Le statut international de la Roumanie, comme suite de la conclusion de la convention d'armistice restée en vigueur jusqu'en 1947, a été celle d'un État vaincu dont l'activité intérieure et extérieure se trouvait sous le contrôle de la commission alliée.

S'appuyant sur les documents officiels étrangers et roumains particulièrement les archives du ministère des Affaires étrangères, l'auteur présente les préliminaires de la conférence de paix de Paris, les points de vue et la position adoptée par les grandes puissances victorieuses et la Roumanie à cette conférence. Par le Traité de paix, en dépit de ses grands sacrifices matériels et humains fournis pendant la guerre antihitlérienne, la Roumaine n'a pas reçu le droit d'État cobelligérant, d'où de lourdes charges et obligations économiques qui ont entravé la reconstruction et l'expansion économique du pays pour un long laps de temps, d'une part, et de l'autre des stipulations politiques, diplomatiques et militaires qui ont amoindri les possibilités de la Roumanie démocratique populaire d'agir dans toute sa plénitude durant la première décennie qui a suivi la comme un facteur actif dans la lutte pour une paix durable, fondée sur le respect mutuel des intérêts de chaque État (c'est à peine en 1955 que la Roumaine a été acceptée en tant que membre de l'O.N.U., pour ne donner qu'un seul exemple).

La Roumaine contemporaine, regagnant entièrement son indépendance et sa souveraineté d'État dans les années d'édification du socialisme dans notre pays, déploie une prodigieuse activité en faveur des principes de la coexistence pacifique, pour la protection des intérêts de tous les peuples et États, contre le politique d'immixtion et de diktat pratiquée jadis et à présent par les puissances impérialistes.

SESIUNEA DE COMUNICĂRI A „COMPLEXULUI MUZEAL GOLEȘTI”

Sesiunea de comunicări organizată în zilele de 22 și 23 noiembrie 1986 de „Complexul Muzeal Golești” a coincis în acest an cu împlinirea a două decenii de la întemeierea „Muzeului viticulturii și pomiculturii din România”. Plasat în incinta fostei gospodării a Goleștilor și conceput de la înființare ca o instituție națională menită a ilustra o străveche și importantă ocupație, a reconstitui imaginea satului viticol și pomicol și a arăta rolul lui în dănuirea neîntreruptă a națiunii române în spațiul ei etnic, Muzeul — asociat cu acela memorial dedicat boierilor Golești — se înfățișează astăzi, la capătul a două decenii de evoluție și amenajare sistematică, nu numai un model al genului, dar și un centru de stimulare a cercetărilor în domeniul atât de important al istoriei agriculturii.

Comunicările prezentate la reuniunea din acest an au avut ca primă axă reliefaarea unor alte ipostaze din istoria medie și modernă a României, în atingere cu boierii Golești. S-au desprins astfel aspecte caracteristice ale vieții politice din timpul domniilor lui Matei Basarab și Constantin Brâncoveanu, precum și momente din începuturile liberalismului din Principatele române în care sînt implicați, printre inițiatori, Iordache și Dinicu Godescu. Dintr-o epistolă inedită adresată Zincăl Gulescu în 1836 i s-au întregit unele trăsături de caracter, s-a extins viziunea asupra unor legături și preocupări în epocă. Alte comunicări au semnalat contribuția unor descendenți ai Goleștilor la evenimentele politico-militare legate de primul război mondial, integrarea lor în masivul efort al națiunii soldat cu realizarea statului național unitar. Privite în raport cu contribuțiile istoriografice deja existente, îndeosebi cu acelea dedicate Goleștilor din epocile medie și modernă — a căror viață și activitate este în general bine conturată —, informațiile despre descendenții acestora dintr-o perioadă mai nouă sînt cu atât mai utile cu cît sînt devaluite aspecte inedite, scoase din arhivele locale. Se atestă că ilustra familia a Goleștilor a dat descendenți care nu și-au desmîșnit înaintașii. Chiar dacă ei n-au mai avut rosturi proeminente comparabile cu ale strămoșilor, s-au integrat cursului luat de istoria națională prin alăturarea la efortul colectiv al națiunii pentru împlinirea idealurilor ei vitale.

Un interes justificat au stîrnit comunicările dedicate prezentării unor aspecte istorico-etnografice legate de practicarea viticulturii și pomiculturii în România. Sînt de remarcat, mai întîi, unele considerații despre viticultura practică în epoca romană, deduse din interpretarea unor resturi ceramice descoperite în castele din județul Argeș. Alte intervenții au adus în prim plan fenomenul mai larg al viticulturii și pomiculturii desfășurat pe o întindere mare de timp, începînd din secolul al XIV-lea pînă în secolul trecut. Este vorba de o privire cuprinzătoare în care sînt puse în lumină o serie de concluzii și aprecieri despre implicațiile unei asemenea ocupații, precum și evoluția lor în decursul altor secole scurse. O serie de observații au avut în vedere aspecte locale ale viticulturii și pomiculturii din zonele Mehedinți, București, Slatina, Pădureni, Huși, Muscel, Dolj etc. N-au lipsit interpretări consacrate vieții social-economice a satelor de un asemenea profil din Țara Românească și nici constatările despre contribuția viticulturii și pomiculturii la stabilirea unor legături economice interzonale sau desfășurate pe un spațiu mai vast. Din aceeași perspectivă s-a proiectat o imagine asupra modului în care cea ocupație s-a constituit ca un element de unitate și continuitate în sud-vestul României. Pline de interese au fost și constatările despre sensul unor termeni viticoli sau pomicoli, implicații etnografice, construcții aferente și arhitectonica lor. Aspecte mai noi ale pomiculturii și viticulturii, referitoare îndeosebi la modul în care erau practicate și stimulate în județul Argeș, atît la începutul secolului nostru, cît și astăzi, în noile împrejurări social-economice, au reținut, de asemenea, atenția unor specialiști.

O secțiune specială a reuniunii s-a ocupat de etnografia și arta populară a județului Argeș. Prin comunicările prezentate s-a extins astfel aria anchetei istoriografice dinspre ocupația viticolă și pomicolă strictă spre alte aspecte ale vieții rurale, menite a lumina trecutul cît mai cuprinzător. Un loc deosebit a fost acordat zonei Ștefănești din fosta plasă a Podgoriei, județul Muscel. Într-un asemenea context au fost reliefate cutume și credințe străvechi sau mai noi din Argeș și Muscel, precum și rolul acestora ca factor de coeziune la scara întregii comunități naționale.

Desfășurată atît la Pitești cît și la Golești, sesiunea, ca și în alți ani, a avut, printre altele, ca obiectiv darea în circuitul de vizitare a unei case de viticultori din Dobridor, județul Dolj. În acest mod, gospodăriile viticole și pomicole au încă un „exponat” reprezentativ. Muzeul se dovedește astfel un centru național de concentrare a celor mai caracteristice locuințe de un asemenea profil. Apreciem că, prin noua achiziție, muzeul s-a diversificat, îmbogățindu-se și alte colecții și desăvîrșindu-se permanent. Organizatorii lui, îndeosebi directorul, Vasile Novac,

merită toate felicitările pentru știința și pasiunea puse în transformarea instituției lor într-un focar de cultură printre cele mai reprezentative din județ și din țară.

Apostol Stan

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ ANUALĂ DIN 1986 A SOCIETĂȚII DE ȘTIINȚE ISTORICE ORGANIZATĂ LA CĂLĂRAȘI

Societatea de Științe Istorice din România, împreună cu Inspectoratul școlar județean Călărași, filialele ei din București și Călărași a organizat sesiunea științifică anuală, cu tema: *Din activitatea științifică și metodică a filialelor Societății de științe istorice din R.S. România. Ea a avut loc în municipiul Călărași, la 12 noiembrie 1986, și s-a desfășurat în ședința plenară și în două secții: de istorie; de metodică.*

După cuvântul de deschidere din partea organelor județene de partid și de stat și cuvântul de salut din partea conducerii Societății de Științe Istorice, au fost prezentate comunicările: *Aspecte mai puțin cunoscute ale unității culturale românești, în perioada 1859—1877*, prof. dr. Nichita Adăniloie, vicepreședinte al Societății de Științe Istorice; *Relațiile româno-srbe în perioada 1866—1878*, lector univ. Ion Gh. Șendrulescu, secretarul Societății de Științe Istorice; *Contribuții la studiul relațiilor germano-japoneze în timpul celui de-al doilea război mondial*, prof. univ. dr. Zorin Zamfir, Universitatea din București; *Anul revoluționar 1848 în județul Călărași*, prof. Vasile Zaim, președintele filialei din Călărași a Societății de Științe Istorice; *Cîteva considerații despre scrierea istoriei prezentului*, conf. univ. Constantin Mocanu, Academia de partid pentru învățămînt social-politic, vicepreședinte al filialei din București a Societății de Științe Istorice; *Frământări și mișcări țărănești în Banat, în primele decenii ale secolului al XIX-lea*, prof. emerit Dan Popescu, președintele filialei din Lugoj a Societății de Științe Istorice, județul Timiș; *Evoluții și aspecte noi în confruntările de idei*, lector univ. dr. Nicolae Dinuț, Universitatea din București.

Lucrările întocmite ale celor două secții au constat în prezentarea următoarelor comunicări: *Circulația monetară postaureliană în Cimpia Dunării*, prof. Cornel Popa, Liceul industrial nr. 3 din București; *Aspecte privind viața culturală a orașului Călărași în perioada interbelică*, Constantin Tudor, directorul filialei din județul Călărași a Arhivelor Statului; *Educația material-științifică a elevilor prin lecțiile de istorie*, prof. Constantin Hociotă, Liceul Industrial „Al. Sahia” din Oltenița, județul Giurgiu; *Procesul formării orașelor medievale — expresie a dezvoltării economico-sociale și politice a teritoriilor extracarpătice românești*, prof. Stanciu Filip, Școala Generală, comuna Radovanu, județul Călărași; *Folosirea textului în predarea lecției de istorie*, prof. Petru Demetru Popescu, Liceul industrial nr. 21 din București; *Modalități privind examinarea elevilor în cadrul lecțiilor de istoria României, în faza recapitulării finale*, prof. C. Dragomirescu, inspector școlar, președintele filialei din Giurgiu a Societății de Științe Istorice și prof. Victor Ciobanu, Liceul „Ion Măiorescu” din Giurgiu; *Problematizarea — strategie didactică în dezvoltarea cursului de Probleme fundamentale ale istoriei universale a lumii antice și medievale*, prof. Vasile Sigartău, secretar al filialei din București a Societății de Științe Istorice; *Trecerea de la domniile pămîntene la domniile fanariote*, prof. Nicolae Mavrodin, Școala Generală, comuna Curcani, județul Călărași; *Participarea populației din județul Călărași la războiul de independență din 1877—1878*, prof. Gheorghe Dinu, Liceul industrial nr. 1 Călărași.

În cele 16 comunicări au fost abordate teme dintre cele mai interesante, cuprinderea lor mergînd de la antichitate pînă la istoria prezentului — mai numeroase fiind fusă cu privire la epoca modernă a României; modalitățile de tratare au fost diferențiate, de la examinarea concretă, analitic-documentară, pînă la considerații mai generale de filosofie, teorie și metodă a istoriei. Din toate a rezultat efortul lăudabil al autorilor de a aduce dorite contribuții în dezvoltarea mereu mai argumentată a problemelor actuale care se află în atenția științei istorice românești, de a evidenția justetea, importanța deosebită a concepției partidului nostru comunist afirmată plenar mai recent, potrivit căreia este pregnant necesară cercetarea și reliefarea trăsăturilor unitare ale istoriei unice a poporului român, a marilor lui merite în promovarea — și realizarea — idealurilor de independență și unitate, de pace și progres. Se vor împlini 110 ani de la proclamarea Independenței și cimentarea ei prin jertfele date în războiul drept antiotoman, două-trei comunicări s-au ocupat, mai direct, de aspecte ale dezvoltării culturale românești înainte de 1877, ale relațiilor internaționale, inclusiv participarea la lupta militară de eliberare — ca referire la județul care a găzduit Sesiunea. Istoria prezentului a fost tratată în sensul că pentru România o eră nouă, contemporană a început odată cu orizonturile deschise de 23 August 1944, și ea, deși știința istoriei a fost și este încă înțeleasă ca o cunoaștere despre trecut ea totuși, mai ales dacă-i redefinită mai profund, are în obiectul său și prezentul, prezent care ei însuși se cere să fie definit din unghiul concepției istorice.

Constantin Mocanu

A XII-A ÎNȚILNIRE ȘTIINȚIFICĂ A COMISIEI MIXTE ROMÂNNO-SOVIETICE DE ISTORIE

În zilele de 28—30 octombrie 1986 s-au desfășurat la Moscova, în organizarea Academiei de Științe a U.R.S.S., lucrările celei de-a XII-a întâlniri științifice a Comisiei mixte româno-sovietice de istorie pe tema: *Teoria și practica construcției socialismului în R. S. România și U.R.S.S. în lumina documentelor Congresului al XIII-lea al Partidului Comunist Român și al XVII-lea al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice.*

Din partea română la lucrări au participat: prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, membru corespondent al Academiei R. S. România, directorul Institutului de istorie „Nicolae Iorga”, președintele părții române în comisia mixtă; prof. univ. dr. Gh. I. Ioniță, decanul Facultății de istorie — filozofie a Universității București, directorul Institutului de studii sud-est europene, vicepreședinte al părții române în Comisia mixtă; dr. Ioan Chiper, cerc. șt. principal la Institutul de istorie „Nicolae Iorga”, secretarul părții române în comisia mixtă; prof. univ. dr. Iulian Cîrțină, prorector al Universității București, vicepreședinte al Asociației de prietenie româno-sovietice; dr. Gheorghe Surpat, șef de sector la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C. C. al P. C. R.; conf. univ. dr. Viorel Cornescu, șeful catedrei de economie politică-sociologie-socialism științific de la Universitatea București; conf. univ. dr. Ioan Scurtu de la Facultatea de istorie-filozofie a Universității București și dr. Florin Constantiniu, cerc. șt. principal la Institutul de istorie „Nicolae Iorga”.

Partea sovietică a fost reprezentată la lucrările comisiei mixte de: acad. Isaac I. Miņț, președintele părții sovietice în Comisia mixtă; dr. Vladlen N. Vinogradov, director adjunct al Institutului de slavistică și balcanistică al Academiei de științe a U.R.S.S., vicepreședinte al părții sovietice în comisia mixtă; candidat în științe istorice Lidia E. Semenova, cerc. șt. principal la Institutul de slavistică și balcanistică, secretara părții sovietice în comisia mixtă; dr. Vladimir P. Dmitrenko, cerc. șt. principal la Institutul de istoria U.R.S.S. al Academiei de Științe a U.R.S.S.; dr. Vilnis I. Sipols, șef de sector la Institutul de istorie U.R.S.S., dr. Mihail A. Muntean, șef de sector la Institutul de istoria sistemului socialist mondial; dr. Alexei A. Șevakov, cerc. șt. principal la Institutul de istoria U.R.S.S.; candidat în științe istorice, Nikolai P. Kalmikov, director adjunct al Institutului de istorie universală al Academiei de Științe a U.R.S.S.; candidat în științe istorice, Tatiana A. Pokivaïlova, cerc. șt. principal la Institutul de slavistică și balcanistică; candidat în științe economice-Nadejda V. Feit, cerc. șt. principal la Institutul de istoria sistemului socialist mondial.

Lucrările întâlnirii științifice au început în ziua de 28 octombrie 1986, prin cuvintele introductive rostite de președinții celor două părți în comisia mixtă de istorie, Isaac I. Miņț și Ștefan Ștefănescu. Au fost făcute cu acest prilej aprecieri asupra bilanțului colaborării de până acum în cadrul comisiei mixte româno-sovietice de istorie și s-a precizat locul și rolul pe care îl are — prin tematica sa deosebită — această nouă întâlnire a istoricilor români și sovietici.

În continuare au fost prezentate următoarele referate: *Congresul al XXVII-lea al P. C. U. S. și dezvoltarea concepției socialismului* (V. D. Dmitrenko); *General și particular în teoria și practica construirii socialismului în România, în lumina documentelor Partidului Comunist Român, a tezelor Congresului al XIII-lea al Partidului Comunist Român* (Gheorghe Surpat); *Congresul al XXVII-lea al P.C.U.S. și politica externă a U.R.S.S.* (V. I. Sipols); *Coordonatele fundamentale ale politicii externe a Partidului Comunist Român și României Socialiste în lumina documentelor celui de-al XIII-lea Congres al Partidului Comunist Român* (Fl. Constantiniu).

Lucrările reuniunii au continuat în ziua de 29 octombrie 1986 cu prezentarea următoarelor referate: *Problemele unității comunității socialiste mondiale în materialele Congresului al XXVII-lea al P.C.U.S.* (M. A. Muntean); *Locul și rolul Partidului Comunist Român în actuala etapă de dezvoltare a României Socialiste, în conformitate cu orientările date de cel de-al XIII-lea Congres al P.C.R.* (Gh. I. Ioniță); *Congresul al XXVII-lea al P.C.U.S. și sarcinile istoricilor sovietici în domeniul istoriei universale* (N. P. Kalmikov); *Activitatea politico-ideologică pentru ridicarea conștiinței socialiste și formarea omului nou, obiectiv de covârșitoare însemnătate în etapa făturii societății socialiste multilateral dezvoltate în România* (I. Cîrțină).

Au urmat întrebări și discuții pe marginea referatelor prezentate până în acest punct al programului. Au luat cuvântul: A. A. Iazkova, I. I. Miņț, Fl. Constantiniu, E. I. Spivakovski și Ștefan Ștefănescu.

În după-amiază aceleași zile au fost prezentate referatele: *Dezvoltarea economică și politică a țărilor comunității socialiste și influența ei pe plan internațional* (A. A. Șevakov) și *Relațiile dintre P.C.R. și P. C. U. S., dintre România Socialistă și U. R. S. S., în lumina documentelor Congresului al XIII-lea și a înțelegerii conceptelor cu prilejul întâlnirilor între conducătorii partidelor și țărilor noastre, tovarășii Nicolae Ceaușescu și Mihail Gorbașov* (I. Chiper).

La discuții pe marginea rapoartelor expuse au luat cuvântul: M. A. Muntean, I. Chiper, Fl. Constantiniu, A. A. Șevakov, Gh. I. Ioniță și V. N. Vinogradov.

În ziua următoare, 30 octombrie 1986, la primele ore ale dimineții, delegația istoricilor români a fost primită la Comitetul Național al istoricilor din U. R. S. S. unde a avut loc o discuție cuprinzătoare asupra colaborării între istoricii din R. S. România și U. R. S. S. precum și în legătură cu desfășurarea celei de-a XII-a reuniuni a Comisiei mixte româno-sovietice de istorie. Istoricii români au fost primiți în acest cadru de Alexandru Aganovici Ciubarian, secretarul general al Comitetului Național al istoricilor din U. R. S. S. Din partea istoricilor sovietici au fost prezenți la convorbiri: I. I. Minț, V. N. Vinogradov și L. E. Semenova.

La reluarea lucrărilor întâlnirii științifice româno-sovietice au fost prezentate următoarele referate: *Perspectivile fundamentale ale direcției dezvoltării relațiilor economice sovieto-române* (N. V. Feit); *Direcțiile de dezvoltare ale economiei socialiste a României în cincinalul 1986—1990 în conformitate cu orientările Congresului al XIII-lea al P.C.R. și ale documentelor de partid următoare* (V. Cornescu); *Congresul al XXVII-lea al P. C. U. S și Congresul al XIII-lea al P. C. R. despre direcțiile fundamentale ale politicii agrare în U. R. S. S. și R. S. România în etapa actuală* (T. A. Pokivailova); *Perfecționarea activității statului și organelor sale, a întregului sistem de conducere democratică a vieții politice și economico-sociale din România Socialistă în lumina documentelor Congresului al XIII-lea al Partidului Comunist Român* (I. Scurtu).

La discuții pe marginea ultimelor referate prezentate au participat I. I. Minț, A. A. Șevcakov, V. Cornescu, I. Scurtu, Gh. I. Ioniță.

Concluziile pe marginea lucrărilor comisiei mixte a istoricilor au fost trase de președinții celor două părți, Ștefan Ștefănescu și I. I. Minț.

În încheiere a fost adoptat textul protocolului întâlnirii în care se consemnează că atât în referatele prezentate cât și în luările de cuvânt ale participanților la întâlnire a fost abordată o largă gamă de probleme de larg interes pentru istoria contemporană a țărilor și popoarelor noastre, au fost evidențiate eforturile susținute ale conducătorilor P. C. R. și P. C. U. S., ale României Socialiste și U. R. S. S. orientate în prezent spre reducerea armelor nucleare și convenționale. În acest context a fost subliniată însemnătatea propunerilor sovietice formulate la Rejkyavik privind înlăturarea războiului nuclear. S-a dat o înaltă apreciere, totodată, inițiativelor românești, ale președintelui Nicolae Ceaușescu pentru dezarmare și pace.

Participanții la întâlnirea comisiei mixte au consemnat în protocolul încheiat adeziunea lor la chemarea adresată istoricilor din lumea întreagă la ședința Biroului Comitetului Internațional de Științe Istorice, ținută la Drezda, la 19 septembrie 1986.

În cadrul reuniunii comisiei mixte de la Moscova s-a convenit — și a fost consemnat în textul protocolului — ca la cea de-a XIII-a întâlnire ce se va organiza în România, în cursul anului 1987, să fie dezbătute următoarele teme: a) *Revoluția din Octombrie și Europa de sud-est* (cu prilejul celei de-a 70-a aniversări a lui Octombrie 1917); b) *Dezvoltarea culturii în România și Rusia în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea — cercetări comparative*.

În zilele de 31 octombrie și 1 noiembrie 1986 participanților români la reuniunea Comisiei mixte româno-sovietice de istorie le-a fost oferită o vizită de documentare în R. S. S. Letonă. Vizita a început, la Riga, cu o primire la Prezidiul Academiei de Științe din R. S. S. Letonă, Din partea forului academic leton, istoricii români au fost salutați de acad. Aleksandru Drizulis, membru al C. C. al Partidului Comunist din Letonia, vicepreședinte al Sovietului Suprem al R. S. S. Letonă, vicepreședinte al Academiei de Științe a R. S. S. Letonă. Au fost de față reprezentanți de seamă ai domeniilor de cercetare ce stau în atenția Institutului de istorie al Academiei de Științe a R. S. S. Letonă. Cu acest prilej a avut loc o discuție interesantă și complexă asupra activității de cercetare a istoriei în țările noastre.

În cursul după-amiezii zilei de 31 octombrie 1986 au fost vizitate muzee de istorie ale orașului Riga, orașul vechi, cartiere și zone de interes deosebit ale noului oraș Riga.

În cursul zilei de 1 noiembrie 1986 a fost vizitat Complexul istoric medieval de la Sigulda situat în pitorească zonă pe care localnicii o denumesc Elveția letonă. A fost vizitat de asemenea Parcul Daina, în cuprinsul căruia au fost admirate sculpturile alegorice de o rară frumusețe și forță sugestivă ale artistului leton Indulis Ranka.

În continuare a fost vizitată Iurmala, denumirea litoralului leton la Marea Baltică. Revenită la Moscova, în ziua de 2 noiembrie 1986, delegația istoricilor români a continuat să viziteze o serie de locuri și monumente istorice ale Capitalei sovietice, pregătindu-se pentru întoarcerea în patrie.

Astfel s-a încheiat încă o întâlnire reușită și utilă a Comisiei mixte a istoricilor din România și U. R. S. S., expresie edificatoare a bunelor relații statornicite între oamenii de știință din țările noastre.

CONGRESUL INTERNAȚIONAL ORGANIZAT DE INSTITUTUL MONUMENTA GERMANIAE HISTORICA

În zilele de 16—19 septembrie 1986, a avut loc la München congresul cu tema *Falsurile din evul mediu*. În decursul congresului au fost prezentate 25 de comunicări, toate în ședințe plenare. Acestora li s-a adăugat prelegerea introductivă a lui Umberto Eco (Italia), intitulată *Tipologia falsurilor*. În ședința de încheiere a mai vorbit Horst Fuhrmann, președintele Institutului organizator.

Comunicările au cuprins o gamă foarte variată de probleme, scoțând în evidență falsurile și scopurile lor, care au apărut în toate domeniile vieții social-politice medievale. Însăși noțiunea de fals a fost interpretată foarte larg, cuprinzând o gamă mare de ipostaze, începând cu falsul operat cu bună știință și terminând cu afirmațiile generate de neștiință.

S-au remarcat printre altele comunicarea profesorului Franz-Josef Schmale (Bochum), care a analizat falsurile apărute în istoriografie.

Un număr de patru referate semnate de Peter Landau (Regensburg) Gerhard Schmitz (Tübingen), Roger E. Reynolds (Toronto) și Uta R. Blumenthal (Washington) au vorbit despre textele de legi falsificate, ca cele cuprinse în colecția lui Grațian, în textele sinoadelor, capitularelor ca și cele operate de către canoniștii reformei bisericesti din secolul al XI-lea.

O ședință plenară a fost dedicată diplomelor false. C. Brühl (Giessen) a scos în evidență dezvoltarea metodelor de identificare a falsurilor diplomatice. Alți vorbitori au relevat câteva cazuri renumite de falsuri diplomatice ca de exemplu Georges Despy (Bruxelles), care a prezentat tipologia actelor false atribuite ducilor din Lorena de Jos (1050—1100).

În a treia zi a congresului Giles Constable (Princeton) a abordat problema scrisorilor contrafăcute, Heinz Jürgen Beyer (Saarbrücken), a vorbit despre scrisorile false ce vesteau, în 1132, sosirea papei în Lombardia, pericolită de Imperiul German. Alte comunicări au scos în evidență și alte aspecte ale problemei. O atmosferă animată a dominat în timpul referatului susținut de Dieter Schaller (Bonn) în timp ce prezenta problema scrisorilor de dragoste contrafăcute.

O analiză serioasă le-a revenit problemelor cuprinse în tematica *Eplavie și fals*. În cadrul principalului referat expus de F. Graus (Basel) au fost relevate multiplele aspecte ale acestei problematice. Remarcăm și comunicarea lui Robert Lerner în care a vorbit despre profețiile fictive.

Nu au lipsit nici comunicările ce au relevat măsurile luate de stat și biserică pentru a împiedica falsurile.

La congres au participat peste 600 de istorici din 25 de țări, printre care și din România. La discuții au luat parte un număr destul de mare de specialiști.

Dat fiind profilul institutului organizator și prezența precumpănitoare a participanților din țările germanofone, în cadrul congresului au fost abordate în principal probleme legate de istoria țărilor germanofone și mai ales de izvoarele latine. Referirile la istoria altor țări, printre ele și România, au fost puține.

Reținem, în concluzie, ideea fundamentală a congresului și mai ales metodologia modernă utilizată în vederea spulberării falsurilor și ficțiunilor istorice. Este o direcție de cercetări de cel mai mare interes. Congresul de la München a dovedit-o iar noi manifestări științifice vor trebui să ducă mai departe ceea ce s-a clștigat.

Eugen Glück

CARTEA ROMÂNESCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

* * * *Documente privind marea răscoală a țărănilor din 1907*, vol. IV, Edit. Academiei, București, 1986, 453 p.

Cel de al patrulea volum din seria de *Documente privind marea răscoală a țărănilor din 1907* conține materiale referitoare la desfășurarea mării răscoale în județele din stînga și dreapta Oltului. Sînt inserate astfel documente privind răscoala țărănilor în județele Dolj, Romanați, Mehedinți, Vilcea, Gorj, Olt, Argeș și Muscel.

Prezentul volum, ca de altfel și celelalte trei apărute în perioada 1976—1984, este rodul colaborării unui grup de cercetători din cadrul Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C. C. al P. C. R., Institutului de istorie „N. Iorga” și Direcției Generale a Arhivelor statului. El apare sub îngrijirea unui colectiv de specialiști format din Ion Popescu-Puțuri și Andrei Oțetea (coordonatori), Marin Badea, Coralia Fotino, Ion Ilincioiu și Mircea Iosa. La întocmirea acestui volum au mai colaborat: Marin Florescu, Augustin Deac, Damian Hurezeanu, Traian Lungu, Vasile Niculae, Rodica Șoimescu, Georgeta Tudoran. Referenți științifici: Vasile Arimia, Anastasie Iordache, Gheorghe Unc.

Marea răscoală a țărănilor din anul 1907, unul din cele mai semnificative momente din lupta revoluționară a poporului român pentru dreptate socială, desfășurată în perioada de ascensiune a capitalismului, a dovedit profunzimea nemulțumirii a maselor de țărani — care reprezentau peste 80 % din populația României — față de stările social-economice ale țării, și îndeosebi față de exploatarea la care erau supuse.

Eveniment cu profunde urmări în viața social-economică și politică a țării, marea confruntare socială din primăvara anului 1907 și-a găsit o amplă reflectare în documentele vremii.

Este meritul autorilor volumului recenzat că au reușit să facă o selecție din vastitatea materialului depistat în numeroase fonduri arhivistice locale și centrale, incluzînd aici 584 de documente dintre cele mai semnificative pentru răscoala țărănilor în județele mai sus amintite.

Marea majoritate a documentelor din volumul al IV-lea provin din surse oficiale; telegrame ale autorităților locale, îndeosebi prefecti, către organele superioare ale administrației de stat: primul ministru, ministru de interne, ministru de justiție sau celui de război, ordine și circulare ale guvernului către prefecti etc.

Sînt incluse, de asemenea, declarații luate țărănilor arestați în timpul răscoalei, din care reies cu claritate cauzele ce i-au determinat să se ridice la luptă.

Volumul începe cu documentele privind răscoala țărănilor din județul Dolj, unde însă de la începutul lunii martie s-au semnalat frământări ale țărănilor. La 12 martie prefectul județului solicita ministrului de război „deplasarea de urgență la Craiova a unui nou regiment” deoarece se aprecia că reședința județului este „serios amenințată de răsculați” (doc. nr. 10, județul Dolj).

În județele Romanați, Gorj, Vilcea, deși prefectii raportau ministrului de interne la mijlocul lunii martie despre măsurile luate pentru preîntîmpinarea răscoalei, aceasta a izbucnit în zilele imediat următoare în toate aceste județe.

În volum sînt incluse numeroase tabele pe comune cu țărăni implicați în răscoală.

Multe documente din volum se referă la acțiunile de urmărire de către autoritățile de stat a țărănilor răsculați.

Neținînd seama de cauzele profunde care au împins pe țărani la răscoală, guvernul a recurs la măsuri dintre cele mai aspre. Astfel, în volum este publicată adresa comandantului diviziei a II-a din cadrul Corpului I Armată către prefectul județului Dolj prin care se cerea să se aducă la cunoștință generală că „pentru liniștirea spiritelor și înăbușirea oricărei încercări de răzvrătire... trupele au ordin să tragă atît cu armele cit și cu tunurile” (doc. nr. 33, județul Dolj). Tot în acest sens ministrul de interne I. I. C. Brătianu atrăgea atenția prefectului județului Vilcea „asupra absolutei necesități de a reprima chiar din primul moment, în modul cel mai energetic, orice bandă care ar comite acte de violență sau incendieri” (doc. nr. 45, județul Vilcea). În urma aplicării acestor măsuri sute de țărani răsculați au fost împușcați (doc. nr. 36, 41, județul Olt; nr. 43, 52, județul Dolj; nr. 26, 27, 28, județul Romanați).

În cele trei săptămîni de luptă revoluționară, răscoala a antrenat mii de țărani, lupta lor cunoscînd forme dintre cele mai variate. Și în aceste județe, cea mai frecventă formă de luptă a țărănilor răsculați a fost atacarea proprietarilor mari, incendierea conacelor, împărțirea în loturi a pămîntului, a cerealelor și a altor bunuri mobile ale moșierilor sau arendașilor. (doc. nr. 46, 85, județul Dolj; nr. 41, 13, județul Romanați). Țărăni distrugeau

actele de învoielii agricole, condicile în care erau înscrise oneroasele obligații contractuale ale țăranilor. La aceste forme obișnuite de luptă întâlnite în majoritatea localităților răscolate, s-au adăugat în județele care fac obiectul prezentului volum, elemente noi cum sint: ciocnirea țăranilor cu unități militare însărcinate cu reprimarea răscoalei, distrugerea gărilor și a liniilor de cale ferată pentru a împiedica sosirea trupelor în zonele răscolate, ruperea firelor telefonice în vederea izolării localităților răscolate de reședința de județ (doc. nr. 16, 17, județul Olt; nr. 24, 28, județul Dolj).

Documentele pun în evidență forța de angajare în luptă a țăranilor, îndeosebi din județele Dolj, Romanați și Olt, precum și duritatea excesivă a unora din confruntările dintre răscolăți și unitățile militare însărcinate cu reprimarea răscoalei.

Documentele inserate în volum semnaleză numeroase încercări ale răscolăților de a ataca primăriile sau de a pătrunde în orașe și mai ales în reședințele de județ (doc. nr. 10, județul Dolj; nr. 15, județul Gorj). Speriate, autoritățile de stat din județ, precum și moșierii și arendașii refugiați în aceste orașe de teama răscolăților, cereau ministrului de război forțe militare suplimentare.

Volumul începe cu o introducere în care sint reliefate aspectele mai importante ale materialelor incluse. Documentele sint aranjate pe județe, iar în cadrul județelor în ordine cronologică, ceea ce oferă un tablou clar al desfășurării răscoalei în fiecare județ. S-au respectat și în acest volum normele științifice de editare a documentelor și metodologia de lucru folosite în volumele anterioare. Și în acest volum s-a considerat necesar — așa cum se menționează în Prefață — să se includă unele documente care au mai fost publicate, dar al căror conținut contribuie la întregirea unor aspecte esențiale ale răscoalei.

În concluzie, volumul de față, care continuă preocupările cercetătorilor de istorie din țara noastră de a pune în evidență în lumina concepției profund științifice a partidului nostru, lupta seculară a țăranimii române pentru dreptate socială, are meritul de a oferi istoricilor izvoare documentare, în mare parte inedite, care vor îmbogăți documentația acestui moment semnificativ din istoria poporului român.

Natalia Tampa

ISTVÁN IMREH, *A törvényhozó székely falu* (Satul secuiesc — alcătuitor de statute comunale), Edit. Kriterion, București, 1983, 548 p.

Studierea și publicarea statutelor comunale au în istoriografie europeană o veche tradiție încă în prima jumătate a secolului al XIX-lea Iacob Grimm a inițiat cunoscuta publicație *Weistümer*, din care primul volum a văzut lumina tiparului în anul 1840, publicându-se, apoi pînă la 1878, încă șase volume. În 1870 a apărut și primul volum din publicația academică austriacă *Österreichische Weistümer*, publicație din care pînă în 1966 au fost editate 16 volume. Între 1914 și 1952 au văzut lumina tiparului 11 volume din publicația cuprinzind statutele comunale ale satelor norvegiene.

Dacă pînă la primul război mondial a dominat în istoriografie mai cu seamă publicarea izvoarelor sau studierea cu precădere a statutelor comunale din punct de vedere juridic, începînd din perioada interbelică, dar îndeosebi după cel de al doilea război mondial, ele au început să fie studiate pentru reconstituirea vicții cotidiene, a stărilor economice și sociale care caracterizau viața comunităților sătești în perioada precapitalistă. Noua orientare a istoriografiei europene în acest domeniu a fost și este ilustrată de istorici și sociologi cu renume ca Max Weber, Marc Bloch, Fernand Braudel, Werner Sombart, Pierre Chaunu, Georges Duby, A. J. Gúrevici, Eric Hobsbawn, W. Kula, Fredrich Lütge, Ferdinand Tremel, Karl Siegfried Lütge, și alții.

Profesorul István Imreh se ocupă și el de peste patru decenii cu problema statutelor comunale din satele secuiești. Încă în 1947, după o serie de studii, a publicat prima lui monografie mai amplă și mai bogată în informații și idei noi. În sfîrșit, monografia la care ne referim în continuare, profesorul István Imreh sintetizează roadele bogatei sale activități în studierea obștilor sătești la secui începînd din secolul al XVI-lea și pînă la revoluția din 1848. Din punct de vedere cronologic tema a fost circumscrișă de autor sau mai bine zis a fost impusă autorului de izvoarele pe care se bazează, căci statutele sătești ori comunale scrise au apărut spre sfîrșitul secolului al XVI-lea. Profesorul Imreh subliniază faptul că reglementări interne au existat și mai înainte, ele sint confirmate de diferite izvoare, dar începutul codificării și redactării lor poate fi plasat în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Schimbările economice și sociale care au dus pînă la urmă la spargerea obștilor sătești tradiționale, spargere sau dezagregare peceluită de revoluția burgheză, care a consfințit, în Transilvania, lichidarea iobăgiei și a raporturilor agrare specifice feudalismului, au dus la pierderea funcției pe care o îndeplineau statutele sătești în reglementarea relațiilor sociale și dispărut.

Prezentînd pe scurt ampla monografie a profesorului István Imreh se impun de la început cîteva precizări. Prima dintre acestea constă în aceea că lucrarea este alcătuită din două părți distincte : dintr-un amplu studiu introductiv de 274 de pagini și din publicarea a 72 de statute sătești din perioada 1581—1846. În felul său lucrarea constituie, deci, o premieră în istoriografia din țara noastră. Dincolo însă de noutatea ei, definită de publicarea și analiza amplă a acestui nou gen de izvoare puse în valoare pentru prima dată în istoriografia de la noi, monografia profesorului Imreh se distinge și prin aceea că autorul studiază fenomenul supus investigației în contactul său firesc și real. El încearcă să stabilească trăsăturile generale și particulare ale obștei sătești la secui raportîndu-le la obștea sătească din comitatele transilvane, din scaunele sătești, precum și din Țara Românească și Moldova. Metoda comparatistă, bazată pe folosirea întregii literaturi românești de specialitate, oferă studiului realizat de autor nu numai o armătură documentară solidă, dar și un caracter nuanțat și multilateral. Tot în acest cadru metodologic profesorul Imreh recurge la comparații și în ce privește viața rurală din alte zone ale Europei. În acest context el se folosește de bogata literatură germană și franceză în special și compară statutele comunităților rurale secuiești cu izvoarele de acest gen din viața rurală franceză (coutume), germană (Weisthümer), spaniole (fueros) și italiene (statuta) etc.

Profesorul István Imreh studiază, deci, obștea sătească la secui în toată complexitatea ei, urmărește evoluția raporturilor dintre gospodăria individuală a țăranului în cadrele fixate de comunitatea sătească atît sub aspectul proprietății asupra pămîntului și al dreptului de folosință cît și sub cel al muncii. Această analiză în detaliu este precedată însă de un amplu capitol referitor la condițiile în care au apărut și în ce privește statutele comunale, la împrejurările care au impus și au definit modalitățile de redactare ale acestor statute. Autorul amintește că cele mai vechi statute comunale din secuime (textele cărora ne sînt cunoscute) datează din anul 1581. În ceea ce privește formalitățile în care statutele comunale la secui au luat ființă el subliniază următoarele : la adoptarea și redactarea statutelor erau prezenți toți capii de familie din obștea sătească sau cel puțin reprezentanții desemnați ai tuturor păturilor și categoriilor sociale. A dunerii se țineau, de obicei, la curia unuia dintre membrii de vază a comunității, eventual în curtea judelei satului, căci în actul redactat trebuia să fie precizat locul și data redactării. Evident, cei care redactau hotărîrile luate de membrii comunității erau știutori de carte preferabil veniți din afara comunității pentru a asigura excluderea cointeresării. Ei, după regula actelor oficiale, aplicau pecetea lor pe textul redactat și în fața lor membrii comunității jurau că vor respecta întocmai cele cuprinse în statut. O condiție esențială era și aceea că cei ce definitivau hotărîrile și le consemnau în statut să cunoască legile țării, deci, să fie știutori de legi. Din analiza textelor de statute comunale profesorul Imreh stabilește că ei se recrutau la secui din rîndurile diecilor de țară, a asesorilor din scaunele de judecată, vicejuri regali sau alți dregători scăunali. Consensul general era, de asemenea, una din condițiile de bază ale viabilității și autenticității statutelor. În cazul în care obștea sătească era supusă integral sau parțial unuia ori mai multor stăpîni depămînt semnătura și acordul acestora erau reclamate. Astfel, obiceiurile, care, de fapt, reglementau viața comunității, primeau prin redactare o consfințire și o autoritate mai durabilă. Este interesant și faptul remarcat de autor că statutele redactate erau în fiecare an citite în adunările generale ale obștii atît pentru a le reaminti membrilor ei cît și pentru a le aduce la cunoștință celor care eventual s-au stabilit între timp în sat. Vechimea statutelor oferea un plus de autoritate celor cuprinse în ele. Statutele aveau un caracter contractual, dar ele, de cele mai multe ori, trebuiau să fie consfințite de autoritățile superioare. Necesitatea adoptării statutelor era argumentată de folosul obștesc, de apărarea intereselor obștii împotriva celor care ar atenta la bunurile ei și ar afecta într-un fel sau altul interesele membrilor ei.

În cadrul raporturilor feudale István Imreh încearcă să definească locul și rolul obștii sătești, să discearnă acele sfere ale vieții cotidiene care rămîneau în afara reglementărilor și legilor țării ; particularismele erau dominante și infinita lor varietate nu putea fi cuprinsă în reglementări general valabile. Este după opinia noastră de un interes major constatarea autorului că : „statutele au fost impuse de necesități economice, dar adevărata lor înflorire se putea realiza numai în condițiile anumitei libertăți sociale” (p. 29). Afirmatia este lesne de înțeles mai ales în ce privește partea a doua a ei dacă ne gîndim la faptul că satele secuiești în majoritatea lor erau compuse din părți și categorii sociale libere sau printre locuitorii lor aceste categorii aveau o pondere importantă. Pe teritoriul scaunelor secuiești nu s-au format latifundii cu întindere mare care să fi cuprins mai multe sate și care să fi redus populația rurală în întregime ei la starea de iobăgie. În întreaga epocă feudală nu au existat aici perioade în care iobăgimea să fi format majoritatea populației, dimpotrivă păturile și categoriile libere au deținut întotdeauna o pondere precumpănitoare. Chiar dacă autorul citind pe A. J. Gurevici constată că nu a existat nici o dată o libertate deplină, totuși secuii-liberi — în virtutea purtării armelor — dispuneau de anumite drepturi și libertăți de care era lipsită țăranimea aservită. Ei dispuneau de libertăți colective, care, asociate cu anumite proprietăți colective de care dispunea obștea sătească la secui, făceau ca însăși obștea să fie puternică și viabilă. Vom spune și noi împreună cu Otto Gierke că orice drept este libertate și orice libertate implică și drepturi, ceea ce în cazul obștilor sătești la secui se concretiza prin autonomia lor locală. În acest cadru reglementarea internă nu era impusă din afară, ci con-

stătuia un instrument de conservare, de autoapărare, ea s-a născut din necesități interioare, chiar dacă autoritatea de stat, în special în perioada absolutismului luminat, încearcă să uniformizeze, să exercite un rol diriguitor inclusiv în viața comunităților rurale.

De un interes aparte este din cartea lui István Imreh capitolul consacrat membrilor și conducătorilor obștii sătești. Autorul demonstrează că obștea sătească este un organism viu care are drepturi de proprietate asupra unor bunuri mobile și imobile, care își organizează viața sa economică, poate dobândi și înstrăina bunuri, poate impune regulile conviețuirii tuturor membrilor săi, poate pedepsi și apăra și poate să țină adunări în care să ia decizii în ce privește viața sa internă. Nimeni nu poate intra în acest organism de la sine putere, orice membru al lui trebuia să fie acceptat de comunitate. Membru al obștii devine cineva prin naștere sau prin primire de către obște în anumite condiții și formalități. Obștea sătească, în condițiile feudalismului, era împovărată de anumite obligații chiar și atunci când membrii ei erau țărani liberi, obligații față de stat, în cazul seculilor asemenea obligații erau: purtarea armelor, dările și sarcinile obștești. Autorul analizează cu multă competență toate aspectele legate de definirea obștii sătești, de modul și de condițiile în care cineva putea deveni membru al acestui organism viu. Trezind, apoi, la prezentarea organelor conducătoare ale obștilor sătești la secui, el se referă pe larg la judele sătesc, la modul cum era ales judele de obște, la obligațiile și la competențele lui. Profesorul Imreh ne oferă și citeva puncte de reper interesante cu privire la păturile și categoriile sociale din rîndurile cărora proveneau majoritatea judeilor sătești la secui. Urmează, apoi, prezentarea privitoare la asesorii comunali, la notarul și toboșarul satului. Una din particularitățile obștii sătești la secui constă și în păstrarea o vreme îndelungată a organismului decurioanelor ca unități de subdiviziune cu funcții nu numai militare, ci și economice și sociale.

Trezind la prezentarea felului în care acționa obștea sătească, István Imreh se oprește mai întâi asupra forului de judecată sătească, asupra competențelor și modului de funcționare. Analizează apoi grija față de curățenia satului, față de sănătatea oamenilor și animalelor, față de ordinea și liniștea comunității, organizarea pazei din sat și din hotarul satului, a pazei împotriva incendiilor; preocupările față de comportarea cuviincioasă a membrilor obștii, angajarea și întreținerea dascălului și a preotului, etc..

Am mai amintit că obștea sătească constituia și în cazul seculilor un organism care avea anumite obligații față de stat. Ea repartiza darea ce trebuia plătită de fiecare membru al ei; avea grijă ca toate obligațiile (în bani sau în natură) să fie echitabil repartizate. Tot obștea organiza și muncile legate de întreținerea drumurilor, podurilor, de paza semănturilor, a grădiniștilor, de zăgăzirea apelor, de apărare a terenurilor agricole de inundații etc.. Obștea era, în același timp, un organism de într-ajutorare.

Factorul cel mai important în menținerea timp îndelungat a obștii sătești constă în faptul că ea și-a păstrat multă vreme dreptul la proprietate colectivă asupra pădurilor, pășunilor, izlazurilor, și chiar și asupra unor părți din terenurile arabile. În această calitate ea reglementa și efectua reimpărțirea periodică a terenurilor agricole aflate în proprietatea obștească, stabilea regulile de folosire a bunurilor comunale, terenurile ce urmau să fie defrișate și modul în care erau luate în folosință sau proprietatea membrilor ei. Tot obștea sătească avea un cuvînt hotărîtor de spus în organizarea muncilor agricole, în folosirea pășunilor etc. Cele două capitole care se referă la aceste aspecte precum și capitolul privind exploatarea pădurilor aflate în proprietatea comună constituie de fapt partea cea mai amplă din lucrarea profesorului István Imreh și, am spune, partea de cel mai mare interes din întreg studiul introductiv, care se încheie cu o succintă privire asupra unor organisme de subdiviziune (asocieri ale cultivatorilor viței de vie și altele), asupra organizării apărării împotriva atacurilor venite din afară (incursiunile tătarăști și turcești în special).

Cartea profesorului István Imreh reprezintă o contribuție de certă valoare care se impune în peisajul istoriografiei din țara noastră, ea devine o lucrare de referință nu numai prin tematica ei actuală, ci și prin bogăția de informare și de idei. Apariția acestei monografii constituie un remarcabil act de cultură cu care se poate mîndri, pe drept cuvînt, nu numai autorul, dar și Editura Kriterion, care a editat cartea în condiții grafice cu care ne-a obișnuit. Avînd toate acestea în vedere, îndrăznim să propunem editarea lucrării și în limba română, precum și într-o limbă de circulație mondială.

Ludovic Demény

FLORIN CONSTANTINIU, *Constantin Mavrocordat*, Edit. militară, București, 1985, 195 p.

Lucrarea pe care o prezentăm nu este numai monografia unui principe fanariot ci a unei întregi epoci. Radiografînd în profunzime perioada prefanariotă și fanariotă autorul luminează aspectele esențiale ale unei domnii care tipologic poate fi inclusă în epoca regimului fanariot și

totodată încadrată aproape la fel de bine în tiparele istorico-literare cunoscute despotismului luminat. Două motive par a fi fost principale în decizia autorului de a alcătui prezenta monografie. În primul rând abundența izvoarelor documentare și narative de prima mână ce au văzut lumina tiparului de la ultimul studiu monografic publicat în urmă cu aproape patru decenii (Gheorghe I. Brătianu, *Două veacuri de la reforma lui Constantin Mavrocordat*, extras din An.Ac. Rom., M.S.I., seria III, t. XXIX, mem. 10, București, 1947, 71 p. + 5 pl.). Iar în al doilea rând faptul că epoca a fost defrișată în multe privințe chiar de autor prin zeci de monografii, studii, articole și comunicări. Dacă construcția preliminară — capitolele monografiei sînt în înlănțuire logică nu imediat cronologică — a fost impusă de necesități redacționale sau de un magistrul al istoriei — N. Iorga considera politica reformelor ca trăsătura caracteristică a regimului din veacul al XVIII-lea — produsul fînit în structura sa intimă, succesiunea ideilor și a capitolelor, graduarea caracteristicilor epocii și a orbitelor reformelor, perceperea proceselor permanente sau de lungă durată, indicarea ineditului, etc. sînt cu totul proprii lui Florin Constantiniu.

Ochii și mintea istoricului versat în tehnici moderne de investigație i-au permis autorului pe de o parte, să redea firul (rectificat) dominant al epocii și al domniei lui Constantin Mavrocordat iar pe de altă parte — ceea ce este esențial — înțelegînd epoca să ofere judecăți fără prejudecăți, verdicte decisive și îndoeli justificabile într-o manieră ce dau valoare acestei inedite apariții din seria „Domnitori și voievozi”.

Cuvîntul înainte (p. 5 — 18) este de fapt un capitol introductiv în care autorul prin cercetarea epocii indică cheia înțelegerii raportului dintre ideea de reformă și interesele pragmatice în formularea și aplicarea reformelor mavrocordățești în țările române într-un complex dificil, dramatizat de rapacitatea Porții otomane și opoziția internă, deseori compactă, a marii boierimi. În pagini puține dar dense sînt schițate limitele istoriografiei antebelice în prezentarea trăsăturilor fundamentale ale secolului fanariot, originea autohtonă a politicii reformatoare a domnilor fanarioiși, motivele interne și externe în promovarea la București și Iași a unor reprezentanți direcți ai Porții otomane. După opinia autorului — în sprijinul căreia sînt aduse argumente temeinice — instaurarea regimului fanariot nu a marcat o ruptură în istoria românilor și „nu a însemnat o cîrmuire a celor două țări române prin greci, pentru greci și cu scopul grecizării lor”. Politica reformatoare a fost frînată și subțiată sensibil de opoziția celor două „bastioane”: Imperiul otoman și marea boierime, a căror lipsă de perspectivă a grevat și sclerozat tendințele incipiente de modernizare a țărilor române.

În primul capitol: *Instaurarea regimului fanariot* (p. 19 — 54) analizînd modificările produse în relațiile româno-osmane după războiul antiotoman condus de Mihai Viteazul și resurrecția de la mijlocul veacului al XVII-lea, Florin Constantiniu fixează antecedentele fanarotismului — ca formulă politică practică de Istanbul — în domnia lui Dumitrașcu Cantacuzino (1673). Acesta prin politica sa fiscală și demantelarea capacității de rezistență a țării „inaugurează o perioadă ce s-ar putea numi *protofanariotă*” cuprinsă între 1673 — 1685. Într-un context internațional dificil și cînd în țările române se cristaliza un program național, axat pe independență și integritate teritorială, promovată de Șerban Cantacuzino (1678 — 1688) și Dimitrie Cantemir (1710 — 1711), Poarta otomană va repeta experimental din 1673 prin renumirea ca domn a fostului mare dragoman Nicolae Mavrocordat la începutul celui de al doilea deceniu al veacului al XVIII-lea. Inovațiile introduse în sistemul de guvernare „în spiritul concepției monarhiei absolute” sînt reflectate pe deplin în izvoarele narative ale vremii. Politica fiscală promovată în scopul dezvoltării capacității demofiscale a țării era bransată la apetitul pecuniar crescînd și imprevizibil al Istanbulului și în concordanță cu interesele politice, momentane și permanente, ale domnitorului dar și cu dezideratele de perspectivă în procesul de modernizare a societății românești în tranziție spre epoca capitalistă. Nicolae Mavrocordat desemnat „omul crizelor”, inaugurator al regimului fanariot, ușor înlăturat în 1716 din Țara Românească prin reacția marii boierimi — potrivit măsurilor inițiate de domn — sprijinită de un detașament al forțelor imperiale, va reveni curînd într-o domnie de lungă durată, în cursul căreia în 1723 va aplica reforma fiscală pe principii — întîlnit ulterior în toate reformele — dării unice în 4 rate iar apoi pentru a lichida mobilitatea contribuabililor va introduce sistemul pectuluișilor.

Începînd cu capitolul al II-lea *La școala puterii: primele domnii ale lui Constantin Mavrocordat* (p. 55 — 78) obiectul cercetării devine politica reformatoare a celui considerat ca cel mai ilustru produs al Fanarului. În 1730 dificultăți stambuliote au permis revenirea la tradiția alegerii în țară a domnitorului, opțiunea boierească oprindu-se la Constantin Mavrocordat. Această situație *sui-generis* pentru epoca fanariotă a implicat modificări în raporturile dintre domnie și boierime ce suportase cu dificultate regimul autoritar al fostului domnitor Nicolae Mavrocordat. Deplasat fără voia sa de la București la Iași, Constantin Mavrocordat va colabora, consecvent în primii ani, cu marea boierime nemulțumită de dezvoltarea elementelor alogene, în special greci, în dregătoriile locale și înalte ale aparatului de stat. Spiritul justiției al domnitorului era însăș tributari — după opinia autorului — unei rațiuni fiscale „care aducea veniturile Porții și ale domniei” (p. 62). Presiuni interne (secetă și epidemii) și externe (concurența lui Grigore Ghica și obligații financiare noi la Poartă) au produs primele modificări în stilul de conducere al lui Constantin Mavrocordat și totodată l-au determinat să recurgă în perspectiva unei reforme la expediente fiscale și impunerea la dări a unor categorii privilegiate. Domnia din Țara Românească

(noiembrie 1735 — septembrie 1741) a fost tulburată de războiul ruso-austro-turc care a prilejuit și primul conflict între domn și marea boierime. Ultima speră cu sprijinul imperial într-o ieșire de sub dominația otomană. De ocazională parte a baricadei Constantin Mavrocordat, „mandatar al Imperiului otoman” pregătea „desigur în beneficiul final al Porții” (p. 71) alungarea austrie-cilor din Oltenia și reintegrarea ei la Țara Românească.

Măsurile adoptate pe plan militar : constituirea unor forțe armate ale țării ca și reducerea categoriilor militare sînt considerate de autor ca inițiative pozitive, ultima subsumată unor condiții deretice fiscale.

Capitolul următor : *Inceputul reformelor : hrisovul din 7 februarie 1741* (p. 79—95) analizează condițiile care au creat premisa și prilejul pentru editarea hrisovului din 7 februarie 1741 ce cuprinde prevederi în domeniile fiscal, agrar, administrativ și juridic. Se desființea vîcărițul și pogonărițul, revenindu-se la sistemul bazat pe principiul dării unice, individuale, în 4 sferturi. Se încerca eliminarea abuzurilor în prin fixarea domiciliului fiscal, desființarea solidarității fiscale și deplasarea ispravnicilor (cu simbrice) cu atribuții judecătorești în lumea satelor. Măsura atribuirii de lefuri dregătorilor avea și scopul de „a subordona boierimea autorității domnești”, apreciată de autor ca „unul din obiectivele principale ale regimului fanariot”. Se preconiza desființarea inchorilor (private) locale, scutirea de dări pentru unele mînăstiri nevoiașe (introducîndu-se controlul financiar din partea domniei) și pentru urmașii boierilor veliți (neamuri). Înălțarea sistemului deplasării țărănilor sub patronajul unor mari boieri (lichidarea evaziunii și nismului final), etc. Hrisovul din februarie 1741 (tipărit și în Occident) rămîne important pentru realitățile românești prin prevederile sale fiscale (urgența nr. 1 sub prisma intereselor otomane), opoziția marii boierimi limitînd la măsuri generale, deci ușor de escamotat, prevederile din domeniul agrar.

Capitolul IV : „*să putem și voi și noi să răsuflăm*” : *reforma fiscală* (p. 96—118) este o prelungire în conținut a celui precedent, deplasînd analiza în scurta domnie moldovenească (septembrie 1741 — iulie 1743) perioadă în care Constantin Mavrocordat va aplica cu tenacitate reforma fiscală, cu prevederi aproape similare cu cea aplicată anterior în Țara Românească. Obstrucția marii boierimi, competiția candidaților la tron, avalanșa cererilor Porții ce determină cheltuieli suplimentare imprevizibile — l-au silit pe domnul reformator să încalce principiul stabilității dării fixe, unice.

Plecînd de la cercelarea unor aspecte ale economiei agrare românești în capitolul V : „*Să se răscumpere și cu voe și fără de voe*” : *reforma socială* (p. 119—145) Florin Constantiniu analizează evoluțiile din structura țărănimii aservite în preajma reformei sociale ce urmărea cu prioritate, ca și reforma fiscală, asigurarea stabilității demografice creșterea numărului de contribuabili și consolidarea instituției domniei în raport cu marea boierime. Acestor scopuri conjugate i-au servit măsurile adoptate treptat și succesiv (așezămînte agrare repetate în Moldova și Țara Românească) prin singura politică posibilă : cea a pașilor mărunți — începînd cu limitarea zibelor de clacă, asimilarea rumânilor în regimul oamenilor cu învoială și încurajarea răscumpărării rumânilor din starea de șerbie pînă la desființarea servituții corporale. „Cînstituția” socială a fost aplicată mai întîi în Țara Românească (1746) și apoi în Moldova, unde opoziția internă a limitat radicalitatea măsurii la o definire clară a vecinilor în raport cu robii, în prim pas pentru asimilarea ulterioară a primilor cu oamenii cu învoială. Reforma lui Constantin Mavrocordat deși nu a afectat calitativ organizarea marelui domeniu a avut totuși consecințe substanțiale și de durată în dezagregarea structurilor feudale românești.

Capitolul VI : „*Să odihnim pe lăcuitorii*” : *reforma administrativă și judecătorească* (p. 146—165) decelează în conexiune cu capitolele precedente măsurile adoptate în cele două secțiuni importante în funcționarea aparatului de stat. În domeniul administrativ sînt menționate : crearea instituției ispravnicilor cu dublă autoritate, salarizarea dregătorilor din visteria statului, îmbunătățirea conlucrării între administrația locală și cea centrală, măsuri pentru combaterea incendiilor și epidemiilor, introducerea limbii române în corespondența administrativă, etc. Justiția de asemenea s-a bucurat de atenție sporită prin măsuri de descentralizare a aparatului justițiar și de sistematizare a procedurii juridice. Inovații ce urmau să asigure o justiție mai echitabilă pentru suportul de bază financiar al statului : masa de rînd a contribuabililor. În aceeași direcție se înscrie și acțiunea, considerată ca o adevărată performanță în epocă, de izgonire din Moldova a turbulenților lazi anatolieni.

Ultimul capitol VII : *O nouă Heladă în țara geșilor : cultura în timpul lui Constantin Mavrocordat* (p. 166—181) analizează aspectele activității culturale ale principelui poliglot și erudit aflat în contact direct și permanent cu realități politice și culturale din Occident și Orient. Atenția acordată reorganizării școlii în Moldova și Țara Românească, promovarea limbii române și eline, dorința de a întocmi o istorie moldo-munteană, tipărirea primei colecții de documente istorice românești, corespondența cu personalități culturale remarcabile ale epocii probează în mod eloquent laturile culturale ale domnitorului reformator.

Încheierea (p. 182—188) justifică rolul și locul lui Constantin Mavrocordat în istoria noastră națională, în realizarea permanențelor românești. Lucrarea mai dispune de un reper biografic necesar în cronologia celor trei domnii și o bibliografie selectivă. În concluzie putem afirma

că monografia întocmită de Florin Constantiniu deși nu este un studiu de pionierat — ce în general suferă consecințele noilor drumuri — totuși deschide perspective noi (nu numai rectificări) pentru orizonturile unei epoci controversate. Lucrarea constituie un demers științific solid și eficace pentru recitirea izvoarelor și regândirea dosarului fanariot.

Nagy Pienaru

* * * *Études d'historiographie*, sous la direction de Lucian Boia, Tipografia Universității București, 1985, 272 p.

În august 1980 cu prilejul celui de al XV-lea Congres Internațional de Științe Istoricе s-a înființat Comisia internațională de istoriografie, istoricul Lucian Boia (actualmente vicepreședintele comisiei), fiind unul din inițiatorii acestui organism. A fost un moment semnificativ, care a marcat finalul unor tribulații și începutul unei afinări de ordin metodologic și ideologic, concepută integrator și permeabilă la conexiuni, singura alternativă adecvată, dirijată spre o diferență specifică și nu spre un destin aleatoriu.

Volumul intitulat „*Études d'historiographie*” este consacrat celui de-al XVI-lea Congres Internațional de Științe Istoricе de la Stuttgart (1985) și a fost îngrijit de infatigabilul istoric Lucian Boia. Este o culegere de 21 de studii semnate de docenți români și străini, cu o tematică universalizantă imposibil de ordonat după vreo schemă (în afară de șansa vreunui exeget de a o imagina într-o sinteză supremă) și pe care o voi prezenta într-o manieră accesibilă mie, cu toate riscurile pe care le presupun satisfacția și iritarea unor comentarii inegale.

Prezența cercetării românești este masivă și extrasă din volum manifestă evidente note comune, de travaliu disciplinat. Lucian Boia (*La durée de l'histoire: les métamorphoses d'un concept*) construiește o fină analiză a mentalităților care au grevat optica asupra istoriei de la antichitatea care se complăcea în imprecizie temporală la noul pesimism al veacului XX revigorat parțial de O. Spengler și A. Toynbee. Spațiul antic este frecventat cu notorie probitate de Eugen Cizek (*Les débuts de la poétique de l'histoire à Rome*) și Zoe Petre (*À propos des sources de Jordanes*) în timp ce Stelian Brezeanu („*Romani*” et „*Bldchi*” chez *Anonymus* — *Histoire et idéologie politique*) se lansează spectaculos în literatura istorică maghiară din secolele XII—XV pentru ca apoi concluziile sale de o rigoare științifică incontestabilă să repună ordine în realitățile etnice ale regatului maghiar. Atmosferă clasică și polemică atât o coabitare fericit realizată. Vasile Curticăpeanu (*Principiul naționalităților în gândirea istorică românească*) urmărește traiectoria principiului naționalităților care se originează în secolul al XVIII-lea transilvan și care cunoaște o eflorescență remarcabilă după revoluția din 1848—1849. O recuperare a școlii critice românești o realizează condensat Al. Zúb (*Systeme et empirisme dans l'historiographie critique roumaine*) care insistă just asupra operei lui Nicolae Iorga în descifrarea unui sistem ce părea să nu existe avându-se în vedere rezistența explicită la regularități a marelui istoric. Școala istorică din Clujul interbelic este succint prezentată de Ștefan Pascu (*L'école historique de Cluj pendant l'entre-deux-guerres*) un articol în care am dori să vedem o pledoarie pentru un studiu monografic. Mediul cultural clujean, instituționalizat prin crearea Universității românești în 1919 (existase una maghiară din 1872) și Institutului de Istorie Națională în 1920 condus de Ioan Lupaș și Alexandru Lapedatu (despre care am aflat cu surprindere din studiul-prefață al lui Ioan Oprîș la Alexandru Lapedatu, *Scrisori alese*, Cluj-Napoca, 1985, că este autorul a peste 450 de lucrări științifice) a facilitat apariția unor lucrări de seriozitate științifică recunoscută și l-a abilitat pe Ioan Lupaș să fie unul din aspiranții spre sinteză. Gheorghe I. Ioniță (*Bilanș și perspective ale istoriografiei din România în anul celui de-al XVI-lea Congres internațional de științe istorice de la Stuttgart*) semnează un studiu belantier care surprinde dominantele istoriografiei naționale în perioada de după 1980. Indiscutabil, pe temeiul acestui *coup d'oeil* asupra implicării istoricilor români în acest volum și implicit în dezbaterea internațională istoriografică, se poate susține că istoriografia a devenit o predilecție gradat transformată în specializarea necesară.

Treisprezece articole sînt semnate de istoriografi străini, din aproape toate continentele, așa încît i-am imaginat grupați după criteriul apartenenței la o arie geografică sau alta. Această fără a introduce restricții asupra unei tematici care, repetăm este deconcertant de vastă. Doi istorici americani se dedică istoriografiei românești. Primul, Frederik Kellogg (*Dimitrie Cantemir: Historical Scholar and Architect*) este fascinat de personalitatea domnitorului în care vede fondatorul școlii istorice naționaliste (patriotice — n.n.) din țara noastră.

Paul E. Michelson (*Inter-war Romanian Historiography in Transition: The Debut of Gh. I. Brătianu, C. C. Giurescu, P. P. Panaitescu and the Școala Nouă, 1919—1931*) scrie

un amplu și documentat articol despre „Școala Nouă” cu referiri substanțiale la triadă care a oficiat magistral spiritul novator în istoriografia românească. Intervalul luat în considerare de P. Michelson este 1919—1931, divizat la rîndul său în 2 etape: prima 1919—1929 asistă la formarea și penetrarea celor 3 istorici în lumea universitară, iar a doua, 1929—1931 surprinde emergența noului grup paralel cu distanțarea față de vechea școală și de liderul ei N. Iorga. Această ultimă etapă debutează prin poziția adoptată de P. P. Panaitescu la Congresul profesorilor de istorie de la Sibiu (1929) și se finalizează în 1931 odată cu apariția „Revistei Istorice Române”, tribuna „Școlii Noi”. Afirmația că „Școala Nouă” era conectată la performanțele obținute de istoriografia europeană este de natură prospectivă și după toate aparențele operantă. Al treilea american Georg G. Iggers (*Ranke Reconsidered*) se ocupă de Leopold von Ranke care devine membru onorific al Asociației Americane de Istorie în 1885. G. Iggers crede într-o perspectivă rezonabilă, că istoria tehnicizată nu poate excomunica tipul de scriitură specific lui Ranke.

Istoriografia franceză este reprezentată prin 3 contribuții. Charles-Olivier Carbonell (*Retour baroque à une histoire narrative. Les théoriciens de l'histoire en France au XVIIe siècle*) operează asupra producției istorice din secolul respectiv (aplicîndu-se asupra istoricilor Le Roy, Le Vayer și Le Moyné) și conturează ansamblul caracteristic istoriei baroce, intermezzo între Renaștere și Iluminism (cînd istoria își reclamează statutul de știință). Jean-Michel Dufays (*Les traités sur l'histoire au dix-septième siècle: aperçu d'une recherche en cours*) manifestă aceeași recurență tematică ceea ce ne face să credem că istoriografia franceză din secolul al XVII-lea nu a fost sistematic cercetată. Alceva conține studiul semnat de Christian Amalvi (*Recherches sur les fondements et les interprétations historiographiques du mythe de deux France*) care discută diacronic mitul celor 2 Franțe (Franța vechiului regim și Franța revoluționară) care se traduce prin confruntarea dintre liberali și conservatori. Sciziunea este în curs de cicatrizare prin alt „mit”, fondat de Jules Michelet („Franța eternă”) cu disponibilități conciliante.

Ariei ibero-americane li corespund articolele semnate de 2 istorici spanioli și unul brazilian. Ambii cercetători spanioli M. T. Elorriaga Planes (*Principales tendencias metodológicas de la historiografía española durante el reinado de Isabel II*) și Paloma Cirujano (*La formación del nacionalismo historiográfico español*) se exersează asupra epocii isabeliene (1833—1868) o domnie care a basculat exasperant între extrema dreaptă și cea stîngă. Adăugăm, clijavele surprinse de C. Amalvi și în general tema națiunii scindate, sînt mai clare în Spania. Istoriografia spaniolă în timpul Isabellei II realizează fuziunea organică a 3 elemente: moștenirea iluministă, romantismul (care propulsează la suprafață teme pînă atunci ostracizate) și erudiția. Pe această bază, după 1850 se însinuează naționalismul istoriografic spaniol, în primul rînd prin Modesto Lafuente autorul unei enorme sinteze. Nanci Leonzo (*L'institut Brésilien d'Histoire et de Géographie et la construction de l'histoire national*) urmărește tribulațiile acestei instituții de la fondare în 1838 pînă în perioada interbelică și tratează detașat impactul european asupra istoriografiei braziliene, uneori cu efecte salutare.

Continentalul african și problemele sale istoriografice își găsesc o tratare preliminară în densul articol al nigerianului E. I. Alagoa. (*Towards a History of African Historiography*). Deși E. I. Alagoa nu-și poate oculta în impulsul sentimental spre tradiția orală, sursă fundamentală a ctosului african, autorul găsește destule resurse pentru a oferi drept de cetate componentei europene în efortul de elaborare a unor sinteze de istorie și istoriografie africane. Este meritorie amenitatea intelectuală a lui Alagoa care fluidizează animozitățile inițiale. Istoricul canadian Samir Saul (*Preconception to Investigation: Egyptian Historiography of the Urabi Revolution*) propune o viziune dinamică asupra istoriografiei relativă la revoluția din 1881—1882 pe care istoricii o acceptă unanim ca o mișcare națională și antiimperialistă (cei de după revoluția din 1952).

În fine, istoricul polonez J. Topolski (*Standard and Nonstandard Methodological Principles in the Development of Historiography*) abordează frontal teoria istoriei, demersul său fiind axat pe evoluția principiilor standardizate și nestandardizate care au definit cariera curentelor istoriografice. Nu știm dacă este o premieră întreprinderea lui J. Topolski dar discuția în sine are o tradiție deloc neglijabilă în alte domenii. Căci în fond este vorba de convențiile unei epoci care de la un moment dat produc opere cariate de clișee și împotriva cărora acționează inovația și inspirația, semnele schimbării dezirabile.

Iar J. Topolski își încheie studiul cu o subliniere capitală pentru științele istorice angajînd lungă durată după care dialectica marxistă se re-crează în condițiile menținerii funcției ei de teorie deschisă, în permanent dialog cu sugestiile contigue.

Oldiu Bozgan

„REVISTA DE ISTORIE” publică la prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane, Cronica vieții științifice, Cartea românească și străină de istorie, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și din străinătate și sint prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sint rugați să trimită studiile, notele și comunicările precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rinduri, trimerile infrapăginate fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului. Numele autorilor va fi precedat de inițială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de Redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București — 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
- SERIA ARTĂ PLASTICĂ
- SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
- SÉRIE BEAUX-ARTS
- SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Românii în cronica notarului anonim al regelui Bela.

Orașele în Europa apuseană în Evul Mediu timpuriu.

Un cod agrar românesc din secolul al XV-lea.

Regimul politico-economic al gurilor Dunării în secolul al XV-lea.

Țările române la începutul secolului al XVII-lea.

Economia țărilor române în secolul al XVII-lea.

Elemente ale burgheziei incipiente în societatea fanariotă.

Înființarea consulatelor franceze în țările române și impactul asupra spiritului românesc.

Călători români în S.U.A. în secolul al XIX-lea.

Contribuții la studiul politicii lordului Palmerston în Europa (1830—1848).

Calculatoarele electronice și informații numerice. Despre evoluția clasei marilor proprietari funciari în România (1857—1918).

Armata și societatea românească 1859—1877.

Viața socială a Spaniei în presa românească pînă la primul război mondial.

Oamenii de știință și viața politică a României.

Aspecte ale genezei „noului activism” al popoarelor din Ungaria (1900—1905).

România și țările balcanice în perioada 1900—1911.

Considerații privind social-democrația germană 1869—1914.

România și criza renană (martie 1936).

Relațiile culturale dintre România și Marea Britanie (1929—1939).

Aspecte ale procesului de creare a Frontului Național Unit Antijaponez al poporului chinez.

RM ISSN 567—630

